

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA

Ročník IX

2009

Číslo 1

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

IX
2009
1

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2009

Redakční rada

Předseda: doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Interní členové/redakční kruh: Mgr. Jan Bečka, doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D., PhDr. Ondřej Matějka, PhDr. Tomáš Nigrin, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Externí členové:

prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński),
prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg),
prof. Crister Garrett (Universität Leipzig),
doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR),
prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin),
doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D. (FF UK),
prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University),
prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg),
prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg),
prof. Alan Butt Phillip (Bath University),
prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College),
prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris),
doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy),
PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR),
prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Elektronická verze: <http://stuter.fsv.cuni.cz/>

Časopis vychází s finanční podporou Rozvojového programu MŠMT č. 14/88 Podpora rozvoje vědeckých časopisů a zvyšování jazykové kvalifikace administrativních pracovníků FSV UK a Výzkumného záměru UK FSV č. MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy.

© Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2009
ISSN 1213-4449

OBSAH

Editorial	7
Studie	9
Francouzi nebo Němci? Otázka státní loajality Daniela Cohn-Bendita, Alfreda Grossera a Josepha Rovana LUCIE FILIPOVÁ	11
Sérií vítězství k porážce? Asymetrický boj proti drogám v Mexiku a USA KRYŠTOF KOZÁK	37
Ruská federace a Tatarstán: od konfliktu ke kompromisu (1990–1994) JAN MARIAN	63
Denuklearizace Kazachstánu po roce 1991 JAN ŠÍR	89
Recenze	127
Zprávy	165
O autorech	209

EDITORIAL

Na konci roku 2008 se vedení Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy s tehdejší redakční radou časopisu *Studia Territoria* rozhodly k poměrně zásadnímu kroku, jehož cílem a smyslem bylo proměnit tento časopis z periodika nepravidelného v pravidelné, vycházející v počtu čtyř čísel ročně. Současně bylo rozhodnuto i tom, že časopis bude vycházet také v elektronické verzi. K tomuto účelu byla vytvořena nová redakční rada a její redakční kruh, který se v první řadě ujal proměny časopisu do formátu vyhovujícího nově nastaveným kritériím Rady pro výzkum, vývoj a inovace. Časopis tato kritéria splnil ve druhém kole v roce 2009 a následně byl zařazen do **Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR**.

Nakolik se výše popsaná metamorfóza časopisu *Studia Territoria* povedla, to ať kritickým okem posoudí laskavý čtenář sám.

Za redakční radu
Jiří Vykoukal

STUDIE

**FRANCOUZI NEBO NĚMCI?
OTÁZKA STÁTNÍ LOAJALITY
DANIELA COHN-BENDITA,
ALFREDA GROSSERA
A JOSEPHA ROVANA**

LUCIE FILIPOVÁ

Abstract

French, or German? State Loyalty: Joseph Rován, Alfred Grosser, Daniel Cohn-Bendit

Based on memoirs and published interviews of Joseph Rován (1918–2004), Alfred Grosser (*1925) and Daniel Cohn-Bendit (*1945), the article presents three significant participants in Franco-German relations after World War II. The principal question is how their relationship to one state differs from their relationship to the other state. The difference is most obvious in their nationality. Hitler refugees Rován and Grosser applied for French nationality; Cohn-Bendit, born in France to German parents, opted for German nationality. While Rován and Grosser consider France to be their genuine motherland, also emotionally, Cohn-Bendit's opting for Germany was rather a pragmatic decision. However, the life stories and professional careers of the three men clearly show that their perspectives on Franco-German relations were not determined by their nationality; if necessary, they did not fear to criticize, or to advocate either of the countries.

Keywords: Daniel Cohn-Bendit, Alfred Grosser, Joseph Rován, Franco-German relations, loyalty

Politický pád kancléře Brandta i zánik Německé demokratické republiky mohl vnímavý pozorovatel chápat i jako připomínku toho, že francouzská příjmení nejsou v Německu nijak výjimečná.¹ Jak ukazují jména

---

¹ Na mysli mám konkrétně Brandtova spolupracovníka Güntera Guillaumea a posledního ministerského předsedu NDR Lothara de Maizière.

bývalých členů francouzských vlád Pierra Messmera a Maurice Schumanna, neobvyklá nejsou ani německá příjmení ve Francii. K tomuto promísení docházelo jak proměnami francouzsko-německé hranice, tak po staletí trvající migrací obyvatel z německého území do Francie a naopak. S odchodem do cizího státu spojovali lidé mnohdy naději na lepší životní perspektivy (např. německá chudina v první polovině 19. století), jindy si od něj slibovali alespoň zachování dosavadního způsobu života nebo jen holé existence (např. odchod četných francouzských hugenotů do Pruska po roce 1685).² Do skupiny německých emigrantů, kteří hledali záchranu před nacistickým režimem v sousední Francii, se řadili také rodiče Daniela Cohn-Bendita a rodiny Alfreda Grossera a Josepha Rovana.

Z dnešní perspektivy pojí všechny tři osoby – politika Cohn-Bendita, politologa Grossera a historika Rovana – především jejich činnost ve prospěch francouzsko-německého sblížení a podpora intenzivní spolupráce obou států. Joseph Rovana a Alfred Grosser dokázali zapůsobit především v akademickém prostředí a obecně mezi elitami, Daniel Cohn-Bendit uměl oslovit spíše mladší publikum, volající po životních a politických alternativách. Vzhledem k tomu, že se všichni tři muži narodili německým rodičům a že jejich domovem (byť ne paralelním) byly Francie i Německo, jeví se jejich zájem o těsné vazby mezi oběma zeměmi jako přirozený. Lze však tuto francouzsko-německou dvojakost promítnout do vztahu občan–stát, konkrétně do jejich osobního vztahu a pocitu loajality k Francii na jedné straně a k Německu na straně druhé? Jak vyřešil každý z uvedených mužů otázku občanství? Mělo, resp. má toto řešení nějaký vliv na to, jak přistupují k příslušnému státu?

Odpovědi na tyto otázky je třeba hledat přímo ve vyjádřeních dotyčných osob. Joseph Rovana (1918–2004) a Alfred Grosser (*1925) poskytli potřebný materiál především ve formě pamětí, které byly vydány s drobným časovým odstupem na samém sklonku minulého století. U obou publikací naznačuje mnohé už jazyk, v němž byly napsány, a jejich názvy. Rovana nazval svou více než pětisetstránkovou knihu „Paměti Francouze,

---

² K německé námezdní pracovní síle v Paříži srov. Mareike König, ed., *Deutsche Handwerker, Arbeiter und Dienstmädchen in Paris. Eine vergessene Migration im 19. Jahrhundert* (München: Oldenbourg, 2003). Nové výzkumy o hugenotských imigrantech přináší Guidó Braun a Susanne Lachenicht, eds., *Hugenotten und deutsche Territorialstaaten. Immigrationspolitik und Integrationsprozesse. Les États allemands et les Huguenots. Politique d'immigration et processus d'intégration* (München: Oldenbourg, 2007).

který si pamatuje, že býval Němcem“.³ Grosserův stručnější text nese podobně výmluvný název „Život Francouze. Paměti“.⁴ Daniel Cohn-Bendit (*1945), přinejmenším o generaci mladší než jeho kolegové, se k podobnému bilancování ještě neuchýlil, ale o své názory a vnímání světa se podělil v četných rozhovorech.⁵ Navíc díky revoluční minulosti, která dostala Cohn-Bendita do širokého povědomí francouzského a německého publika, o něm byly napsány již tři biografické práce, jež přinášejí některé doplňující informace.⁶

Samozřejmě je nutné pamatovat na to, že uvedené zdroje – převážně primárního charakteru – mohou obsahovat několikero zkreslení. Paměti, klasický příklad tzv. ego-dokumentů,⁷ nabízejí pohled na všechna témata z časového odstupu. Ten bývá provázen přirozeným zapomínáním, úmyslným zamlčováním a eventuálním přikrášlováním, zároveň však může autorovi přinést nadhled a sebekritičnost. Zmiňované slabiny, především potlačování špatných vzpomínek a zdůrazňování významu vlastní osoby, jsou patrné zvláště v pamětech Josepha Rovana. Pečlivý čtenář si rovněž všimne občasných rozdílů v dataci a s jistou skepsí sleduje stále se rozrůstající počet celoživotních přátel. Uvedené skutečnosti lze alespoň zčásti vysvětlit tím, že autor pracoval na svých pamětech přes dvacet let a že je dopsal ve věku jednaosmdesáti let.⁸ Staly se tak posledním dílem, jež před smrtí dokončil.

Rozhovory, které představují další z pramenů osobní povahy a které se zpravidla zabývají časově bližšími událostmi než paměti, skýtají trochu jiná

---

³ Joseph Rovan, *Mémoires d'un Français qui se souvient d'avoir été Allemand* (Paris: Seuil, 1999). Německý překlad pamětí byl vydán takřka vzápětí: Joseph Rovan, *Erinnerungen eines Franzosen, der einmal ein Deutscher war* (München: Carl Hanser, 2000).

⁴ Alfred Grosser, *Une vie de Français: mémoires* (Paris: Flammarion, 1997).

⁵ Pro tuto studii byl nejdůležitější knižní rozhovor vedený s novináři deníku *Le Monde*. Viz Daniel Cohn-Bendit, *Une envie de politique: entretiens avec Lucas Delattre et Guy Herzlich* (Paris: La Découverte, 1999). Dílčí bilanci svého života nabídl Cohn-Bendit čtenářům v pracích, v nichž se vyjadřuje k událostem roku 1968 a k politické levici. Srov. bibliografii, kterou uvádí heslo „Daniel Cohn-Bendit“ v databázi Who's Who in France, <http://www.factiva.com>.

⁶ Jedná se o tyto publikace: Laurent Lemire, *Cohn-Bendit* (Paris: Liana Levi, 1998); Lorraine Millot, *Daniel Cohn-Bendit* (Paris: Milan, 1999); Sabine Stamer, *Daniel Cohn-Bendit* (Europa Verlag: Hamburg, 2001).

⁷ Podrobněji k této skupině pramenů srov. např. Winfried Schulze, „Ego-Dokumente: Annäherungen an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung ‚Ego-Dokumente‘“, in *Ego-Dokumente. Annäherungen an den Menschen in der Geschichte*, ed. Winfried Schulze (Berlin: Akademie Verlag, 1996), 11–30.

⁸ Podle údaje na samém závěru textu vznikaly Rovanovy paměti v letech 1978–1999. Viz Rovan, *Mémoires d'un Français*, 555.

úskalí. Jestliže nebývají tak silně poznamenány zapomínáním, slouží mnohem častěji jako prostředek sebe prezentace. To platí zvláště u lidí, kteří se z nějakého důvodu ucházejí o přízeň veřejnosti – příkladem je Daniel Cohn-Bendit, jenž střídavě usiloval o voličské hlasy ve Spolkové republice a ve Francii. UVědomíme-li si, že citovaná kniha Cohn-Benditových rozhovorů byla podruhé vydána krátce před volbami do Evropského parlamentu v roce 1999, je pochopitelné, že se ji Daniel Cohn-Bendit rozhodl doplnit neredigovaným doslovem, v němž reagoval na kritiku, již vyvolaly některé jeho názory obsažené v prvním vydání.⁹

Vzhledem k nedostatkům, jimiž se uvedené práce vyznačují, by bylo škoda zcela rezignovat na četbu biografí z pera žurnalistů. Pokud jsou jejich knihy založeny na podrobných rešerších (uvedených v textu, byť bez poznámkového aparátu) a je z nich patrná snaha o objektivní popis, mohou někdy nabídnout spolehlivější životopisné údaje než paměti a v rychlosti poskytnuté rozhovory.

Výchozí životní situace

Všichni tři muži měli vedle německých kořenů a židovského původu přinejmenším dvě další společná východiska. Jejich otcové byli držiteli vysokoškolských diplomů a do francouzské, resp. pařížské emigrace odcházeli v roce 1933 z významných německých metropolí. Joseph Rován (původně Rosenthal), nejstarší ze sledované trojice, byl jediným potomkem zámožného doktora ekonomických věd, který ztratil podstatnou část majetku ve válečných půjčkách. To jej donutilo, aby se věnoval výdělečné činnosti, konkrétně obchodu se dřevem, jenž ho i s rodinou přivedl nejdříve do Vídně a roku 1929 do Berlína.¹⁰ Německé hlavní město opustil v dubnu 1933, brzy následován manželkou Ellou a o rok později také synem Josephem.¹¹ Vzhledem k perfektní znalosti francouzštiny (byť s přízvukem), kterou získal otec Josepha Rovana na francouzském gymnáziu v Berlíně, se stala novým útočištěm tříčlenné rodiny Francie – konkrétně Paříž, kde se mohla opřít o pomoc příbuzných.¹²

---

⁹ Srov. zadní stranu přebalu Cohn-Bendit. *Une envie de politique*.

¹⁰ Rován, *Mémoires d'un Français*, 47–60.

¹¹ *Ibid.*, 68–70.

¹² *Ibid.*, 34.

Alfred Grosser, o osm let mladší než Joseph Rován, byl synem dětského lékaře a mimořádného profesora na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem.¹³ Se svým rodištěm se rozloučil v prosinci 1933, kdy se s rodiči a starší sestrou Margaretou odstěhoval na pařížské předměstí Saint-Germain-en-Laye.¹⁴ Tuto změnu rodině usnadnila velmi dobrá znalost francouzštiny, kterou si otec Alfreda Grossera osvojil jako vojenský lékař na západní frontě první světové války. Samostatnou lékařskou praxi však vykonávat nemohl, protože francouzské úřady neuznávaly německý lékařský diplom.¹⁵

Daniel Cohn-Bendit je jediným ze sledované trojice, který se narodil až ve Francii, navíc až v samém závěru druhé světové války (4. dubna 1945). Přesto odešli jeho rodiče, tehdy ještě nesezdaní, z hlavního města nacistického Německa mezi prvními. Stalo se tak v březnu 1933, poté, co byl Danielův otec, levicový advokát obhajující např. členy Rudé pomoci (*Rote Hilfe*), varován před připravovaným zatčením.¹⁶ Fakt, že ani jeden z budoucích rodičů neuměl příliš francouzsky,¹⁷ naznačuje, že rozhodnutí utéci do Francie bylo učiněno narychlo a opíralo se především o její liberální imigrační politiku. Odchod z Berlína donutil Danielovu matku přerušit studium práv, které už později nedokončila.¹⁸

Zatímco rodiče Daniela Cohn-Bendita opustili Německo z politických důvodů, rodiče Josepha Rovana a Alfreda Grossera se rozhodli emigrovat, protože se odmítali smířit s diskriminací, jíž byli vystaveni pro svůj židovský původ. Vstup NSDAP do vlády a následné události pro ně byly o to bolestnější, že Německo považovali do té doby za svou vlast. Joseph Rován si zachoval tuto vzpomínku: „Můj otec miloval Německo, jeho zemi a lid [...]. On a jeho přátelé milovali své Prusko, právní stát, humanismus, nezkorumpovanou administrativu, kde jejich rodiny mohly udělat kariéru. Můj otec nebyl ani trochu nacionalista, ale jeho život byl hluboce zakořeněn do národního rámce.“¹⁹ Otec Alfreda Grossera si odnesl z prvních měsíců roku 1933 několik trpkých zkušeností, které se týkaly přímo jeho osoby. Musel skončit s výukou na lékařské fakultě, přišel o místo vrchního lékaře

---

¹³ Grosser, *Une vie de Français*, 17.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., 18.

¹⁶ Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 29.

¹⁷ Ibid., 35.

¹⁸ Ibid., 31.

¹⁹ Rován, *Mémoires d'un Français*, 26–27.

v dětské nemocnici a byl zbaven členství ve spolku bývalých bojovníků, což pro něho bylo „nejtěžší ranou“. Alfred Grosser vnímal otcovy pocety takto: „Lékař, svobodný zednář, jednou volič liberální, jednou sociálnědemokratický, ‚izraelitského vyznání‘, jak bylo uvedeno ve všech jeho dokladech, se cítil především odvržený, zapřený svou německou vlastí.“²⁰

Postoj ke státní příslušnosti

Zatímco otcové Josepha Rovana a Alfreda Grossera odcházeli do Francie s potřebnými jazykovými znalostmi, jejich synové takto připraveni nebyli. Joseph Rován sice absolvoval dva roky gymnaziální výuky francouzštiny, ty ale nebyly pro pařížský pobyt zdaleka dostačující.²¹ Alfred Grosser nerozuměl zpočátku ničemu.²² Pro oba chlapce proto byla nejdůležitějším integračním prvkem škola, která výrazně přispěla ke zvládnutí jazyka a otevřela oběma cestu k Francii jako k budoucí vlasti. Na středoškolské studium si oba muži uchovali příjemné vzpomínky, které zmiňují vstřícný přístup učitelů, přátelské chování spolužáků i nadprůměrné studijní výsledky.²³ Z perspektivy končícího 20. století Joseph Rován konstatuje: „Neměl jsem nejmenší potíž, od samého počátku, cítit se Francouzem; byl jsem k tomu určen [...] odjakživa.“²⁴

Ve Francii zapustil své kořeny velmi brzy také Alfred Grosser: „Nebral jsem na vědomí krveprolití v Německu za třicetileté války ani v pozdějších desetiletích: to nebyla *moje* [zvýrazněno v originále] minulost. Má minulost byl svatý Ludvík, Johanka z Arku, Revoluce [a] také Republika zakládající kolonie.“²⁵ Vzpomíná-li autor na své první francouzské učitelky, činí tak s velkou vděčností a s pozitivně míněným konstatováním, že „přetvořily jeho identitu“.²⁶ Alfred Grosser zároveň vyslovuje tezi o ulehčení, které

---

²⁰ Grosser, *Une vie de Français*, 18.

²¹ Rován, *Mémoires d'un Français*, 58.

²² Grosser, *Une vie de Français*, 20.

²³ Srov. Rován, *Mémoires d'un Français*, 100–102. a Grosser, *Une vie de Français*, 20. Alfred Grosser například zmiňuje, jak jeho studijní výsledky stoupaly postupně nahoru, až v květnu 1936 odevzdal ze všech 29 studentů nejlepší písemnou práci z francouzštiny. Viz tamtéž.

²⁴ Rován, *Mémoires d'un Français*, 100.

²⁵ Grosser, *Une vie de Français*, 25.

²⁶ *Ibid.*, 20.

pro něho znamenala při začleňování do francouzské společnosti otcova předčasná smrt v roce 1934: „[...] kdyby byl naživu, byl bych svědkem jeho potíží s integrací, jeho nevyhnutelných problémů s identitou. Nikdy jsem nevěděl, jestli se považuje za definitivně přesídleného, za imigranta spíše než emigranta.“²⁷ Grosserova integrace byla formálně završena v říjnu 1937, kdy získal společně s matkou a sestrou francouzské občanství.²⁸

Rovanovo a Grosserovo začlenění do francouzského systému potvrzují úspěšně složená maturitní zkouška a získání univerzitního diplomu. Joseph Rován dokončil vysokoškolské studium ještě před vypuknutím druhé světové války: roku 1937 získal licenciát v oboru němčina, o dva roky později absolvoval Soukromou školu politických věd (*Ecole libre des sciences politiques*, dnešní *Sciences Po*).²⁹ V této době rovněž poprvé použil příjmení Rován namísto Rosenthal.³⁰ Do studia Alfreda Grossera již zasáhla válka a především německá okupace Francie. Gymnázium proto dokončil až v novém útočišti u středomořského pobřeží, univerzitní diplom – rovněž v oboru němčina – získal na podzim 1945.³¹ Obor, který si oba muži zvolili, potvrzuje, že s původním domovem zůstali spjatí jazykově i kulturně. U Alfreda Grossera, který přišel do Francie v osmi letech, na tom měla hlavní zásluhu matka: „[...] záleželo jí na tom, abychom má sestra a já nepřišli o přednost, kterou představovala znalost němčiny, ani o možnost přístupu k německému kulturnímu bohatství.“³²

Po vypuknutí druhé světové války se však stal ve Francii německý původ zdrojem potíží. Na základě vládního nařízení byli všichni němečtí občané pobývající ve Francii uzavřeni do internačních táborů. Tento výnos nebral ohled na důvody, které přiměly dotčené osoby k odchodu do Francie, ani na skutečnost, že většina z internovaných už německé občanství neměla. Byla jej zbavena nacistickým zákonem z července 1933.³³ V této

---

²⁷ Ibid., 19.

²⁸ Ibid., 23–24.

²⁹ Rován, *Mémoires d'un Français*, 104–15.

³⁰ Příjmením Rován byl podepsán autorův článek analyzující politické události v roce 1938, konkrétně roli československého prezidenta Beneše v mnichovské krizi. Text byl publikován v periodiku *Les Nouveaux Cahiers*. Viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 111.

³¹ Grosser, *Une vie de Français*, 32–42.

³² Ibid., 24.

³³ Jednalo se o tzv. Gesetz über den Widerruf von Einbürgerungen und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit. Zákon je v plném znění uveden na adrese <http://www.verfassungen.de/de/de33-45/staatsangehoerigkeit33.htm>. Platnost všech elektronických zdrojů, na něž studie odkazuje, byla ověřena k 10. září 2008.

situaci se nacházela rodina Josepha Rovana i rodiče Daniela Cohn-Bendita. Po podpisu francouzsko-německého příměří v červnu 1940 se jim ale podařilo utéci do tzv. svobodné zóny (*zone libre*) v jihozápadní Francii.³⁴ Poté, co německá armáda dorazila vítězně do Paříže, vydal se do tzv. svobodné zóny také Alfred Grosser se sestrou, následovaný o něco později matkou. Přestože všichni měli francouzské občanství, obávali se, že k nim nebudou úřady přistupovat, jako by byli Francouzi od narození.³⁵

Z celé skupiny uvedených osob byl Joseph Rován jediným, kdo měl šanci opustit poraženou Francii. Matčini přátelé mu poslali tzv. *affidavit*, který jej opravňoval k získání víza do Spojených států, což ovšem – i s ohledem na postarší rodiče – nevyužil. Ze zpětné perspektivy vysvětloval své rozhodnutí takto: „Nechtěl jsem opustit přátele, Francii, v níž jsem žil a vyrostl s takovou radostí, nechtěl jsem – jistý si, že boj vypukne dříve či později nanovo – neuposlechnout výzvu Francie, která se opět stane sama sebou. [...] Sotva zabydlený v nové vlasti neměl jsem chuť odejít do nového exilu. [...] Konečně se mi zdálo, že by nebylo vhodné, že by bylo nepatřičné, nečestné a nedůstojné nechat Francouze, aby bojovali sami proti nepříteli, okupantovi, jehož prvními oběťmi jsme byli moji blízcí a já sám. [...] V jistém smyslu to byl tento den, kdy jsem se stal Francouzem.“³⁶

Německá okupace přiměla Josepha Rovana, Alfreda Grossera i manžele Cohn-Benditovi k tomu, aby změnili svou totožnost. Zatímco Rován a Cohn-Benditovi se obávali především rasíí pořádaných na židy nefrancouzského původu, Grosser se chtěl vyhnout tzv. povinné pracovní službě (*service du travail obligatoire*), kterou byli mladí Francouzi nuceni vykonávat v nacistickém Německu.³⁷ V této době už byl Joseph Rován zapojen do křesťanského odbojového hnutí, které působilo v Lyonu a v němž Rován koordinoval výrobu falešných dokladů. Poté, co německá armáda obsadila v listopadu 1942 svobodnou zónu, řídil Rován chod Oddělení pro zajištění totožnosti ve Spojených odbojových hnutích (*Service identité des Mouvements unis de la Résistance*), jež mělo působnost v celé jižní zóně.³⁸ Tyto aktivity přiváděly Josepha Rovana příležitostně do Paříže. Zde byl při krát-

---

³⁴ Podrobněji viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 129–41 a Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 36–38.

³⁵ Grosser, *Une vie de Français*, 27.

³⁶ Rován, *Mémoires d'un Français*, 141.

³⁷ Více viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 160; Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 38; Grosser, *Une vie de Français*, 33.

³⁸ Rován, *Mémoires d'un Français*, 173.

ké návštěvě v únoru 1944 chycen gestapem a po čtyřměsíčním pobytu ve francouzském vězení transportován do koncentračního tábora Dachau.³⁹ Pobyt v Lyonu se stal pro Josepha Rovana dalším životním mezníkem: „[...] považoval jsem se plně za Francouze, přinejmenším od zapojení do odboje v roce 1941.“⁴⁰ Lyonské období bylo důležité nejen pro autorovo zakotvení ve světě, ale i v životě: „[...] navzdory nebezpečí a hrozbám, navzdory materiálním potížím, to pro mě bylo šťastné období, [období] potvrzení a dotvrzení, skutečné usazení ve věku dospělosti.“⁴¹

Přestože Joseph Rován považoval Francii za svou vlast již několik let, oficiálně se stal jejím občanem až v roce 1946, ve stejném roce, kdy byl za své působení v odboji jmenován rytířem Čestné legie.⁴² Rován ve svých pamětech bohužel neuvádí, kdy byla žádost o jeho naturalizaci podána a zdali se k ní připojili i jeho rodiče. Pokud požádal o francouzské občanství až po válce, nabízí se otázka, proč tak neučinil již dříve – podobně jako rodina Alfreda Grossera. Ten se společně s matkou vrátil v létě 1945 do původního bydliště v Saint-Germain-en-Laye.⁴³

Zhruba ve stejnou dobu se stěhovali manželé Cohn-Benditovi se starším synem Gabrielem (*1936) a čerstvě narozeným Danielem z jižní Francie do Normandie. Pozdější politik opakovaně poukazuje na to, za jakých okolností byl přiveden na svět: „[...] narodil jsem se roku 1945 a to, že jsem byl počat, je zásluhou vylodění Spojenců ve Francii. Narodil jsem se v dubnu 1945: odečtete devět měsíců a dostanete se k červenci 1944. Moji rodiče, kteří žili v ilegality, prožívali porážku Německa jako znovuzrození životní naděje.“ Z této životní zkušenosti vyvodil i některé politické postoje, jež byly mezi představiteli západoevropských Zelených dlouho neobvyklé: „Žádné debaty o pacifismu a škodách vyvolaných armádami se mě nikdy netýkaly. Já jsem synem vojenské intervence [...]. Americko-britské.“⁴⁴

Jelikož se Daniel Cohn-Bendit narodil na území Francie, měli jeho rodiče právo – podobně jako to učinili u svého prvního syna – zažádat mu

---

³⁹ Ibid., 192. Zkušenost s pobytem v Dachau přiměla Rovana k napsání knihy Joseph Rován, *Les Contes de Dachau* (Paris: Julliard, 1987). V němčině byla vydána pod titulem Joseph Rován, *Geschichten aus Dachau* (München: dtv, 2000).

⁴⁰ Rován, *Mémoires d'un Français*, 265.

⁴¹ Ibid., 189.

⁴² Ibid., 216, 265. Oficiální název získaného vyznamenání je *chevalier de la Légion d'honneur à titre militaire*.

⁴³ Grosser, *Une vie de Français*, 42.

⁴⁴ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 216.

o francouzské občanství. To se však nestalo, protože plánovali emigraci do Spojených států, kde se chtěli ucházet o americké občanství. Protože k odjezdu do USA nakonec nedošlo, zůstal Daniel Cohn-Bendit přinejmenším do svých čtrnácti let bez státní příslušnosti.⁴⁵ Přesto mohl ve Francii splnit většinu povinné školní docházky – nejspíše díky tomu, že v celé západní Evropě tehdy pobývala stále ještě řada lidí bez jakýchkoli dokladů totožnosti a že se francouzská legislativa stavěla v této otázce k dětem vstřícně.

S Německem se Daniel Cohn-Bendit seznámil blíže až v roce 1958. Tehdy jeho matka rozhodla, že se vrátí do Frankfurtu nad Mohanem, aby byla nablízku nemocnému manželovi, s nímž jinak už několik let nežila. Třináctiletý Daniel tak musel následovat svou matku do zcela neznámého a jazykově málo přístupného prostředí. Adaptace však byla nakonec snazší, než se dalo předpokládat, především díky tomu, že byl Daniel zapsán do reformně orientované internátní školy *Odenwaldschule*, nacházející se v hesenském Ober-Hambachu.⁴⁶ Styl výuky a kolektivní způsob života si Daniela Cohn-Bendita získal do té míry, že ve škole setrval až do maturity, přestože jeho matka odešla po otcově smrti roku 1959 zpět do Francie. Cohn-Bendit své rozhodnutí vysvětloval takto: „Německo je možná autoritativnější zemí než Francie, ale co se týče školního systému, panuje více svobody v Německu. [...] Z lásky ke svobodě jsem chtěl raději zůstat v Německu.“⁴⁷

V roce 1961 byl Cohn-Bendit nucen vyřešit otázku své státní příslušnosti. Nakonec zažádal o německé občanství, na něž měl jako potomek německých uprchlíků automatický nárok. Tato překvapivá volba měla čistě pragmatické motivy – možnost vyhnout se vojenské službě –, neboť tehdejší nařízení spolkového ministra vnitra umožňovalo, aby mladí muži

---

⁴⁵ Údaje o věku, ve kterém přestal být bez státní příslušnosti se liší. Vedle čtrnácti let uvádí Daniel Cohn-Bendit i šestnáct let. První údaj byl převzat z „Der Heimatverächter“ [rozhovor Eske Hicken s Danielem Cohn-Benditem], *Frankfurter Rundschau*, 21. prosince, 2004. Druhý údaj uvádí Daniel Cohn-Bendit v biografii Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 50. V obou případech ale platí Cohn-Benditovo lakonické konstatování: „En fait, je suis resté longtemp apatrié.“ Viz Cohn-Bendit. *Une evie de politique*, 21.

⁴⁶ *Ibid.*, 9, 21–22. O této internátní škole se zmiňuje i Joseph Rován, který připomíná její vznik na přelomu 19. a 20. století: „[...] l'une des fameuses et élitistes 'écoles-internats à la campagne', Landschulheime, nées au tournant du siècle dans le sillage du mouvement de 'retour à la nature' des Wandervögel, mouvement préécologique formé de jeunes bourgeois en révolte contre l'univers bourgeois.“ Viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 316.

⁴⁷ Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 51.

z židovských rodin odmítli službu ve spolkové armádě.⁴⁸ Naopak občané Francouzské republiky, včetně Danielova staršího bratra Gabriela, museli narukovat do armády bez výjimek. Nepřekvapuje proto, že Daniel Cohn-Bendit považuje i s odstupem státní občanství za pouhou formalitu: „Náhodou jsem Němec, stejně tak dobře bych mohl být Francouzem. [...] prvních čtrnáct let svého života jsem byl bez státní příslušnosti. Důsledkem toho je mi státní příslušnost fuk.“⁴⁹

Vztah k přijaté vlasti – pojetí a meze loajality

Vzhledem k pohnutým rodinným osudům se všichni tři muži dostali do situace, v níž si kladli otázku, ke kterému ze dvou států si chtějí vytvořit specifický poměr v podobě občanství. Jak je patrné z předchozího textu, Alfred Grosser a Joseph Rován se rozhodli pro Francii, Daniel Cohn-Bendit zvolil Spolkovou republiku Německo. Zatímco u Grossera a Rována odrážela státní příslušnost citové pouto, které si oba muži k Francii vytvořili, a zázemí, jež v ní našli, Cohn-Benditova volba byla prosta jakýchkoli emocí. Pozdější aktivity dotyčných osob však ukazují, že jak emocionální vztah k vlasti (v případě Grossera a Rována), tak pragmatický přístup k mateřské zemi (u Cohn-Bendita) měly určité meze.

Vedle francouzsko-německé tematiky a německých dějin se Joseph Rován celoživotně zabýval kulturou obyčejných lidí (*culture populaire*),⁵⁰ především mimoškolním vzděláváním, a lidskými právy. Během svého života vystřídal řadu odlišných zaměstnavatelů – od vládních úřadů a organizace UNESCO, přes nestátní instituce podporující francouzsko-německou spolupráci nebo celoživotní vzdělávání až po pařížské univerzity. Od padesátých let 20. století rovněž pravidelně přispíval do různých, často německých periodik a do rozhlasu. Rovánův sklon k populárně-naučnému stylu je ostatně patrný i z některých autorových monografií.⁵¹

---

⁴⁸ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 21.

⁴⁹ Viz rozhovor „Der Heimatverächter“.

⁵⁰ Výraz „culture populaire“ považuji v doslovném překladu do češtiny – lidová kultura – za zavádějící. V textu proto používám volný překlad „kultura obyčejných lidí“. Doslovný překlad se vyskytuje pouze v názvu institucí.

⁵¹ Názornou ukázkou je Rovanova vzpomínka, jak vznikala skoro tisícistranná kniha o dějinách Německa (Joseph Rován, *Histoire de l'Allemagne. Des origines à nos jours* (Paris: Seuil, 1994)): „[...] je voulais que cette histoire mal connue des Français et souvent connue de travers,

Přestože Joseph Rován získal francouzské občanství až téměř ve třiceti letech, plně se považoval za Francouze: „Můj otec byl dobrým německým občanem, doufám, že já jsem – a že jsem byl – prospěšným francouzským občanem.“⁵² Rovánova loajalita vůči Francii však měla své meze. V jeho pamětech lze vysledovat přinejmenším tři oblasti, ve kterých oficiální francouzské postoje kritizoval: poválečnou okupaci Německa, boj francouzských neevropských území za nezávislost a evropskou integraci.

Joseph Rován znal chování a názory francouzské okupační správy v jihozápadním Německu z praxe. Roku 1946 spolupracoval s francouzskými orgány, které působily v Bádensku, na řešení otázek týkajících se kultury obyčejných lidí. V následujících dvou letech vedl Oddělení pro lidovou kulturu (*Bureau de la culture populaire*), jež bylo součástí rozsáhlého Odboru pro veřejné vzdělávání (*Direction de l'éducation publique*).⁵³ Kompetence odboru, v jehož čele stál Raymond Schmittlein, se vztahovaly na celou francouzskou okupační zónu. I když si byl Joseph Rován vědom toho, že francouzské hospodářství nedokázalo po válce uživit okupační správu v Německu, natož německé obyvatelé, považoval francouzské chování na okupovaném území za přehnané: „Každý žil trochu jako v koloniích, s prostředky, které by pravděpodobně ve Francii neměl.“⁵⁴ Příkladem byly zabavené vily sloužící k ubytování důstojníků, vysoký počet služebnictva ve francouzských domácnostech, rekvizice zemědělských a průmyslových výrobků i nadměrné vytěžování lesů. Rovněž počet přítomných Francouzů byl podle Rována zbytečně vysoký: „Naše vojenské síly a administrativní správa byly velmi početné, ne-li nadměrné.“ Autor dále poukázal na velkou nedůvěru, již Francouzi chovali k německým orgánům a která se odrážela v pomalém předávání kompetencí do německých rukou, nijak ji ale nekritizoval.⁵⁵

Osobní zkušenost měl Joseph Rován i s druhým předmětem své kritiky – s válkami, v něž vyústila francouzská snaha zabránit osamostatnění

---

se lise comme un roman, comme un récit. L'un des responsables du Seuil me dit une fois: ‚Mais si tu écris tout de mémoire, tu risques d'oublier des choses importantes.‘ Je répondis: ‚Si je les ai oubliées, mes lecteurs n'avaient pas besoin de les connaître.‘“ Viz J. Rován, *Mémoires d'un Français*, 491. Téměř kompletní autorova bibliografie je součástí hesla „Joseph Rován“ v databázi *Who's Who in France*, <http://www.factiva.com>.

⁵² Rován, *Mémoires d'un Français*, 555.

⁵³ *Ibid.*, 271–72.

⁵⁴ *Ibid.*, 286.

⁵⁵ *Ibid.*

Indočíny a později Alžírsko. Oba konflikty vypukly v době, kdy Rovan působil v kanceláři ministra Edmonda Micheleta, bývalého spoluvězně z Dachau. Byl přesvědčen, že ani v jednom případě nelze vojensky potlačit touhu místních obyvatel po nezávislosti.⁵⁶ O válce v Alžírsku tvrdil Rovan následující: „Ještě více než [válka v] Indočíně ukázala neschopnost našich čelných představitelů přijmout svět zrozený z druhé světové války a vymezit v něm místo Francie, která už nebyla mocností rovnocennou či dokonce nadřazenou ostatním velmocím.“⁵⁷ S otázkou Alžíru se Joseph Rovan setkal přímo ve své práci, neboť v letech 1958–1959 měl jako politický poradce ministra spravedlnosti Micheleta na starosti věznic. V nich se nacházelo (alespoň podle Rovanových slov) deset tisíc Alžířanů, tj. třetina všech vězňů, přičemž naprostá většina z nich byla uvězněna za spolupráci s Frontou národního osvobození (*Front de la libération nationale*, FLN).⁵⁸ Vzhledem k tomu, že se Rovanův a Micheletův názor na kompromisní řešení alžírské otázky lišil od většinového názoru francouzského kabinetu, postupně oba z vládních služeb odešli.⁵⁹

Poslední oblast, v níž si Francie nepočíná, jak by bylo podle Josepha Rovana zapotřebí, představuje evropská integrace. On sám byl zpočátku odpůrcem exkluzivních vztahů mezi západoevropskými státy, sovětský zásah proti maďarské revoluci v roce 1956 jej však přesvědčil o jejich nezbytnosti.⁶⁰ I to bylo jedním z důvodů, proč se nikdy neztotožnil s politikou Charlese de Gaulla, navzdory tomu, že ho jako osobnost velmi obdivoval.⁶¹ Joseph Rovan vyčítá francouzským představitelům, že příliš často jednájí podle svého, bez dohody s Německem a dalšími evropskými partnery. Francouzi obecně podle něho chybně věří tomu, že existuje alternativa ke sjednocené Evropě.⁶² On sám jednoznačně prohlašoval: „[...] jsem přesvědčen o nezbytnosti silného evropského státu, schopného stát se evropskou velmocí, role, kterou už není s to hrát žádný z našich ‚národních‘ států.“⁶³ V tomto duchu napsal Rovan poslední, až pateticky znějící

---

⁵⁶ Rovanovo hodnocení války v Indočíně srov. *Ibid.*, 227–29.

⁵⁷ *Ibid.*, 544.

⁵⁸ *Ibid.*, 404.

⁵⁹ K Rovanovu působení na ministerstvu spravedlnosti podrobně *Ibid.*, 397–419.

⁶⁰ *Ibid.*, 309–10.

⁶¹ *Ibid.*, 188.

⁶² *Ibid.*, 547.

⁶³ *Ibid.*, 243. Rovan popisuje podrobněji svou představu evropské spolupráce *Ibid.*, 549–52.

věty svých vzpomínek: „Já se již považuji za evropského občana [...]. Je to Evropa, kdo nám dovolí být nadále Francouzi [...]. Zde na našem kontinentu má napříště každý dvě vlasti: tu svou a Evropu.“⁶⁴

Podobně jako Joseph Rován zabýval se i Alfred Grosser především Německem a Francií. Činil tak ovšem z pohledu politologa, zaměřujícího se na jejich zahraniční politiku a politický systém obou států a na komparaci jejich realit. Oproti Rovánovi zakotvil Grosser pevněji v akademickém prostředí: po krátkém působení na pařížské Sorbonně spojil svou profesní kariéru s pařížským Institutem politologických studií (tzv. *Sciences Po*).⁶⁵ Příležitostně Alfred Grosser vyučoval i na dalších vysokých školách (tzv. *grandes écoles*) v Paříži a na univerzitách v zahraničí. Kromě svých pedagogicko-badatelských aktivit se Grosser věnoval práci v organizacích podporujících francouzsko-německou kooperaci a širší publikum seznamoval se svými názory prostřednictvím francouzských médií.

Seznam autorových monografií čítá přes dvacet titulů, přičemž většina francouzsky psaných knih se dočkala brzkého překladu do němčiny. Některé práce byly navíc vydány opakovaně.⁶⁶ Zásahu na tom má především čtivý a zároveň fundovaný styl Grosserových prací. K jejich vysokému počtu však přispěl i fakt, že se Alfred Grosser nezdralhal zahrnovat části svých starších textů do nových titulů.⁶⁷ Autorovi není cizí snaha provokovat, byť spojená s kritickou analýzou faktů a respektující meze slušnosti. O tomto přístupu vypovídá i následující Grosserovo vyjádření: „Každá příslušnost k něčemu, má-li být důstojná, nemá-li být odcizující, [nemá-li] pohlcovat veškerou identitu dané osoby a vést k nesnášenlivosti jiných příslušností, by měla být nahlížena s jistým kritickým odstupem.“⁶⁸

---

⁶⁴ Ibid., 555.

⁶⁵ Grosser, *Une vie de Français*, 90–91. Na Sciences Po byl Alfred Grosser zaměstnán od roku 1954 do roku 1992, tj. téměř čtyřicet let.

⁶⁶ Přehlednou bibliografii do roku 1997 obsahuje Grosser, *Une vie de Français*, 4–5. Novější práce jsou uvedeny pod heslem „Alfred Grosser“ v databázi Who's Who in France, <http://www.factiva.com>.

⁶⁷ Opakované vydávání starších textů je Grosserovi vyčítáno např. v recenzi, kterou napsala Elizabeth Wiskemann na knihu *La démocratie de Bonn 1949–1957* (1958) v časopise *International Affairs* 35, č. 1 (1959): 95. Stejnou připomínku vznesl i Rolf Lamprecht ve své velmi kritické recenzi na Grosserovu práci *Wie anders sind die Deutschen?* (2002), otištěné v *Süd-deutsche Zeitung*, 4. prosince 2002.

⁶⁸ Grosser, *Une vie de Français*, 9–10.

Je proto pochopitelné, že Alfred Grosser takřka s oblibou upozorňoval na nedostatky, které spatřoval ve své francouzské vlasti. Šlo například o hodnocení velkých francouzských osobností, pohled na některé události v moderních dějinách Francie a aktuální postoje francouzských politických představitelů. Z francouzských velikánů nemohl vynechat Charlese de Gaulla, jemuž vytýká, že Francouzům „zaměnil tvořivou politiku za hon za prestiží, solidaritu za velebení sebe sama“.⁶⁹ Příliš nesdílí ani obvyklou představu o de Gaullovi jako původci francouzsko-německé spolupráce: „On sám nic nevytvořil, snad kromě založení tzv. *Office franco-allemande*, mládežnických výměnných organizací. Dnes se Elysejská smlouva, kterou de Gaulle podepsal v roce 1963 s Adenauerem, stala podnětem k oslavám trochu rituálním – nemám příliš potřebu se na nich podílet.“⁷⁰

Mezi momenty francouzské minulosti, jejichž interpretaci nepovažuje Grosser za správnou, uvádí především časté snahy distancovat se od vichystického režimu jakožto cizorodého prvku: „Zahraniční i francouzské oběti Vichy byly jasnými oběťmi Francie. Francie s rozšklebenou tváří, ale opravdu zapadající do kontinuity jejích dějin.“⁷¹ Připomíná také francouzskou neochotu ocenit americkou hospodářskou pomoc po druhé světové válce: „V roce 1947 byla Francie slabá; Spojené státy nám pomohly – to se promítá těžko a v každém případě by to mělo být zapomenuto.“⁷²

V aktuálních politických tématech byly předmětem Grosserovy kritiky témata, na něž upozorňoval i Joseph Rován. Na přelomu padesátých a šedesátých let šlo především o chování francouzských orgánů v Alžírsku, později patřily jeho výtky nedostatečným výsledkům francouzsko-německé spolupráce – dříve především v bilaterální oblasti, později spíše na úrovni evropských politik.⁷³

Přestože profesní život Josepha Rovana a Alfreda Grossera nabízí řadu společných bodů, zdá se, že mezi nimi osobně žádný bližší vztah nepanoval. V Rovánových i Grosserových pamětech sice nalezneme zmínku

---

⁶⁹ Ibid., 134.

⁷⁰ Viz „Málo nových myšlenek. Alfred Grosser pro Listy o francouzsko-německých vztazích“, *Listy*, č. 1 (2005), k dispozici na adrese časopisu *Listy. Časopisu pro politickou kulturu a občanský dialog*, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=01051>.

⁷¹ Grosser, *Une vie de Français*, 136.

⁷² Ibid., 135.

⁷³ Ibid., 118–19 a 141–42. Viz též rozhovor „Málo nových myšlenek“.

o druhé osobě, její obsah je ovšem nezaujatě věcný.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že Joseph Rován hovořil o svých přátelích s oblibou a že jejich řady byly až podezřele rozsáhlé, lze předpokládat, že se s Alfredem Grosserem nepřátelil.

Zatímco Joseph Rován a Alfred Grosser vešli do širšího povědomí zejména jako bystří pozorovatelé a erudovaní komentátoři francouzsko-německých vztahů, Daniel Cohn-Bendit se proslavil jako jejich specifický tvůrce. Je proto třeba podotknout, že oba pohledy jsou do určité míry zkršené: Rován i Grosser mohli díky svému působení v různých bilaterálních organizacích (např. DFJW/OFAJ, BILD/GÜZ nebo *Comité français d'échanges avec l'Allemagne nouvelle*) ovlivňovat podobu vztahů mezi obyvateli obou států,⁷⁵ naopak Cohn-Bendit se opakovaně vyjadřoval k různým tématům společným Spolkové republice a Francii.

Vedle francouzsko-německé tematiky se stal Cohn-Benditovým celožitvotním tématem boj za proměnu společenských struktur. Ten měl v dobách jeho studia sociologie na univerzitě v Nanterre podobu radikálních požadavků, zpochybňujících mimo jiné demokracii jako vhodnou formu společenského zřízení. Nepřekvapuje proto, že se Daniel Cohn-Bendit aktivně zapojil do protestů pařížských studentů na jaře 1968, z nichž si odnesl přezdívku Rudý Dany (*Dany le Rouge*). Poté, co byl Cohn-Bendit vyhoštěn z Francie pro narušování veřejného pořádku, zapojil se do aktivit radikálních levicových uskupení (tzv. *Spontis*) ve Frankfurtu nad Mohanem.⁷⁶ Přitom dával přednost dialogu a nenásilným projevům před pouličními střety s policisty či útokům na občany.⁷⁷

Cohn-Benditovy nekonformní názory se promítaly do jeho zaměstnání. Na počátku sedmdesátých let pracoval jako pedagog v alternativní škole, následně prodával v levicovém „Knihkupectví Karla Marxe“ a od roku

---

⁷⁴ O Grosserovi viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 116, 229. K Rovánovi viz Grosser, *Une vie de Français*, 51–54.

⁷⁵ Zkratka DFJW/OFAJ označuje Francouzsko-německou agenturu pro mládež (Deutsch-Französisches Jugendwerk/Office Franco-Allemand pour la Jeunesse). Pod zkratkou BILD/GÜZ se skrývají sesterské organizace Bureau international de liaison et de documentation a Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit.

⁷⁶ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 17.

⁷⁷ Autor doslova říká: „[...] je n'ai jamais été ni un théoricien, ni un organisateur de la violence. Au contraire, dans le mouvement, on m'a souvent reproché ma recherche du compromis ou mon goût pour la dérision désarmante de préférence à l'affrontement...“ *Ibid.*, 24.

1977 byl šéfredaktorem nově založeného časopisu *Pflasterstrand*, který byl určen alternativně smýšlejícím obyvatelům Frankfurtu.⁷⁸ V osmdesátých letech začal Cohn-Bendit využívat pro svůj boj standardních prostředků zastupitelské demokracie. Toto rozhodnutí zdůvodňoval jednak opakovaně neúspěšnými snahami změnit politické struktury pomocí masových hnutí, jednak pochopením, že většina občanů nemá o tzv. permanentní politiku (*politique en permanence*) zájem.⁷⁹ V roce 1984 proto Daniel Cohn-Bendit vstoupil do německé strany Zelených, na jejichž kandidátce byl o pět let později zvolen radním do frankfurtského zastupitelstva a které od roku 1994 (s přestávkou v letech 1999–2004) zastupuje v Evropském parlamentu.

Cohn-Benditův postoj k Německu, resp. Spolkové republice Německo, jejímž je státním příslušníkem, se vyznačuje dvojakostí. Daniel Cohn-Bendit sice s oblibou tvrdí, že jeho německé občanství je výsledkem náhody, a že má-li k Německu nějaké citové pouto, tak díky německým přítelkyním (dnes německé manželce).⁸⁰ Přesto je z dalších vyjádření patrné, že Cohn-Benditův vztah k Německu je v řadě ohledů pozitivní. Pro pochopení jeho zdrženlivých či přímo cynických poznámek na téma vlast je třeba připomenout, že úmyslné distancování od Německa jako vlasti bylo jedním z cílů revoltujících studentů: „Osmadesátníci se možná chtěli pocitu vlasti vzdálit více, než odpovídalo skutečnosti. [...] Zlom osmašedesátníků znamenal nejen to, že se jim zdály kroje a dechovka směšné, ale šlo o společenskou představu o životě a o morálku, které se za tím skrývaly. Byl narušen a rozbit tmel tohoto vlasteneckého kýče. Vlast ochraňuje a dusí.“⁸¹

Nemusí-li se Daniel Cohn-Bendit vyjadřovat k Německu jako své vlasti, stává se jeho pohled na tuto zemi mnohem vstřícnější. Příkladem je Cohn-Benditův nesouhlas s bývalým izraelským prezidentem Ezerem Weizmanem, který prohlásil, že nechápe, jak mohou židé žít v poválečném Německu. Cohn-Benditova reakce zněla: „I když Německo tvrdě kritizují,

---

⁷⁸ Ibid., 26. Srov. oficiální webovou stránku Daniela Cohn-Bendita, <http://www.cohn-bendit.de/dcb2006/fe/pub/fr/dany/lebenslauf>. Název *Pflasterstrand* (Dlažba-pláž) odkazuje na heslo studentských nepokojů ve Francii, které hlásalo „Sous les pavés, la plage“ (Pod dlažbou [je] pláž).

⁷⁹ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 27–28.

⁸⁰ Srov. autorovo konstatování: „Ich bin einfach in Frankfurt hängengeblieben, weil ich mich hier verliebt habe.“ Citováno z rozhovoru „Der Heimatverächter“.

⁸¹ Převzato z rozhovoru „Der Heimatverächter“.

chci všechno jiného než vzbuzovat dojem, že se tam nedá žít. Naopak. Samozřejmě že člověk může v Německu žít.“⁸² Dalším důkazem je fakt, že Daniel Cohn-Bendit zůstal v SRN i poté, co mu byl v září 1978 povolen legální vstup na francouzské území. Své rozhodnutí vysvětlil takto: „Zvolil jsem si svobodu“ a zůstal jsem v Německu, i když všichni mysleli, že se vrátím do Francie. Otevřely se nové možnosti. V tuto chvíli odpovídalo mé zakořenění do německé alternativní společnosti [...] mému přání více než [být součástí] rozdrobené radikální levice ve Francii.“⁸³

Tento výrok naznačuje, že život v Německu měl podstatný dopad na myšlenkový vývoj a budoucí politickou kariéru Daniela Cohn-Bendita. Ten si proto s odstupem uvědomuje, že nucený odchod z Paříže, s nímž se zpočátku velmi těžko smířoval, byl jasným obohacením: „Vyhoštění mě donutilo učinit nové zkušenosti v Německu, zatímco kdybych zažil ve Francii dobu po roce 1968, byl bych zatažen do všech maoisticko-leninských debat a levicového sektářství. Je to úžasná věc: ve Francii se mnou lidé spojují vše, co považují na [událostech roku] 1968 za pozitivní, vše, co oslovovalo francouzskou společnost. Stinné, negativní stránky, to jsou osmašedesátníci, kteří zůstali. [...] Německo mě především přivedlo k tomu, abych pokračoval ve svém nedogmatickém vývoji [...]“⁸⁴

Zatímco se Cohn-Bendit zmiňuje o přednostech svého života v Německu v obecné rovině, jeho základní životní data ukazují jedno velmi konkrétní pozitivum. Poté, co usedl roku 1989 v zastupitelstvu Frankfurtu nad Mohanem, podařilo se mu prosadit, aby byl zřízen Úřad pro multikulturní záležitosti (*Amt für multikulturelle Angelegenheiten*). V jeho čele stál jako jeden ze zástupců primátora až do roku 1997, přičemž se snažil působit jako prostředník jednak mezi německými obyvateli Frankfurtu a tamějšími přistěhovalci, jednak mezi různými skupinami imigrantů.⁸⁵ Vznik tohoto úřadu by nebyl možný bez decentralizované struktury Spolkové republiky a poměrně velkých kompetencí i finančního zázemí německé komunální sféry. Domnívám se, že ve Francii by Cohn-Bendit takovýto záměr nedokázal realizovat.

Zapojení Cohn-Bendita do komunální politiky přispělo k jeho zviditelnění, zároveň ho ale vystavilo verbálním útokům konkurenční Křesťansko-

---

⁸² Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 119.

⁸³ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 30.

⁸⁴ *Ibid.*, 22.

⁸⁵ Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 189.

demokratické unie. Ta si vybrala za cíl právě Cohn-Benditovu minulost – nepřímo prezentovanou jako nevhodně revoluční, příliš židovskou a nedostatečně německou.⁸⁶

Vztah k původní vlasti

S ohledem na spleť životní osudy tří uvedených mužů nelze pominout otázku, jaký měli či mají vztah k zemi, s níž sice nejsou formálně nijak spojeni, ale ve které strávili přinejmenším část dětství, jejíž jazyk bezchybně ovládají a kde pěstují řadu přátelských či dokonce rodinných vazeb. U Josepha Rovana a Alfreda Grossera se jedná o Německo, pro Daniela Cohn-Bendita hraje tuto roli Francie.

Jelikož Joseph Rován opouštěl Německo až v šestnácti letech, bylo přirozené, že měl k němu silný osobní vztah. Svou německou identitu zpětně charakterizoval takto: „Díval jsem se na sebe jako na mladého Němce stejného jako ostatní; vášnivě jsem se zajímal o historii ‚své‘ země a ‚svého‘ lidu. Doma jsme nebyli nacionalisty, zato však dobrými vlastenci.“⁸⁷ Jelikož Joseph Rován odešel do Francie až o Velikonocích 1934, tj. téměř o rok později než jeho rodiče, byl v Berlíně přítomen tomu, když byla nacistická ideologie uváděna do praxe. Je skoro neuvěřitelné, že s touto dobou nemá spojeny žádné nepříjemné vzpomínky.⁸⁸ Jediné, čeho jako chlapec tehdy litoval, byl zákaz členství v *Hitlerjugend*: „Uniformy [Hitlerjugend] se nám velmi líbily. A nadšení národního společenství dokázalo čtrnáctiletými nebo patnáctiletými kluky hluboce pohnout.“⁸⁹ Na autorovu obranu je třeba uvést, že si byl svého tehdejšího velmi jednobarevného pohledu plně vědom a své nadšení z *Hitlerjugend* uváděl na důkaz toho, jak snadno lze mládež získat pro nejrůznější ideologie.⁹⁰ Jeví-li se Rovánova identifikace s německou vlastí jako přirozená, je překvapivé, že autor o svých

---

⁸⁶ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 76. Autorka Cohn-Benditovy biografie cituje heslo z předvolebního plakátu CDU: „Soll Cohn-Bendit unsere Heimat bestimmen?“ Viz Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 187.

⁸⁷ Viz Rován, *Mémoires d'un Français*, 64.

⁸⁸ Autor doslova říká: „Je ne fus nullement malheureux pendant cette année d'adolescence, et je n'en ai pas gardé le souvenir de quelqu'un qui l'aurait vécue comme membre d'une minorité persécutée.“ Ibid., 77–78.

⁸⁹ Ibid., 64.

⁹⁰ Ibid., 78.

začátcích ve Francii napsal, že neměl nejmenší potíží cítit se jako Francouz.⁹¹

Naopak výroky Alfreda Grossera o jeho vztahu k Německu a Francii si nijak neprotiřečí. Grosser vychází z toho, že Německo opouštěl příliš mladý na to, aby ho dokázal vnímat jako svou vlast: „Frankfurt je mým místem narození, nikoli domovským městem, protože v osmi letech člověk ještě nemá doopravdy vlast. [...] mým domovským městem je Saint-Germain-en-Laye, protože můj otec, má sestra, matka jsou zde pochováni na stejném Starém hřbitově.“⁹² Se svou rodnou zemí však Alfred Grosser zůstal v trvalém kontaktu alespoň prostřednictvím jazyka, jemuž se věnoval během univerzitního studia a z něhož posléze složil náročnou zkoušku (*agrégation*), otevírající cestu k dráze vysokoškolského pedagoga. Přesto se později nad svou volbou podívoval, jelikož se mu zdála s tehdejší německou okupací Francie a s protižidovsky orientovaným režimem ve Vichy těžko slučitelná.⁹³ Pro univerzitní studium němčiny se rozhodl také Joseph Rován. I když studium zdárně ukončil, při skládání tzv. *agrégation* neuspěl – mimo jiné proto, že mu byl vytykán příliš rakouský přízvuk.⁹⁴

Oba muži přemýšleli znovu o svém vztahu k Německu po skončení druhé světové války. Podnět k tomu zavládl jak pád nacistického režimu, tak jejich osobní návštěva této země. Joseph Rován jezdil díky spolupráci s francouzskými okupačními orgány do jihozápadního Německa od roku 1946.⁹⁵ O rok později navštívil také Berlín, s nímž měl spojeny vzpomínky na část středoškolského studia.⁹⁶ Přestože ho poražené a válkou zničené město naplnilo hlubokým smutkem, jeho vztah k Francii se nijak nezměnil: „[...] ani okamžik jsem nepomýšlel na to, že bych přijal zpět německé občanství návratem do některé z okupačních zón.“⁹⁷ Dospívání a hlavně působení v odboji posílilo Rovánovu identifikaci s Francií: „Vyrostl a vystudoval jsem ve Francii, bojoval jsem se svými kamarády a přáteli, spolu s nimi jsem dosáhl dospělosti, bylo [proto] normální, že jsem si vybral ty, s nimiž jsem žil (nehledě na fakt, že bylo příjemné patřit mezi vítěze a žít

---

⁹¹ Ibid., 100.

⁹² Grosser, *Une vie de Français*, 48–49.

⁹³ Ibid., 32.

⁹⁴ Rován, *Mémoires d'un Français*, 308.

⁹⁵ Ibid., 259.

⁹⁶ Ibid., 276–77.

⁹⁷ Ibid., 265.

[s nimi] poté, co jsme společně vedli válku).⁹⁸ Obdobně si byl jist svou příslušností k Francii i Alfred Grosser, když v létě 1947 podnikl šestidenní cestu do Německa, oficiálně se statutem francouzského novináře.⁹⁹ Návštěvu rodného Frankfurtu nad Mohanem nevnímal v žádném případě jako návrat domů: „Opětovné shledání s naší čtvrtí mnou nijak neotřásl. Náš dům byl zničen bombardováním. Ovšemže tam byly emoce, ale [neměl jsem] pocít návratu.“¹⁰⁰

Joseph Rován projevil své zakotvení v nové vlasti ještě jedním specifickým způsobem, a to z titulu zaměstnance francouzských vládních orgánů. V prvních dvou poválečných letech měl jako poradce Edmonda Micheleta, ministra vojenství, na starosti německé válečné zajatce, poté pracoval v letech 1948–1949 pro francouzskou okupační správu v Německu, v níž měl na starosti kulturu obyčejných lidí.¹⁰¹ Rován neuvádí, že by měl pochyby, zda má uvedené pracovní nabídky – vzhledem ke svým německým kořenům – přijmout.¹⁰² Naopak výkon obou funkcí líčí jako počátek svých aktivit ve prospěch francouzsko-německého sblížení, jež vykonával jako občan Francouzské republiky: „[...] pro mě bylo samozřejmé, že můj pohled, jímž jsem se díval na Německo, informovaný pohled usilující o nestrannost, byl pohledem Francouze a bylo to z pozice Francouze, když jsem pracoval více než padesát let ve prospěch francouzsko-německého porozumění a spolupráce.“¹⁰³ Na jasný rozdíl ve vztahu k Německu na jedné straně a k Francii na straně druhé upozorňoval také Alfred Grosser. Zatímco v prvním případě hovoří o „účasti vměšujícího se“ (*participation d'ingérence*), ve Francii pocituje „příslušnost zúčastněného“ (*appartenance participante*).¹⁰⁴ Svou francouzskou identitu navíc nadřadil všem ostatním dílčím identitám, které si uvědomoval.¹⁰⁵

---

⁹⁸ Ibid., 79.

⁹⁹ Grosser, *Une vie de Français*, 47.

¹⁰⁰ Ibid., 48.

¹⁰¹ Rován, *Mémoires d'un Français*, 215, 263–72.

¹⁰² Joseph Rován nebyl zdaleka jediným emigrantem, který působil po druhé světové válce na německém území ve službách okupačních orgánů. Ve francouzské okupační zóně pracoval např. jako cenzor německých tiskovin spisovatel a lékař Alfred Döblin. Viz stránky Mezinárodní společnosti Alfreda Döblina (Internationale Alfred Döblin-Gesellschaft), <http://www.alfred-doeblin.de>.

¹⁰³ Rován, *Mémoires d'un Français*, 265.

¹⁰⁴ Viz Grosser, *Une vie de Français*, 9.

¹⁰⁵ Ibid., 11.

Role prostředníka, která oběma mužům připadla ve vztazích mezi Francií a Spolkovou republikou Německo, se projevovala také v tom, že ve své vlasti prezentovali některé názory na Německo, které se lišily od většinového přesvědčení francouzské populace i politické reprezentace. Jelikož takovéto situace nebyly nijak výjimečné, zmiňme alespoň dva příklady z doby, kdy se ve Francii snášela na Německo, resp. na Spolkovou republiku mimořádně silná vlna kritiky.

Poprvé se tak stalo v prvních poválečných letech, v nichž Francouzi čelili navzdory statutu vítězné mocnosti velkým hospodářským, politickým i sociálním problémům. Joseph Rován se tehdy zařadil mezi vůbec první intelektuály, kteří vyzývali Francii, aby k poraženému Německu přistupovala konstruktivně a napomohla jeho mírové a demokratické obnově. Podle Rována za ni nesla mezi okupačními mocnostmi jako nejbližší soused Německa největší díl zodpovědnosti. Tento postoj byl formulován v článku, který autor nazval „Německo, jaké si zasloužíme“ (*L'Allemagne de nos mérites*) a jenž byl otištěn v říjnu 1945 časopise *L'Esprit*.¹⁰⁶ I když Joseph Rován označil tento text za svůj největší literární úspěch, sebekriticky dodal, že název článku se stal mnohem slavnějším než jeho vlastní obsah.¹⁰⁷ O dva roky později volal po vstřícném přístupu také Alfred Grosser, který v několika článcích v časopise *Combat* popisoval situaci německé mládeže. Odmítal na ni uplatňovat princip kolektivní viny a volal po tom, aby si mohla rozšířit své omezené obzory – pomocí informací a kontaktů s vrstevníky z jiných zemí.¹⁰⁸

Druhý příklad byl vyvolán vlnou levicového terorismu, jíž čelila Spolková republika v sedmdesátých letech 20. století. Mnoho levicově orientovaných Francouzů sympatizovalo s příslušníky Frakce Rudé armády (*Rote Armee Fraktion*), která vyjadřovala svůj nesouhlas se společenskými poměry v SRN ozbrojenými útoky a únosy. S největším nepochopením se ve Francii setkal tzv. výnos proti radikálům, jímž chtěly spolkový kabinet a zemské vlády zabránit proniknutí extremistů do státní služby. Joseph Rován i Alfred Grosser se v tuto dobu postavili na stranu německých úřadů

---

¹⁰⁶ Zmiňovaný článek byl v upravené podobě opětovně vydán jako součást knihy Joseph Rován, *Zwei Völker – eine Zukunft: Deutsche und Franzosen an der Schwelle des 21. Jahrhunderts* (München-Zürich: Piper, 1986). Francouzský překlad knihy vyšel jako Joseph Rován, *France Allemagne: deux nations, un avenir* (Paris: Julliard, 1988).

¹⁰⁷ Rován, *Mémoires d'un Français*, 235.

¹⁰⁸ Grosser, *Une vie de Français*, 49–50.

a snažili se francouzskému publiku vysvětlit obtížnost německého boje s terorismem. Joseph Rován shrnul svou obhajobu SRN do knihy s titulem „Německo není to, co si myslíte“ (*L'Allemagne n'est pas ce que vous croyez*).¹⁰⁹ Alfred Grosser použil k obhajobě německého postupu francouzský tisk, rozhlas i televizi. Patřil mezi jejich pravidelné komentátory a v tomto případě vyčítal francouzským kolegům, že jejich líčení jsou velmi jednostranná a navrhaná řešení německého problému nerealistická.¹¹⁰

Co se týče Daniela Cohn-Bendita, předchozí text již ukázal, že v jeho případě lze o vlasti hovořit jen velmi obtížně. I když je oficiálně občanem Spolkové republiky Německo, minimálně do konce šedesátých let 20. století byl jeho život těsněji spojen s Francií. Ta byla jeho rodištěm a místem, kde si vytvořil první sociální vazby a kde se dokázal plně dorozumět. Navíc zde našla domov Danielova matka i jeho starší bratr s rodinou.¹¹¹ Po maturitě v Německu se proto Daniel Cohn-Bendit vrátil k univerzitnímu studiu do Francie. V této roli se pak stal na jaře 1968 veřejně známou osobou, jejíž rodinné kořeny nemohly zůstat nepovšimnuty. Cohn-Benditovi sympatizanti a odpůrci, stejně jako média v obou státech interpretovala podle svých potřeb jak jeho „francouzsko-německou dvojakost“ (*ambiguïté franco-allemande*), tak židovský původ.¹¹² Daniel Cohn-Bendit vnímal francouzsko-německý aspekt svého života jako pozitivum, s odkazem na kombinaci obou vlivů o sobě často hovořil jako o „evropském bastardovi“.¹¹³ Naopak své židovské předky si uvědomoval jen nepřímo – nejdříve díky matce, později na základě cizích výroků komentujících jeho veřejné aktivity. On sám se považoval za člověka, jenž náboženské založení postrádá.¹¹⁴

Ve Francii byly Cohn-Benditovi výrazně připomínány německé občanství a židovský původ přinejmenším dvakrát. Poprvé se tak stalo během studentských bouří na jaře 1968. Poté co byl Daniel Cohn-Bendit počátkem května 1968 podruhé zatčen, rozhodl francouzský ministr vnitra, že ho nechá jako německého občana vyhostit pro narušování veřejného pořádku. Pařížští studenti proti tomuto úřednímu rozhodnutí protestovali s heslem

---

¹⁰⁹ Joseph Rován, *L'Allemagne n'est pas ce que vous croyez* (Paris: Seuil, 1978). Srov. též Rován, *Mémoires d'un Français*, 188, 484.

¹¹⁰ Grosser, *Une vie de Français*, 128–29.

¹¹¹ Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 51, 55.

¹¹² Pojem „ambiguïté franco-allemande“ viz např. Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 76.

¹¹³ Slovo „bastard“ odkazuje v tomto případě na biologický význam pojmu označující míšence nebo křížence. Srov. rozhovor „Der Heimatverächter“.

¹¹⁴ Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 111–12.

„Všichni jsme němečtí židé“ (*Nous sommes tous des Juifs allemands*).¹¹⁵ Vyjádření solidarity však mělo jen symbolický význam. Daniel Cohn-Bendit byl vzápětí nucen opustit francouzské území a po následujících deset let na něj vstupoval jen ilegálně. Jeho opakovaná žádost o povolení vstupu byla vyslyšena až v září 1978.¹¹⁶ Tehdy byl Cohn-Bendit již součástí alternativní scény ve Frankfurtu.

Podruhé byl Cohn-Bendit ve Francii konfrontován s německo-židovským aspektem svého života před volbami do Evropského parlamentu v roce 1999. Stalo se tak poté, co se francouzští Zelení rozhodli, být s určitým váháním, jmenovat Cohn-Bendita do čela své evropské kandidátky.¹¹⁷ Jeho pozitivní obraz u části francouzské populace a celková schopnost zaujmout voliče převážily nad obavami z Cohn-Benditovy neřízenosti a autonomie.¹¹⁸ Daniel Cohn-Bendit se tak pustil do celofrancouzské předvolební kampaně, v níž musel čelit tvrdým urážkám. K obvyklým, byť hrubým nadávkám, jež se často snášejí na hlavu politiků, přidali Cohn-Benditovi kritici verbální útoky na jeho německý a židovský původ.¹¹⁹ Nejagresivnější byly patrně ve městě La Hague, známém továrnou na zpracování jaderného odpadu, kde zazněly tvrdé antisemitské výroky.¹²⁰

Výsledek evropských voleb však ukázal, že umístění Cohn-Bendita do čela francouzské kandidátky bylo správným rozhodnutím. Úspěchem byl již samotný návrat strany do Evropského parlamentu, v němž neměla

---

¹¹⁵ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 10. Srov. též Stamer, *Daniel Cohn-Bendit*, 88–91.

¹¹⁶ Cohn-Bendit. *Une envie de politique*, 30.

¹¹⁷ Z formálního hlediska bylo zapotřebí pouze to, aby se Daniel Cohn-Bendit přihlásil ve Francii k trvalému bydlišti. Tento požadavek byl splněn v prosinci 1998. Viz oficiální prohlášení francouzské strany Zelených na adrese http://lesverts.fr/article.php3?id_article=1997&var_recherche=bendit.

¹¹⁸ Vedení francouzských Zelených vyčítalo Cohn-Benditovi, že se chová jako „volný elektron“ a že prezentuje sebe namísto mateřské politické strany. Viz článek „Spitzenkandidatur bei der Europawahl 1999 angestrebt. Frankreichs Grünen streiten über Daniel Cohn-Bendit“, *Süddeutsche Zeitung*, 28. srpna 1998.

¹¹⁹ Do první skupiny urážek patřily výrazy „schwule Sau“ a „Arschficker“, v druhé skupině se jednalo o nadávky „Scheißdeutscher – geh zurück“ a „Drecksjude“. Citováno z rozhovoru „Scheißdeutscher – geh zurück“, *Die Tageszeitung*, 25. ledna, 1999.

¹²⁰ Daniel Cohn-Bendit popsal vzniklou situaci takto: „Und dann gab es eine Demonstration von gewählten Vertretern aus der Umgebung mit Trikolore um den Bauch gehängt, da hat einer der Demonstranten in Anwesenheit der Volksvertreter, die sich totgelacht haben, Sachen gesagt wie: ‚Wenn die Deutschen die Atomkraftwerke ausschalten, wie werden sie dann eigentlich ihre Öfen bedienen? Mit Juden!‘“ Citováno z rozhovoru „Scheißdeutscher – geh zurück“.

v předchozím volebním období žádného zástupce. Navíc se ziskem 9,72 % získala devět mandátů, což z ní ve Štrasburku, resp. Bruselu učinilo čtvrtou až pátou nejsilnější francouzskou stranu.¹²¹ Samotný Daniel Cohn-Bendit získal přes 16 % hlasů, čímž výrazně překonal celostátní průměr své strany.¹²² Vzhledem k tomu, že svou kandidaturu částečně vnímal jako odvetu za třicet let staré vyhoštění,¹²³ musely pro něho volební výsledky znamenat velké zadostiučinění.

Podoby loajality

Politolog Joseph Rován, historik Alfred Grosser a politik Daniel Cohn-Bendit vešli do širšího povědomí jako lidé, kteří mají co do činění s francouzsko-německou spoluprací. Při vyslovení jejich jmen zároveň vznikají nejasnosti, zda se jedná o Němce, Francouze či dokonce občany obou států zároveň. Analyzované paměti a rozhovory, i když byly koncipovány s různými cíli a z rozdílných perspektiv, vnášejí do této otázky jasno.

Joseph Rován a Alfred Grosser, narození v meziválečném Německu, se jednoznačně považují za Francouze. Ve Francii našli útočiště poté, co kvůli svému židovskému původu opustili v letech 1933–1934 Třetí říši. Jejich rychlé integraci výrazně napomohla návštěva francouzských škol i nejbližší rodinní příslušníci, ochotní přizpůsobit se novým podmínkám. Odchod z Německa přitom nebyl jednoduchý zvláště pro otce obou mužů, kteří byli do nástupu nacismu hrdými německými vlastenci. V tomto duchu byl vychováván i Joseph Rován, mladistvé nadšení mu však přechod do Francie značně usnadnilo. Jeho žádost o francouzské občanství tak odrážela – podobně jako u Alfreda Grossera – skutečné šití s Francií a možná i určitý pocit vděčnosti za pomoc při záchraně života.

Daniel Cohn-Bendit vyřešil svou státní příslušnost přesně opačně. Navzdory svému francouzskému rodišti a dětství strávenému v Normandii se stal z vlastního rozhodnutí občanem Spolkové republiky Německo. Jeho

---

¹²¹ Viz stránky neziskového sdružení Election Politique Citoyen (EPOC), <http://www.election-politique.com/images/tableaux/europeennes1999maxivoix01.jpg>.

¹²² Daniel Cohn-Bendit získal v Paříži, kde kandidoval, přesně 16,52 % hlasů. Viz oficiální stránky francouzského ministerstva vnitra, http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/eur1999/007/075/0775.html.

¹²³ Cohn-Bendit, *Une envie de politique*, 10–11.

žádost byla vedena čistě pragmatickou úvahou a její předkladatel dodnes mluví o svém občanství s cynismem. Ten je třeba vnímat v souvislosti s Cohn-Benditovými aktivitami v levicovém hnutí v šedesátých a sedmdesátých letech, které pojem vlast zcela odmítalo. Osobní vztah Cohn-Bendita k Německu se však postupně upevňoval.

Co se týče zapojení dotyčných mužů do francouzsko-německých vztahů, nelze říci, že by je státní příslušnost spoutávala bezmeznou loajalitou k jediné zemi a předurčovala či ovlivňovala jejich postoje k této otázce. V kritických situacích si zachovali svobodu osobního přesvědčení a volnost rozhodování. S využitím prostředků, jež nejlépe ovládali, se nebáli upozornit na negativa, která spatřovali v jedné či druhé zemi, stejně jako byli připraveni ujmout se role jejich obhájců. Ať už svou „francouzsko-německou dvojakost“ cíleně využívali (Cohn-Bendit), nebo dali přednost jednomu prvku před druhým (Grosser a Rován), v perspektivě počínajícího 21. století se ukazuje, že zvolenou identitu využili ke svému i obecnému prospěchu.

SÉRIÍ VÍTĚZSTVÍ K PORÁŽCE? ASYMETRICKÝ BOJ PROTI DROGÁM V MEXIKU A USA*

KRYŠTOF KOZÁK

Abstract

Victories leading to defeat: Asymmetric war on drugs in Mexico and the U.S.

The article presents an analysis of the asymmetric “war on drugs” waged by both the United States and Mexico. It provides new insights by incorporating both the long-term perspective as well as the underlying asymmetry between the U.S. and Mexico into the analytical framework. The first part covers the most important developments concerning drug trafficking between the two countries and emphasizes that the issue has always been an integral part of the cross-border relations. In the second part the article reviews available quantitative data on the subject, which indicate that drug consumption in the U.S. persists despite highly increased enforcement efforts. The third part focuses on the costs Mexico has to bear with respect to the unending conflict, which has been escalating in the last years. The concluding part presents the main thesis that U.S. emphasis on repressive enforcement is not well suited for a country struggling with weak institutional framework and widespread poverty such as Mexico. The repressive strategy pushed for by the U.S. only manages to externalize the violence associated with the illegal trade over the border to Mexico. Current approaches are thus not likely to decrease drug use nor drug-associated violence.

Keywords: United States, Mexico, war on drugs, drug trafficking, asymmetry

Úvod

Boj proti pašování drog z Mexika do USA se v současnosti stal spolu s problematikou ilegální migrace klíčovým aspektem vztahů mezi těmito

---

* Tento článek vznikl za laskavé podpory Grantové agentury Akademie věd ČR, číslo grantu KJB701040701.

dvěma zeměmi. Zejména v Mexiku se násilí spojené s obchodem s drogami vymyká kontrole a neutěšená bezpečnostní situace hrozí rozvrátit křehký proces ekonomické a politické transformace, který v zemi od 90. let minulého století postupně probíhá. Zejména od roku 2006 došlo k další eskalaci násilí v Mexiku. I když jsou přestřelky, vraždy a únosy koncentrovány na území Mexika, mohou se brzy přenést i do samotných Spojených států. Obchod s drogami, který je na pozadí tohoto fenoménu, představuje bezesporu velmi závažný sociální, ekonomický i politický problém.

Tento článek si klade za cíl rozebrat problematiku obchodu s narkotiky mezi Mexikem a USA v širším historickém kontextu jejich asymetrického vztahu, který významně ovlivnil a nadále ovlivňuje podobu boje proti drogám v obou těchto zemích. Takový přístup vytvoří východisko pro druhou část článku, která se zabývá zhodnocením dlouhodobějších vývojových trendů i celkové úspěšnosti protidrogové politiky přijímané v obou zemích. Na základě těchto dvou částí pak bude závěrečná analýza obsahovat model přístupu ke drogové problematice v rámci stávajícího asymetrického vztahu.

Hlavní přínos článku spočívá v tom, že do existující literatury ohledně boje proti drogám kriticky zahrnuje i koncept asymetrického vztahu mezi zemí, která drogy konzumuje, a zemí, v které jsou vyráběny či přes kterou jsou transportovány. To umožňuje analýzu zasadit do odpovídajícího kontextu. Uchopení aktuálního problému s historickým odstupem umožňuje vnést do současných emotivních debat ohledně adekvátní protidrogové politiky dlouhodobější perspektivu.

Diskuse ohledně tohoto tématu ve Spojených státech jsou vesměs vedeny mezi zastánci tvrdého represivního přístupu a těmi, kteří chtějí větší důraz klást na prevenci a sociální práci. Rozdělení peněz z rozpočtu vyhrazených na protidrogovou problematiku je z tohoto pohledu klíčové a zastánci represe zatím jasně převažují.¹ Až na pár světlých výjimek však v diskusích není zahrnuto nebezpečí, které z vyvážení represivního modelu hrozí okolním státům, které mají mnohem slabší ekonomiku i veřejné instituce.

---

¹ Celkově se každoročně rozděluje cca 14 miliard dolarů, Office of National Drug Control Policy: National Drug Control Strategy, FY 2009 Budget Summary, k dispozici na: <http://www.whitehousedrugpolicy.gov/publications/policy/09budget/index.html>, poslední přístup 16. 1. 2009.

1. Historický kontext

1.1 Počátky pašování na mexicko-americké hranici

Až do konce druhé poloviny 19. století nebyla dlouhá a řídké osídlená hranice mezi Mexikem a Spojenými státy řádně vyznačena a nebyla též nijak systematicky chráněna. Odbojné indiánské kmeny i pistolníci Divokého západu si však již v této době byli vědomi určitých magických aspektů hranice, zejména pokud se potřebovali ukrýt před represivními orgány jednoho nebo druhého státu. S přibývajícím počtem obyvatel a se stabilizací místní správy se začalo ukazovat, že rozdílné předpisy na obou stranách hranice začínají vytvářet pobídky pro legální i ilegální toky zboží i osob. Například aby mexická vláda podpořila osídlení hraničního regionu, vytvořila u hranic bezcelní zónu, což vedlo k tomu, že na mexické straně hranic bylo zboží z dovozu výrazně levnější než v USA. Po přijetí zákona omezující imigraci z Číny v roce 1885 začali Číňané přijíždět do Mexika (legálně) a odtamtud za prací přecházet hranici do USA (ilegálně). Přes sporadické pokusy místních orgánů však hranice zůstávala de-facto velmi propustná.²

Prvním narkotikem pašovaným přes mexicko-americkou hranici bylo opium, které se v Mexiku začalo pěstovat ve druhé polovině 19. století pro potřeby čínských dělníků v USA. V samotném Mexiku se opium začalo legálně používat jako součást lidové medicíny. Obchodování s opiem bylo zprvu legální, ale po přijetí Mezinárodní úmluvy o opiu z roku 1912, za kterou se zasazovaly zejména Spojené státy, byly tyto obchodní styky postaveny mimo zákon. Díky návykovosti opia, vysokým ziskům a propustné hranici se však ve rozmohlo jeho ilegální převážení, tj. pašování. V nepřehledné situaci, kterou vytvořila Mexická revoluce po roce 1910, se na lukrativním ilegálním obchodu podíleli i přední politici a revoluční generálové (například guvernér státu Baja California Esteban Cantú).³ Tradice pašování narkotik i výrazné zapojení představitelů státní správy do tohoto procesu má tedy v Mexi-

---

² Manuel Ceballos-Ramírez and Oscar J. Martínez, Conflict and Accommodation on the U.S. Mexican Border, 1848–1911, in Kathryn Vincent and Jaime E. Rodriguez, Jaime, eds. *Myths, Misdeeds, and Misunderstandings. The Roots of Conflict in U.S.-Mexican Relations*. (Wilmington, DE: SR Books, 1997), 135–57.

³ James A. Sandos, “Northern Separatism during the Mexican Revolution: An Inquiry into the Role of Drug Trafficking, 1910-1920,” *The Americas*, Vol. 41, No. 2. (Oct., 1984), 191–214.

ku hluboké kořeny. Zpočátku se však jednalo o problém menšího rozsahu, který neměl vážnější dopady na vzájemné vztahy s USA.

1.2 Prohibice

Význam pašování výrazně vzrostl za prohibice v USA (1919–1933), kdy se Mexiko spolu s Kanadou a Karibikem stalo jedním z hlavních dodavatelů alkoholu na americký černý trh, neboť výroba a konzumace alkoholu tam zůstala legální. Aby zabránila pašování ve velkém rozsahu, vytvořila vláda USA v roce 1924 první útvary americké pohraniční policie, ta však nebyla příliš efektivní. I přes dramatický nárůst pravomocí policejních složek v době prohibice se nepodařilo pítí alkoholu vymýtit. Výnosný ilegální obchod ale vytvořil velmi silné a dobře organizované „podnikatelské“ skupiny, které si kvůli svému působení mimo zákon musely vytvořit alternativní nástroje pro vymáhání závazků a řešení sporů. Související přestřelky a každodenní násilí ale brzy začaly ohrožovat i ty, kteří s ilegálním obchodem neměli nic společného. Státní instituce se ocitly v defenzívě kvůli všudypřítomné korupci, kterou financovaly vysoké a nezdaněné zisky z ilegálních transakcí. Problémy spojené s prohibicí se nakonec natolik vyhroutil, že pragmatické uvažování převážilo nad moralistickými apely a prohibice byla ústavním dodatkem v roce 1933 zrušena.⁴ Tato epizoda je velmi důležitá i v současných debatách ohledně protidrogové politiky, neboť dobře demonstruje limity represivního systému, který se v tomto případě podařilo politicky uvolnit. Alkohol nicméně dodnes zůstává po tabáku druhou nejnebezpečnější drogou z hlediska počtu úmrtí – v roce 2001 na následky jeho užívání zemřelo podle odhadů přes 70 000 lidí.⁵

1.3 Počátky pašování marihuany

Kromě opia a alkoholu se postupně na seznam zakázaných látek dostala i marihuana, jejíž užívání do USA přinesli mexičtí sezónní pracovníci.

---

⁴ Norman H. Clark, *Deliver Us from Evil: An Interpretation of American Prohibition* (W. W. Norton & Company, New York, 1976).

⁵ Centers for Disease Control and Prevention: Alcohol-Attributable Deaths and Years of Potential Life Lost – United States, 2001, <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5337a2.htm>. Platnost všech odkazů na elektronické zdroje citované v textu byla ověřena k 13. 10. 2008.

První zákazy užívání této látky byly vyhlášeny místními samosprávami a byly motivovány zčásti diskriminačně proti celé mexické komunitě.⁶ V roce 1930 byl přijat i federální zákon regulující marihuanu a zřízen Federální úřad pro boj s narkotiky (*Federal Bureau of Narcotics*). Tento úřad byl součástí ministerstva financí a měl pouhých sedmnáct zaměstnanců, což ukazuje na omezenou důležitost, která byla tomuto tématu přisuzována. První ředitel Harry Anslinger ale dokázal zorganizovat rozsáhlou hysterickou mediální kampaň, která popisovala účinky drogy tak, že uživatel má nepotlačitelnou chuť vraždit (muži) či souložit s někým jiné rasy (ženy). Celovečerní film *Reefer Madness* z roku 1936, jehož vznik Anslinger podporoval, je unikátním kulturním produktem, který ukazuje nebezpečí oficiální manipulace pohledu na drogovou problematiku.⁷ Na základě Anslingerovy kampaně přijal Kongres v roce 1937 nový zákon o daních z marihuany, který díky sérii restrikcí de facto vytlačil obchodování s marihuanou do ilegality. Konkurenční boj zaměřený proti produktům z konopí zřejmě sehrál důležitou roli při schvalování zákona.⁸ Společně s opiem a heroinem, který se z opia vyrábí, se tak stala marihuana další komoditou, která se začala z Mexika (kde v tu dobu ještě zakázána nebyla) pašovat do USA.⁹

Už ve 30. letech 20. století došlo k prvním roztržkám mezi vládami Spojených států a Mexika ohledně protidrogové politiky. Agenti americké vlády tajně působili v Mexiku a sbírali informace ohledně obchodů s drogami, k nelibosti mexických úřadů, které o těchto aktivitách nebyly informovány. Americký velvyslanec v Mexiku Josephus Daniels také úspěšně tlačil na přijetí restriktivnějších legislativních opatření. V roce 1938 se však do čela mexického úřadu pro boj s narkotiky dostal Leopoldo Salazar Viniegra, který jako psychiatr zastával názor, že ke drogové závislosti je třeba přistupovat podobně jako k duševní chorobě a pokoušet se pacienty léčit. Tento přístup byl v příkrém rozporu s doktrínou Harryho Anslingera v USA, který v uživatelích drog viděl podle svých slov v první řadě zločin-

---

⁶ Dale H. Gieringer, "The Origins of California's 1913 Cannabis Law," *Journal of Contemporary Drug Problems*, Vol. 26, No. 2, (Summer 1999), 237–88.

⁷ *Reefer Madness* (1936), film režiséra Louise J. Gasniera, dostupné na <http://video.google.com/videoplay?docid=-6696582420128930236>.

⁸ Viktor A. Debnár, "Zabijácké býlí". Přijetí zákona o zdanění marihuany v USA v roce 1937, *Dějiny a současnost*, č. 5, 2004, 17.

⁹ Richard J. Bonnie and Charles H. Whitebread, *The Marijuana Conviction: A History of Marijuana Prohibition in the United States* (Lindesmith Center, New York, 1999), 89–107.

ce.¹⁰ Salazar dokonce napsal knihu *Mýtus marihuany*, kde zpochybňoval dramatické a destruktivní účinky této drogy a připravil vyhlášku legalizující její užívání pod dohledem lékařů.¹¹ Tento postup vzbudil vlnu nevole ve Washingtonu, kde Anslinger zorganizoval kampaň vedoucí až k Salazarovu odvolání. Jeho nástupce José Siurob se sice tvářil, že je více nakloněn americké represivní vizi protidrogové politiky, záhy však přišel s návrhem, aby bylo užívání drog regulováno státem, který by se tak mohl zaměřit na léčení závislosti. Po intenzivních osobních konzultacích ve Washingtonu však od tohoto plánu upustil.¹² Tyto epizody ukazují, že i v počáteční fázi boje proti drogám existovaly v Mexiku a v USA rozdílné představy o povaze problému a možnostech jeho řešení.

1.4 Válečná přestávka a klidná 50. léta

Za druhé světové války se stal morfin vyráběný z opia strategickou komoditou, takže se prioritou vlády USA stalo spíše to, aby se opium nedostalo do rukou mocností Osy. Pěstování opia v Mexiku v tradičních pěstitelských státech jako Sinaloa, Durango a Chihuahua bylo pro potřeby výroby morfinu spíše podporováno. Po skončení války se ale opět objevil důraz na represivní opatření. Postupně se ale začal ukazovat rozsah zapojení oficiálních mexických orgánů v drogových obchodech. Z roku 1947 je zdokumentován první veřejný skandál tohoto druhu, kdy byl generál Pablo Macías Valenzuela, guvernér státu Sinaloa, na stránkách celostátního tisku obviněn z aktivní spolupráce s pašeráky. Případ se nikdy nevyšetřil, a dodnes není jasné, zdali nebylo obvinění součástí politického boje. Dodnes je totiž v Mexiku nařčení ze spolupráce s pašeráky jednou z taktik jak zdiskreditovat politické protivníky.¹³

Prezident Miguel Alemán v reakci na Valenzuelovu aféru nicméně zřídil Federální úřad pro bezpečnost (*Dirección Federal de Seguridad*), který měl sloužit zároveň jako nejvyšší orgán pro boj s drogami i jako tajná stát-

---

¹⁰ Harry J. Anslinger and William F. Tompkins, *The Traffic in Narcotics*, (New York: Arno Press, 1981), 152–53.

¹¹ Leopoldo Salazar Viniestra, *El mito de la marihuana*, (Academia nacional de medicina de México, México, D.F., 1938).

¹² William O. Walker III, "Control across the Border: The United States, Mexico, and Narcotics Policy, 1936–1940," *The Pacific Historical Review*, Vol. 47, No. 1. (Feb., 1978), 91–106.

¹³ Luis Astorga, *El siglo de las drogas* (México, D.F.: Espasa-Calpe Mexicana, 1996), 65.

ní policie. Spojení těchto dvou funkcí bylo spíše znepokojující, neboť naznačovalo spojitost nejvyšších pater politiky s drogovým podsvětím. První ředitel úřadu Carlos I. Serrano měl navíc podle informací z velvyslanectví USA styky s obchodníky s drogami.¹⁴ Priority protidrogové politiky se však alespoň oficiálně harmonizovaly s USA, neboť byla přenesena z kompetence ministerstva zdravotnictví na ministerstvo vnitra.

V kontextu probíhající studené války bylo pro Spojené státy mnohem důležitější udržet Mexiko na své straně. I když tedy panovalo podezření, že do pašování drog jsou zapojeni i vysocí oficiální představitelé, představitelé USA tyto informace veřejně nešířili. Mexická vláda byla totiž velmi citlivá na jakékoliv zasahování do vnitřních záležitostí, a diskreditaci svého spojence by USA poškozovaly své dlouhodobější cíle.

1.5 Drogová exploze 60. let a začátek války

V průběhu 60. let 20. století dramaticky stoupla spotřeba drog v USA, a to zejména díky novým kulturním a společenským normám prosazovaným mladší generací. Užívání drog (zejména marihuany a LSD) se často stalo symbolem protestu proti tradičním autoritám.¹⁵ Mexiko se stalo jedním z předních dodavatelů ilegálních surovin hlavně díky existující pašerácké i pěstitelské infrastruktuře, která do té doby zajišťovala řádově menší objemy dodávek. Culiacán – hlavní město státu severozápadního státu Sinaloa – se stal centrem tohoto velmi výnosného obchodu. Místní správa včetně policejních složek byla v podstatě celá pod vlivem výrobců drog (tzv. *gomeros*) a pašeráků. I když centrální mexická vláda nasadila do boje proti drogám i armádní jednotky, které byly schopné zlikvidovat za rok až tři tisíce tun konopí, další přibližně tři tisíce tun putovaly v průběhu 60. let pravidelně každý rok přes hranici do USA, kde zásobovaly odhadyvaných 18 milionů uživatelů marihuany.¹⁶

Přestože se podílela na likvidaci konopí a opia, nepovažovala mexická vláda boj proti drogám za jednu ze svých hlavních priorit. Drtivá většina

---

¹⁴ Carlos A. Loret de Mola, *El Negocio. La economía de México atrapada por el narcotráfico*, (México, D.F., Grijalbo Mondadori Sa, 2001).

¹⁵ C.f. Timothy Leary, *Politics of Ecstasy*, (New York: College Notes and Texts, 1968).

¹⁶ Luis Astorga, "Drug Trafficking in Mexico: A First General Assessment," *Management of Social Transformations – MOST*, Discussion Paper No. 36, 2001, <http://www.unesco.org/most/astorga.htm>.

závislých uživatelů byla totiž v USA a díky tiché spolupráci pašeráků s lokálními i federálními politiky byl i počet násilností uvnitř Mexika relativně omezen. Požadavky ze strany USA na tvrdší postup byly odmítány jako zbytečné a intruzivní zásahy do státní suverenity.

V samotných Spojených státech byla politická reprezentace zpočátku zaskočena masovým rozšířením drog, takže za vlády Demokrata Lyndona Johnsona nedošlo k závažnějším zásahům do protidrogové politiky.¹⁷ Zvolení Richarda Nixona v roce 1968 znamenalo v tomto ohledu zásadní zlom. Nixon, který volby vyhrál za podpory „tiché většiny“, která byla znechucena protesty a nepokoji šedesátých let, byl zapřísáhlým odpůrcem alternativní kultury. Boj proti drogám, který byl ostatně u konzervativců zaměřených na právo a pořádek vždy politicky populární, mu poskytnul ideální záminku pro útok na její představitele. Brzy po svém zvolení prohlásil užívání drog za veřejný problém číslo jedna¹⁸ a začal postupně budovat byrokratický aparát na jeho potírání. V roce 1973 tak byla založena sloučením několika organizací Úřad pro potírání drog (*Drug Enforcement Administration, DEA*) jako vrcholný orgán pro boj s narkotiky. V roce 1973 začínala DEA s 2775 zaměstnanci a rozpočtem 66 milionu dolarů a v současnosti má už přes deset tisíc zaměstnanců, kteří mají k dispozici roční rozpočet přes 2,5 miliardy dolarů.¹⁹

Dodávky drog z Mexika se Nixonovi brzy staly trnem v oku. Aby donutil mexické orgány spolupracovat v jím vyhlášeném boji proti drogám, připravila jeho administrativa operaci Intercept (Zadržení), v jejímž rámci byly v srpnu 1969 dramaticky zpřísněny všechny hraniční kontroly, což de facto vedlo k ochromení přeshraničního styku. Mexická vláda nebyla o přípravě operace nijak informována, i když se čtrnáct dní před jejím zahájením prezidentí obou zemí setkali při slavnostním otevření nové přehrady Amistad (Přátelství) na Rio Grande.²⁰ Operace Intercept vyvolala v Mexiku

---

¹⁷ Odhaduje se, že na konci šedesátých let mělo alespoň nějakou zkušenost s marihuanou v USA přes 70 milionů lidí. Dan Baum, *Smoke and Mirrors. The War on Drugs and the Politics of Failure* (Boston: Little, Brown and Company, 1996), 153.

¹⁸ Viz například Nixonův projev na konferenci pro mezinárodní kontrolu narkotik ve Washingtonu, 18. září 1972, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3578>.

¹⁹ U.S. Department of Justice: DEA Staffing and Budget, <http://www.usdoj.gov/dea/agency/staffing.htm>.

²⁰ National Security Archives: *Operation Intercept*, Document 4 [Meeting with Díaz Ordaz] U.S. Embassy in Mexico City, confidential telegram, July 23, 1969. Source: National Archives, Record Group 59, CFPF 67–69, POL Mexico-US, Box 2344, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB86/intercept04.pdf>.

bouři nevole a protestů, neboť byla správně pochopena jako jednostranné vydírání ze strany Spojených států, na což jsou Mexičané kvůli svému asymetrickému postavení vůči USA velmi citliví. Konfrontována s neočekávaně silnou negativní reakcí, Nixonova administrativa operaci Intercept brzy zrušila, respektive přeměnila po dohodě s mexickou vládou na relativně bezzubou operaci Kooperace. Jediným úspěchem celé akce bylo vyslání jasného signálu mexické vládě, že boj proti drogám se pro USA stává ve vzájemných vztazích jasnou prioritou.²¹

1.6 Operace Kondor

Nacionalisticky orientovaná mexická vláda Luise Echeverría nemohla oficiálně přiznat, že se řídí pobídkami ze Spojených států, ale měla také svoje důvody pro tvrdší postup proti pěstitelům a pašerákům drog. V té době totiž vrcholila tzv. špinavá válka (*guerra sucia*) proti levicovým aktivistům a vláda se obávala jejich možného napojení na odbojné rolníky-pěstitele či dobře vyzbrojené pašeráky. V roce 1975 tedy spustila doposud největší akci zaměřenou proti pěstitelům narkotik, operaci Kondor. Do klíčových oblastí států Sinaloa, Durango a Chihuahua bylo nasazeno bylo přes deset tisíc vojáků pravidelné armády a dvě stě letadel, které byly dodány z USA. Poprvé bylo při podobné akci použito plošné práškování ze vzduchu, které bylo doposud zejména kvůli negativním konotacím z války ve Vietnamu pro mexickou vládu nepřijatelné. Herbicid paraquat vyráběný firmou Monsanto však často zasahoval i legální úrodu v oblasti a snižoval už tak minimální ochotu místních obyvatel spolupracovat s úřady.²²

Operace Kondor byla zpočátku velmi úspěšná, neboť pěstitele i pašeráky překvapil její nebyvalý rozsah a odhodlání nejvyšších míst s produkcí narkotik opravdu něco udělat. Tisíce hektarů narkotik bylo vymýceno a velké množství pěstitelů i pašeráků skončilo za mřížemi. Docházelo však i k přestřelkám, když byla některá políčka bráněna proti postupující armádě se zbraní v ruce. Nejvyšší bossové ilegálního obchodu ale zatčení většinou dokázali uniknout. Po počátečním šoku se však pěstitelé dokázali na

---

²¹ Kate Doyle, "Operation Intercept: The perils of unilateralism," *The National Security Archive Mexico Project*, 2003, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB86/#article>.

²² Richard B. Craig, La Campana Permanente: Mexico's Antidrug Campaign, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 20, No. 2. (May, 1978), 107–131.

novou situaci adaptovat. Místo velkých polí, které představovaly ze vzduchu snadný cíl, se opium a marihuana začaly pěstovat na menších políčkách ukrytých mezi legálními plodinami. Pěstování se částečně přeneslo i do nových oblastí, které nebyly operací Kondor zasaženy. Šéfové největších pašeráckých skupin se přesunuli z Culiacánu do bezpečnější Guadalarjary. I přes nasazení velkých prostředků včetně americké techniky se tedy produkci vymýtít úplně nepodařilo.²³ Začal se však projevovat tzv. balónkový efekt (*balloon effect*), kdy se produkce drog nesnižuje, ale pouze přesouvá do míst, kde jsou politické podmínky nejvhodnější (podobně jako když u nafouknutého balónku zmáčknete jenom jednu jeho část).²⁴ Operace Kondor ale ukázala, že mexická centrální vláda v podstatě akceptovala východiska vlády USA a rozhodla se řešit problematiku masivním nasazením bezpečnostních složek. Ve Spojených státech ve stejné době paradoxně vrcholilo hnutí za legalizaci marihuany organizované neziskovou organizací NORML, které dosáhlo legalizace na úrovni jedenácti států (federální zákazy ale zůstávaly v platnosti).²⁵

1.7 Crack a změna role Mexika v obchodu s drogami

V období stále probíhající operace Kondor se ve Spojených státech objevila nová látka, která dramaticky proměnila samotnou strukturu obchodování s drogami. Kokain byl vynalezen již v 19. století, ale pro jeho vysokou cenu nebylo užívání příliš rozšířené. Teprve crack, který v sobě obsahoval kokainovou bázi, ale byl díky dalším přísadám mnohem levnější, se začal v 80. letech 20. století masově šířit.²⁶ Do uvedení cracku na americký trh je podle některých autorů zapletena i CIA, která spolupracovala s šéfy překupnických organizací výměnou za jejich podporu a financování antikomunistických sil ve Střední a Jižní Americe.²⁷ Spolupráce CIA se známými pašeráky byla v obecné rovině podrobně zdokumentována, i když

---

²³ Richard B. Craig, "Operation Intercept: The International Politics of Pressure," *The Review of Politics*, Vol. 42, No. 4. (Oct., 1980), 556–80.

²⁴ "Stopping It," *The Economist*, July 26, 2001.

²⁵ Michael Massing, *The Fix* (Berkeley: University of California Press, 1998), 112.

²⁶ Luis Astorga, "Cocaine in Mexico: a prelude to 'los Narcos'," in Paul Gootenberg, *Cocaine: Global Histories* (Routledge, London, 1999), 183.

²⁷ Gary Webb, *Dark Alliance: The CIA, the Contras, and the Crack Cocaine Explosion* (Seven Stories Press, New York, 1998).

přímou účast této organizace na pašování drog se jednoznačně prokázat nepodařilo.²⁸

Zvýšená poptávka po cracku i kokainu znamenala obrovské zisky pro kolumbijské organizace, které zajišťovaly pěstování i výrobu. Vzhledem k nutnosti přepravovat větší a větší zásilky došlo v polovině 80. let k dohodě mezi kolumbijskými a mexickými organizacemi ohledně pašování do USA, které dokázali Mexičané i díky dlouhodobým zkušenostem a vybudovaným kontaktům velmi dobře zajistit. Miguel Ángel Felix Gallardo, přezdívaný „Pán nebes“, dokázal zorganizovat i lety velkých dopravních letounů plných kokainu z Kolumbie do Mexika, odkud se zboží pašovalo po menších dávkách dále na sever.²⁹ Úspěšné zátahy orgánů USA v Karibiku a na Floridě pouze zvýšily atraktivitu Mexika jako vhodné tranzitní země.

Pro politiku Spojených států znamenala změna pozice Mexika v obchodu s narkotiky velký problém. Odhalit skryté zásilky kokainu bylo totiž o poznání náročnější než ze vzduchu pozorovat a práškovat opiová a marihuanová pole. Boj proti kokainu vyžadoval nasazení tajných agentů a získávání informátorů z řad překupnických organizací. To ale bylo velmi nebezpečné, zvláště v situaci, kdy překupníci běžně získávali podrobné informace od úplatných členů mexických bezpečnostních složek. Pravděpodobně díky takovému úniku informací došlo v roce 1985 k únosu a brutálnímu umučení Enrique „Kiki“ Camareny, úspěšného agenta DEA působícího v Mexiku. Podle DEA byly do případu, který nebyl v Mexiku nikdy řádně vyšetřen, zapojeny i vysoce postavení lidé z oficiálních bezpečnostních složek, což na dlouho paralyzovalo vzájemnou spolupráci mezi bezpečnostními složkami obou zemí. Vláda USA dokonce sáhla k tomu, že nechala na své území unést některé osoby, které podezřívala z účasti na Camarenově smrti.³⁰ Legalitu jejího postupu pak následně potvrdil přes velké protesty mexické vlády i Nejvyšší soud USA.³¹ Oficiální vydávání osob obviněných z pašování drog z Mexika do USA bylo totiž jedním ze

---

²⁸ National Security Archive: Electronic Briefing Book No. 2, *The Contras, Cocaine, and Covert Operations*, The Gelman Library, George Washington University, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB2/nsaebb2.htm#3>.

²⁹ Peter Reuter and David Ronfeldt, „Quest for Integrity: The Mexican-US Drug Issue in the 1980s,” *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 34, No. 3, (Autumn, 1992), 89–153.

³⁰ Dan Baum, *Smoke and Mirrors. The War on Drugs and the Politics of Failure* (Boston: Little, Brown and Company, 1996), 4.

³¹ United States v. Alvarez-Machain, 504 U.S. 655, 657 (1992).

sporných bodů mezi oběma zeměmi. Mexické soudy totiž samy často nebyly schopny obviněné usvědčit, překupníci také řídili svoje obchody dál z luxusních vězeňských cel. Přesto mexické úřady odmítaly vydávat obviněné mexické občany k soudům do USA s odkazem na hrozící trest smrti, který je podle mexické ústavy nepřipustný.

1.8 Carlos Salinas a přijetí NAFTA

V roce 1988, kdy se stal prezidentem Mexika Carlos Salinas, byly vztahy s USA kvůli pašování drog velmi napjaté. Situaci ještě zhoršoval zákon z roku 1986, podle kterého musel Kongres USA každý rok schvalovat seznam zemí, kde sice existují problémy s pašováním drog, ale vláda adekvátním způsobem spolupracuje s USA na jejich odstranění. Pokud by některá země byla označena za nespolupracující, ztratila by nárok na veškerou rozvojovou pomoc a na půjčky od mezinárodních institucí, jejichž poskytnutí by se vláda USA podle tohoto zákona musela automaticky snažit zablokovat.³² Tento proces umožňoval členům Kongresu veřejně očerňovat mexickou vládu, aby se tak politicky zviditelnili a ukázali, že v boji proti drogám je třeba ještě přitvrdit.³³ Mexická vláda sice obvykle tajně lobovala ve Washingtonu, aby bylo Mexiko „schváleno“, ale na veřejnosti celý proces kritizovala jako jednostranný, nespravedlivý a pokrytecký.³⁴ Drtivá většina drog se totiž stále prodávala v USA. Ty navíc nebyly schopny zabránit nekontrolovatelnému šíření automatických zbraní, jež dramaticky zvyšovaly nebezpečnost mexických drogových organizací, která byly často vybaveny modernější technikou než mexická policie či armáda.³⁵

Za této situace se prioritou Carlose Salinase stalo vyjednání dohody o volném obchodu se Spojenými státy, která by výrazně zvýšila objem vzá-

---

³² „Kdybych chytil Félix Gallarda, Mexiko by bylo schváleno, a když by bylo schváleno, promnul by se dluh. A kdybych ho nechtyl, Mexiko by nebylo schváleno, a dluh by se nepromnul.“ Rozhovor s Guillermo González Calderonim z mexické federální policie, *PBS, Frontlines: Drug Wars*, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/drugs/interviews/calderoni.html>.

³³ Pro příklad vyhrčené rétoriky, viz Rep. Mica, John L., *Drug War in The United States, Congressional Record, Proceedings and Debates of the 106th Congress*, First Session, March 9, 1999, <http://www.house.gov/mica/fs030999.htm>.

³⁴ Larry K. Storrs, *Drug Certification Requirements and Proposed Congressional Modifications in 2001, CRS Report for Congress*, November 6, 2001.

³⁵ Ted G. Carpenter, *Bad Neighbor Policy. Washington's Futile War on Drugs in Latin America* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 169–95.

jenné výměny zboží. Aby taková dohoda byla v USA politicky průchodná, bylo třeba nějakým způsobem neutralizovat problém pašování drog. Salinasova administrativa jednak dokázala zatknout například Felixe Gallarda (ten ovšem dále řídil svoje obchody z vězeňské cely) a další z vůdců pašeráckých organizací.³⁶ Dále Salinas podobně jako kdysi prezident Nixon veřejně prohlásil pašování drog za zásadní ohrožení národní bezpečnosti. Kompletně též rozpustil některé policejní sbory, které byly považovány za zkorumpované. Do čela boje proti pašerákům začal více nasazovat kádry z mexické armády, která byla do obchodu s drogami zapletena méně než policejní složky.³⁷ Došlo také ke zvýšení počtu zadržovaných zásilek.

Důležitou součástí Salinasovy strategie byla též mediální ofenziva, kdy před přijetím NAFTA bylo otiskováno mnohem méně článků s tematikou boje proti drogám, a to jak v Mexiku, tak v USA.³⁸ Zvolený postup byl celkově nakonec úspěšný a těsné hlasování o přijetí NAFTA nebylo drogovou problematikou ohroženo. Úředníci pohraniční policie v USA si ale už tehdy dobře uvědomovali, že přijetí dohody bude pro pašeráky znamenat mnohem lepší možnosti na ukrytí zásilek ve zvýšeném objemu a zjednodušeném toku legálně převáženého zboží.³⁹

1.9 Zhoršování problémů v 90. letech

Po úspěšné ratifikaci NAFTA v americkém Kongresu na podzim 1993 se ukázalo, že obchod s drogami dění v Mexiku jen tak ovlivňovat nepřestane. Na jaře v roce 1994 byl v Tijuane zavražděn kandidát vládní strany PRI na prezidenta Luis Donaldo Colosio. Brzy po tomto atentátu byl zabit i José Francisco Ruiz Massieu, tajemník vládní strany PRI. Ani jeden případ se nepodařilo uspokojivě vysvětlit, ale okolnosti naznačovaly, že se na obou vraždách podílel organizovaný zločin. Raúl Salinas, bratr Carlose Salinase, byl nakonec

---

³⁶ Peter Andreas, *Border Games: Policing the U.S Mexico Divide* (Ithaca: Cornell University Press, 2000).

³⁷ Navzdory tomu už v roce 1991 došlo k incidentu u Veracruz, kdy jednotka mexické armády chránící pašerácké letiště postřílela všechny členy policejní protidrogové jednotky. Rozhovor s Johnem Hensleym, *PBS: Frontline – DrugWars*, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/drugs/interviews/hensley.html#brownsville>.

³⁸ Tim Golden, "To Help Keep Mexico Stable, U.S. Soft-Pedaled Drug War," *The New York Times*, July 31, 1995.

³⁹ John R. MacArthur, *The Selling of Free Trade: Nafta, Washington, and the Subversion of American Democracy* (New York: Hill and Wang, 2000).

obviněn a odsouzen za plánování druhé z výše uvedených vražd. V průběhu procesu s Raúlem byly zabaveny desítky miliónů dolarů ze švýcarských bank a několik luxusních nemovitostí, což přinejmenším naznačovalo Raúlovo napojení na organizovaný zločin i pašování drog.⁴⁰ Protidrogová ofenzíva organizovaná Carlosem Salinasem se v tomto světle začala ukazovat jako pouhá Potěmkinova vesnice určená pro severoamerické publikum.

Další ránu utřily mexické protidrogové snahy v roce 1997, kdy byl zatčen generál Gutierrez Rebollo, který vedl Národní institut pro boj s drogami (*Instituto Nacional para el Combate a las Drogas*), což byl tehdy v Mexiku nejvyšší orgán zabývající se touto problematikou.⁴¹ Pro svoje drsné metody byl generál Rebollo chválen a podporován svými americkými protějšky, ovšem pouze než se zjistilo, že svých úspěchů dosahuje zejména v boji proti kartelu z Tijuany, neboť zároveň přijímá peníze od kartelu ze Ciudad Juárez.⁴² Po svém zatčení generál Rebollo tvrdil, že se jedná o spiknutí kartelu z Tijuany, zkorumpovaných policistů a vlivných členů rodiny prezidenta Zedilla, kteří se ho snaží odstranit. Protože všichni klíčoví svědci byli zavražděni, nepodařilo se tato obvinění nijak objasnit.⁴³

Administrativa prezidenta Clintona byla po Rebollově zatčení zpočátku v šoku, neboť se jasně ukázalo, že ani na mexickou armádu se nelze v rámci boje proti drogám plně spolehnout. Další otřes přišel v roce 1998, kdy Celní správa USA uzavřela operaci Casablanca, v jejímž rámci její agenti zatkli za praní špinavých peněz na fingované konferenci v USA 167 bankéřů, ze stejného činu obvinili i tři mexické banky a zabavili na jejich účtech celkově 68 miliard dolarů. Z amerického hlediska se jednalo o velký úspěch, v Mexiku však vyvolal velké rozhořčení. Amerčtí agenti totiž působili v Mexiku tajně a bez vědomí mexických orgánů, a navíc aktivně naváděli bankéře k trestným činům tím, že se vydávali za překupníky, kteří potřebují „vyprat“ peníze. Postup státních orgánů provokujících ke spáchání zločinu je podle mexického práva nepřípustný.⁴⁴ Hluboká diploma-

---

⁴⁰ Julia Preston, "Size of Raul Salinas Secret Funds Is Doubled," *The New York Times*, October 3, 1998.

⁴¹ Tim Golden, "Elite Mexican Drug Officers Said to Be Tied to Traffickers," *The New York Times*, September 16, 1998.

⁴² Jorge Chabat, "Mexico's War on Drugs: No Margin for Maneuver," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 582, (Jul., 2002), 136.

⁴³ Javier Espinosa, "Un general vincula a la familia del presidente de México con la droga," *El Mundo*, September 20, 1997.

⁴⁴ Arturo Zárate Ruiz, *La Ley de Herodes y la „guerra“ contra las drogas* (México, D.F. Plaza y Valdes, 2003), 86.

tická roztržka nakonec skončila dohodou ministrů spravedlnosti z Brownsville, podle které musí americké úřady informovat mexické kolegy o všech tajných operacích, které hodlají na území Mexika provádět, což prodlužuje a komplikuje operativní způsoby vyšetřování.⁴⁵

1.10 Politická výměna a další militarizace

Po zvolení Vicente Foxe z konzervativní a v podstatě pro-americké strany PAN v roce 2000 došlo k další militarizaci boje proti drogám a prohloubení spolupráce v této oblasti, což nové administrativě prezidenta Bushe více než vyhovovalo.⁴⁶ Mexický nejvyšší soud dokonce zvrátil svůj tradičně negativní postoj k vydávání pašeráků drog do Spojených států.⁴⁷ Přesto se bezpečnostní situace zhoršovala, zejména s ohledem na boje jednotlivých pašeráckých skupin mezi sebou o nejlukrativnější tranzitní koridory. Zejména pohraniční město Nuevo Laredo, přes které přechází největší objem legálního (a zřejmě i nelegálního) zboží, se prakticky vymklo oficiální kontrole. Prezident Fox musel rozpustit celý tamní policejní sbor a do oblasti vyslat federální armádu.⁴⁸ V dalším významném pohraničním městě Ciudad Juárez zase došlo v průběhu několika let k vraždám několika set žen (většinou přistěhovalkyň z jihu). Přes velký zájem ústřední vlády i vlády USA na vyšetření případů nebyly místní úřady schopny nikoho usvědčit.⁴⁹ Pro očividnost všudypřítomné korupce prezident Fox rozpustil v roce 2002 většinu federálních policejních složek a nahradil je vytvořením úplně nového sboru (který se s tím předchozím částečně personálně kryl). I tento krok však lze chápat spíše jako pokus nového prezidenta ovládnout klíčové pozice v policejních složkách. Hromadné propouštění navíc napomohlo obchodníkům s drogami k náboru nových lidí, neboť propuštění úplatní policisté našli zaměstnání často právě u nich.

---

⁴⁵ *Narco News*: Operation Casablanca, Investigation of Money Launderers Stopped When It Reached Too High, February 3, 2001, <http://www.narconews.com/casablanca1.html>.

⁴⁶ Roger F. Noriega, Written Testimony before a hearing of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, March 23, 2004.

⁴⁷ Carlos Avilés, "Corte avala extradición del presunto narco 'JT'," *El Universal*, May 1, 2006.

⁴⁸ "Drugs and violence in Mexico: The war on the border streets," *The Economist*, June 30, 2005. "Mexico: State of siege, A government's uphill struggle against drug trafficking and the violence it spawns," *The Economist*, Jun 14, 2007.

⁴⁹ Adriana Beltrán and Laurie Freeman, *Hidden in Plain Sight, Violence Against Women in Mexico and Guatemala*, Washington Office for Latin America, Special Report, March 2007, <http://www.wola.org/media/ViolenceAWomen.pdf>.

Závislost mexické protidrogové politiky na USA se naplno ukázala v roce 2006, kdy mexický Kongres přijal zákon, který dekriminlizoval držení malého množství lehkých drog, aby tak uvolnil ruce státním orgánům, které byly paralyzovány ohromným množstvím těchto banálních případů.⁵⁰ I když se zprvu prezident Fox i americké velvyslanectví vyjadřovali o plánovaném zákonu pozitivně, po velkém nátlaku z Washingtonu prezident Fox nakonec změnil své stanovisko a zákon vetoval.⁵¹

Po velmi těsném volebním vítězství Felipe Calderóna (opět ze strany PAN) v roce 2006 se situace v Mexiku dále zhoršila. Tlak bezpečnostních složek vyvolal válku mezi gangy, která si jen za rok 2007 vyžádala přes tři tisíce obětí.⁵² Prezident Calderón plně sdílí represivní pohled USA na drogovou problematiku a učinil boj proti pašerákům za jednu z hlavních priorit svého prezidentství.⁵³ Do státu Michoacán bylo například vysláno 25 000 federálních vojáků, kteří měli pomoci očistit tento stát od dominantního vlivu překupníků drog.⁵⁴ Zdroje mexického státu však na takový úkol nemusejí stačit, o čemž svědčí série atentátů na vedoucí představitele policie a armády jako odvěta za tvrdé postupy Calderónovy vlády.⁵⁵ Přes určité úspěchy, spočívající ve velkém množství zatčených osob a zkonfiskovaných narkotik, však výrazně stoupl počet násilných úmrtí. Calderónova vláda to interpretuje jako pozitivní signál, neboť díky zvýšenému tlaku ze strany státu jsou gangy nuceny bojovat mezi sebou o zmenšující se příležitosti.⁵⁶ Je však pouze možné, že Calderónův postup nahrává novým agresivním organizacím, které ho využívají pro útoky na etablované skupiny nejlépe zasažené vládními zásahy.

---

⁵⁰ U.S. cautious on Mexico plan to legalize drugs, Ambassador says measure could make law enforcement more effective, *Associated Press*, April 29, 2006, <http://www.msnbc.msn.com/id/12535896/>.

⁵¹ Andrea Becerril, Rosa Elvira Vargas a Enrique Mendez, "Admite Presidencia influencia de EU en el veto a ley sobre drogas," *La Jornada*, May 6, 2006.

⁵² Francesco Relea, "Hay regiones donde las mafias disputan la autoridad al Estado, Entrevista: Eduardo Medina Mora, Fiscal general de México," *El País*, January 4, 2008.

⁵³ James C. McKinley, Jr., "Mexico Moves to Send Ex-Governor to U.S. on Drug Charges," *The New York Times*, June 22, 2007.

⁵⁴ C.H. Beltran Enviada, "Calderón: la respuesta al narco será más enérgica," *La Jornada*, May 6, 2007.

⁵⁵ "Ejecuta comando a un hombre frente a delegación de la PGR en Huatulco," *La Jornada*, 20. 5. 2007 nebo "Top cop killed in N.León," *El Universal*, May 20, 2007, <http://www.eluniversal.com.mx/miami/24701.html>.

⁵⁶ James C. McKinley, Jr., "Mexico Drug War Causes Wild West Blood Bath," *The New York Times*, April 16, 2008.

Ve Spojených státech měl Calderónův tvrdý přístup v Bushově administrativě nadšené příznivce, což vedlo v roce 2008 ke schválení takzvané Iniciativy z Méridy, která jen pro rok 2009 předpokládala pomoc USA na podporu boje proti drogám v Mexiku ve výši 400 milionů dolarů.⁵⁷ Rozsah této pomoci je z historického hlediska ojedinělý, ale kritikům připomíná tzv. Plán Kolumbie, který podobným způsobem militarizoval a eskaloval boj proti drogám v Kolumbii, ovšem bez hmatatelnějších výsledků. Jak totiž ukazují zkušenosti z Kolumbie, americká podpora vytváří atmosféru permanentní války, která vyhovuje potřebám silné exekutivy, ale problém pašování drog jako takový příliš neřeší.⁵⁸

2. Kvantitativní analýza války proti drogám od roku 1988

Po základním přehledu nejdůležitějších mezníků historického vývoje potýkání s drogami v Mexiku a USA je užitečné podívat se na dostupné kvantitativní ukazatele dopadů války proti drogám. Celá širší strategie vlády USA je totiž postavena na předpokladu, že represivní opatření povedou ke snížení nabídky drog na americkém trhu. Snížování nabídky pak má vést k postupnému zvyšování ceny drog, a vysoká cena a nízká dostupnost pak odradí od dalšího užívání jak nové, tak postupně i stávající uživatele. Data, ze kterých tato sekce vychází, pocházejí z oficiálních mexických a amerických zdrojů za posledních dvacet let. Je zřejmé, že je třeba předkládané informace přijímat s velkou rezervou, neboť z podstaty věci se ilegální aktivity velmi těžko přesně sledují. Obecné trendy v obchodu s drogami jsou však vysledovatelné i v případě, že studie systematicky nadhodnocují či podhodnocují sledované údaje.

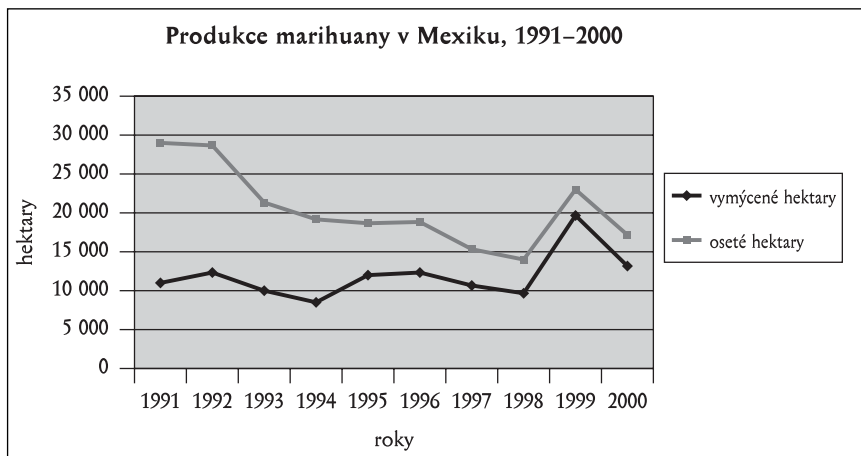
Strategie omezování nabídky byla v případě Mexika úspěšně použita v případě pěstování marihuany. Jak můžeme vidět na grafu č. 1, v průběhu 90. let 20. století klesal počet polí osetých marihuanou a zvyšoval se počet hektarů vymýcených. Nesmíme však zapomínat, že marihuana patří k drogám, které jsou objemné, a tudíž náročné na přepravu, a díky výraznému aroma jsou navíc snadno detekovatelné. Lze ji též vypěstovat i v USA nebo

---

⁵⁷ Lora Lumpe, "The US Arms Both Sides of Mexico's Drug War," *Covert Action Quarterly*, Number 61, Summer 1997, 39–46.

⁵⁸ Coletta A. Youngers and Eileen Rosin, eds., *Drugs and Democracy in Latin America: The Impact of U.S. Policy* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2005), 13.

v Kanadě a zisky nejsou nijak závratné. Je tedy velmi pravděpodobné, že po ztížení kontrol na hranicích se pěstování přesunulo do skleníků USA či Kanady, neboť přestalo být pro mexické obchodníky zajímavé.

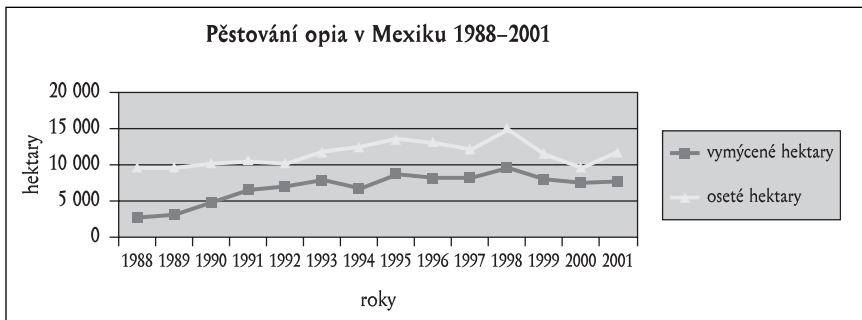

Graf 1.

Zdroj: Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 1996*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 1997, http://www.state.gov/www/global/narcotics_law/1996_narc_report/camex96.html, and Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 2003*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 2004, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2003/vol1/html/29833.htm>.

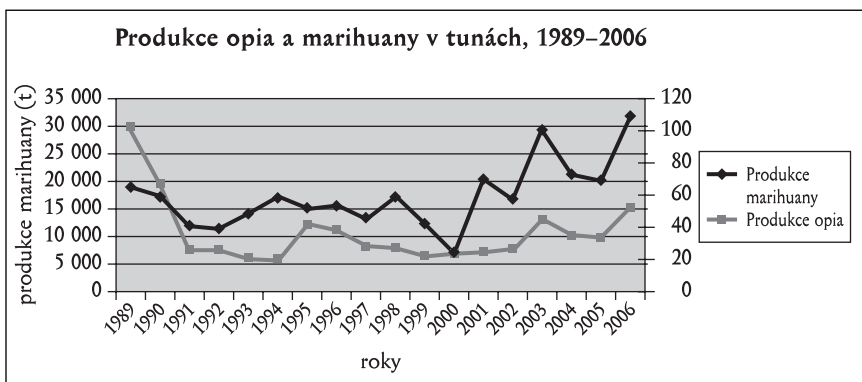
V případě pěstování opia je situace komplikovanější, neboť sice došlo ke zvýšenému úsilí ohledně mýcení osetých hektarů, ale situace se spíše stabilizovala než že by se pěstování opia podařilo vymýtit.

Optimistické scénáře omezování celkové produkce opia a marihuany v Mexiku však komplikují údaje z grafu č. 3, který ukazuje oficiální odhady vypěstované produkce těchto dvou narkotik. Zvyšující se produkci v posledních letech navzdory zvýšenému úsilí na mýcení osetých hektarů lze vysvětlit zejména intenzivnějším pěstováním, kdy na jednom hektaru lze vypěstovat více plodin. Údaje jsou navíc k dispozici až do roku 2006, takže můžeme sledovat, jak se protidrogová strategie postavená na omezení produkce v Mexiku úplně nedaří.

Graf 2.

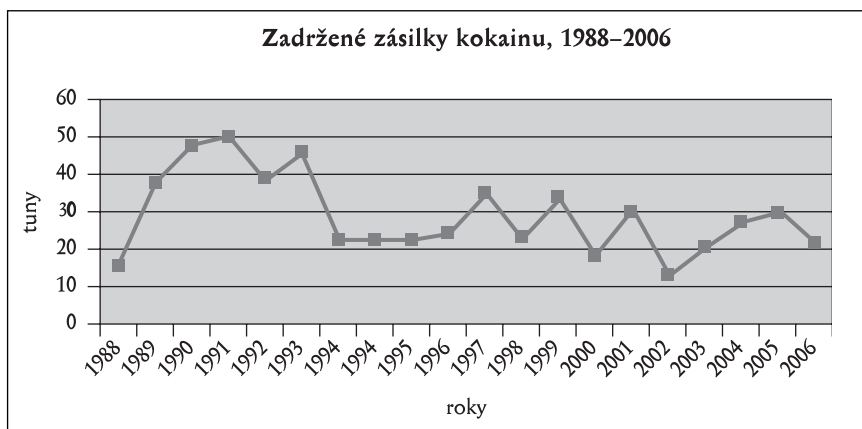
Zdroj: Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 1996*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 1997, http://www.state.gov/www/global/narcotics_law/1996_narc_report/camex96.html, and Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 2003*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 2004, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2003/vol1/html/29833.htm>.

Graf 3.

Zdroj: Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 1996*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 1997, http://www.state.gov/www/global/narcotics_law/1996_narc_report/camex96.html, and Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: *International Narcotics Control Strategy Report, 2006*, U.S. Department of State, Washington, DC, March 2007, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2006/vol1/html/29833.htm>.

Údaje ohledně zadržených zásilek kokainu na území Mexika též ukazují postupnou stabilizaci v tomto sektoru po dramatickém zvýšení, které předcházelo přijetí dohody NAFTA. Obchodníkům s drogami zřejmě dlouhodobě nevdá obětovat 20–30 tun kokainu ročně – takové zadržené množství nemá na dostupnost kokainu v USA téměř žádný vliv. To ale nebrání bezpečnostním složkám prezentovat každou zadrženou zásilku jako významné vítězství v boji proti drogám. Jako argument pro zvýšení rozpočtu na údajně fungující represivní strategii působí každoročně zveřejňované fotografie zadržených zásilek velmi dobře.⁵⁹ Cena kokainu je navíc asi tisíckrát vyšší na ulicích v USA než v kontejneru na hranici, takže k zásadním ekonomickým ztrátám kartelů nedochází.

Graf 4.

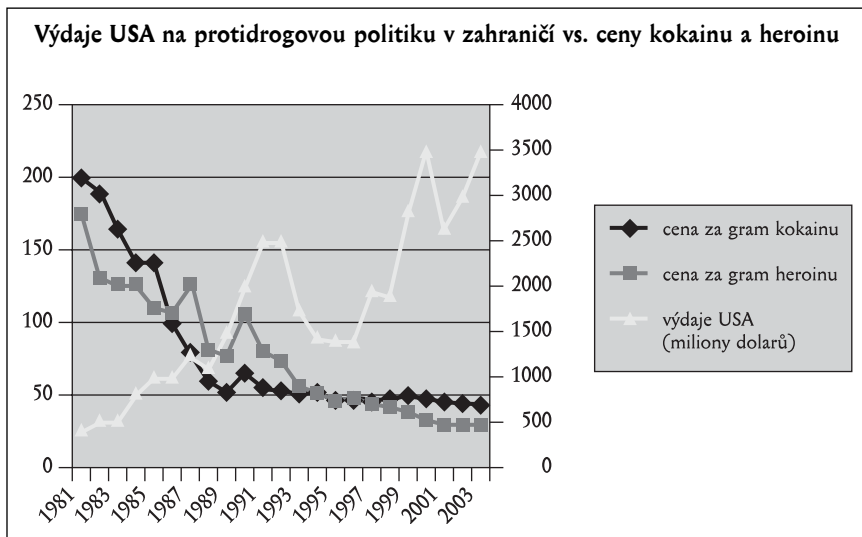
Zdroj: Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: International Narcotics Control Strategy Report, 1996, U.S. Department of State, Washington, DC, March 1997, http://www.state.gov/www/global/narcotics_law/1996_narc_report/camex96.html, and Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs: International Narcotics Control Strategy Report, 2006, U.S. Department of State, Washington, DC, March 2007, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2003/vol1/html/29833.htm>.

Nejvýrazněji je však selhání celkové strategie vidět, pokud konfrontujeme ceny za gram kokainu a heroinu s výdaji USA na protidrogovou poli-

⁵⁹ C.f. Drug Enforcement Administration: *DEA Major Operations in 2008*, http://www.usdoj.gov/dea/images_major_operations.html#2008.

tiku v zahraničí. Zvyšování těchto výdajů by v souladu se strategií snižování nabídky mělo vést ke zvyšování ceny drog. Z grafu č. 5 však jasně vyplývá, že i přes dramatické zvýšení výdajů cena drog na americkém trhu klesala. Je pravda, že značná část peněz může být vynakládána neúčelně, a je také možné, že bez vynaložení těchto prostředků by cena drog na americkém trhu mohla být ještě nižší. Přesto je z grafu jasně vidět, že navzdory značným rozpočtovým výdajům zvolený přístup nefunguje tak, jak si jeho tvůrci představovali.

Graf 5.

Zdroj: DEA, Cocaine Price/Purity Analysis of STRIDE Data, http://www.usdoj.gov/dea/concern/cocaine_prices_purity.html, Washington Office on Latin America, Drug Policy, <http://www.wola.org/media/Drug%20Policy/drugpostcard.jpg>. Pozn.: Cena za gram heroínu byla s ohledem na měřítko grafu vydělena šesti. Levá stupnice ukazuje cenu v dolarech, pravá milióny dolarů.

I oficiální odhady hovoří o tom, že v roce 2001 bylo na ulicích ve Spojených státech k dispozici 260–270 tun kokainu, 13–18 tun heroínu, 110–140 tun metamfetaminů a 10 000–24 000 tun marihuany. Jiná oficiální studie přiznává existenci 2,8 milionů pravidelných uživatelů kokainu, 900 000 pravidelných uživatelů heroínu a 600 000 pravidelných uživatelů metamfetaminů. K tomu je třeba připočíst 3,2 milionů občasných uživatelů kokainu a 250 000 občasných

uživatelů heroinu.⁶⁰ To dohromady tvoří cca 7,75 milionu lidí, kteří přicházejí do styku s těmito silnějšími drogami. K tomu je třeba doplnit ještě cca 12 000 000 lidí, kteří podle odhadů alespoň jednou za měsíc v roce 2000 užívali marihuanu (obě skupiny se mohou částečně překrývat). Držení drog je v USA federálním zločinem, takže všichni tito lidé by měli být zatčeni a potrestáni. Už teď je ale v přeplněných amerických věznicích přes 2 miliony lidí, což je v poměru k počtu obyvatel nejvíce na světě. Podle odhadů je přibližně půl milionu z nich za mřížemi pouze kvůli držení drog.⁶¹

Podle oficiálních odhadů utratili uživatelé ve Spojených státech v roce 2000 za drogy přes 64 miliard dolarů.⁶² Pro porovnání, největší výrobce cigaret Phillip Morris měl v roce 1999 celosvětové příjmy 47 miliard dolarů;⁶³ za legálně prodávaná antidepresiva, která užívá 19 milionů Američanů, se v roce 2005 utratilo „jen“ 10 miliard dolarů.⁶⁴ DEA dokáže zadržet drogy a související majetky v hodnotě cca 1,6 miliard dolarů.⁶⁵ Z těchto čísel je zřejmé, že užívání drog není pouze okrajovým společenským jevem, který se týká úzké skupiny „problémových“ jedinců, nýbrž širším fenoménem, jehož řešení nelze postavit pouze na represivním přístupu. Na preventivní a rehabilitační programy, které podle dostupných studií účinněji a levněji snižují počet uživatelů drog, však stále jde jen relativně malé množství rozpočtových prostředků.⁶⁶

3. Závěr: Asymetrická válka proti drogám

I v samotných Spojených státech má represivní kampaň proti drogám řadu negativních dopadů, od přeplněných věznic přes skrytou rasovou dis-

---

⁶⁰ United Nations Office on Drugs and Crime: *World Drug Report 2007*, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/WDR-2007.html>.

⁶¹ Paige M. Harrison and Allen J. Beck, “Prisoners 2004,” *Bureau of Justice Statistics Bulletin*, October 2005, 2–3.

⁶² Office of National Drug Control Policy, Executive Office of the President of the United States of America: *What America's Users Spend on Illegal Drugs*, December 2001, 2.

⁶³ Judith Mackay and Michael Eriksen, *The Tobacco Atlas* (World Health Organization, 2002), 50.

⁶⁴ Aaron Smith, “The antidepressants to watch in '06. Wyeth, Lilly, Forest Labs lead sluggish antidepressant market,” *CNN.money.com*, January 4, 2006, <http://money.cnn.com/2006/01/04/news/companies/antidepressants/index.htm>.

⁶⁵ Drug Enforcement Administration, “Stats and Facts, Drug Seizures,” <http://www.usdoj.gov/dea/statistics.html#seizures>.

⁶⁶ Jonathan P. Caulkins et al., “How Goes the “War on Drugs”? An Assessment of U.S. Drug Problems and Policy (Santa Monica: RAND Corporation, 2005).

kriminaci při uplatňování práva až po diskreditaci státních orgánů, které represivní zákony selektivně vynucují.⁶⁷ V Mexiku, které od 90. let 20. století prodělává komplexní proces ekonomické i politické transformace a jehož institucionální struktura je mnohem slabší, jsou důsledky represivního přístupu přejatého z USA ještě mnohem závažnější.

Vzhledem k platům, které mexický stát vyplácí svým zaměstnancům, a k objemu peněz, které se každoročně otočí v obchodu s drogami, je velká míra korupce pochopitelná.⁶⁸ Překupníci navíc nejenže lákají úředníky a policisty finančními odměnami, ale také účinně vyhrožují v případech odmítnutí spolupráce. Nelze se tedy divit, že ve volbě mezi *plomo o plata* (olovem nebo stříbrem, tj. penězi) se velká část bezpečnostních složek rozhodne pro druhou z variant. Od tohoto momentu pak není daleko k tomu, že nejmocnější překupnické skupiny používají celé útvary bezpečnostních složky k potlačení svých rivalů. To samozřejmě dále podrývá autoritu státu a vytváří prostředí pro další korupci.⁶⁹

Situaci poněkud paradoxně zhoršuje proces postupné demokratizace, při kterém se díky politickým posunům mění kontrola nad policejními složkami. To ve spojení s rétorikou války proti drogám umožňuje destabilizovat ustálené vazby a zaútočit na oslabené překupnické organizace, které ztratily politické krytí. Takový vývoj zpravidla vyvolá vlnu násilností. Je důležité podotknout, že za dlouholeté vlády hegemonické (a zkorumpované) strany PRI sice docházelo v drogovém obchodě k občasným násilnostem, ale rozhodně ne v míře srovnatelné s posledními roky. Překupníci si uvědomují výše zmíněná politická rizika, a proto podle všeho neváhají skrytě financovat volební kampaně, zejména na lokální úrovni. Ohroženy jsou tak samotné základy celého obtížného demokratizačního procesu.⁷⁰

Další oblastí, která konceptem války proti drogám výrazně trpí, jsou lidská práva, jejichž dodržování v Mexiku historicky nikdy nebylo na vysoké úrovni. V průběhu transformace se na ně začal klást větší důraz, v roce

---

⁶⁷ Cf. James P. Gray, *Why Our Drug Laws Have Failed, and What We Can Do About It* (Philadelphia, Temple University Press, 2001).

⁶⁸ Odhaduje se, že na každý týden je v Mexiku jen na úplatcích vyplaceno přes jeden milion dolarů. Ramón J. Miró, *Organized Crime and Terrorist Activity in Mexico, 1999–2002*, Federal Research Division, Library of Congress, February 2003, 11.

⁶⁹ Coletta A. Youngers and Eileen Rosin, eds., *Drugs and Democracy in Latin America: The Impact of U.S. Policy* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2005), 187.

⁷⁰ Maureen Meyer, *At a Crossroads: Drug Trafficking, Violence and the Mexican State*, Washington Office for Latin America, The Beckley Foundation Drug Policy Programme, Briefing Paper 13, November 2007, 9.

1997 byla například nově vytvořena celonárodní Komise pro ochranu lidských práv. Jak se však zjistilo i ve Spojených státech, represivní válka proti drogám vede k častému porušování lidských práv ze strany státních orgánů, které si od toho slibují efektivnější postup.⁷¹ Právě vyostření války proti drogám tedy v Mexiku stojí za přetrvávajícím problémem nedostatečné ochrany lidských práv. Překupníci a jejich advokáti navíc myšlenku lidských práv diskreditují tím, že dokáží nová progresivní zákonná opatření vyžítvat k tomu, aby se vyhnuli spravedlnosti.⁷²

Díky zdrojům financí a dovezeným zbraním jsou organizované překupnické skupiny tak silné, že stát nedokáže svým občanům zajišťovat elementární bezpečnost, která je v průzkumech veřejného mínění prioritou číslo jedna pro většinu občanů.⁷³ Například počet únosů je v současnosti vyšší v Mexiku než v Iráku. Katastrofální bezpečnostní situace tak může ohrozit i politickou budoucnost země.⁷⁴

V situaci, kdy v Mexiku stále existuje dramatická sociální nerovnost a kolem 40 % lidí žije pod hranicí chudoby, je pro překupníky velmi snadné najít nové rekruty. Kromě tvrdé ilegální práce v USA totiž neexistuje příliš alternativních ekonomických příležitostí. Příjmy z obchodu s drogami navíc tvoří minimálně 5 % a podle některých odhadů až 20 % celkového objemu mexické ekonomiky.⁷⁵ Ambiciózní mladé lidi na obchodu s drogami láká možnost rychlého výdělku, pocit rizika i bážlivý respekt ostatních.⁷⁶ Zejména v některých oblastech jsou pašeráci přijímáni pozitivně, neboť část výdělků dávají na komunitní či sociální projekty. Z mexického hlediska navíc nenese povolání pašeráka výrazné morální stigma, neboť pouze zajišťuje poptávku konzumentů v USA a pokouší se přitom uniknout státním orgánům. V Culiacánu má svůj chrám a poutní místo

---

⁷¹ Cf. Centro Nacional de Derechos Humanos (CENADEH): *Informe Anual de Labores 2007 del Mecanismo Nacional de Prevención de la Tortura*, <http://www.cndh.org.mx/progate/prevTortura/tortura.htm>.

⁷² Cf. Giorgio Agamben, *State of Exception* (Chicago, The University of Chicago Press, 2005).

⁷³ Manuel Roig-Franzia, "U.S. Guns Behind Cartel Killings in Mexico," *The Washington Post*, October 29, 2007.

⁷⁴ Raúl Carrancá y Rivas, "La seguridad pública; el Problema Número Uno en México," *Entorno*, No.164, April, 2002.

⁷⁵ Carlos A. Loret de Mola, *El Negocio. La economía de México atrapada por el narcotráfico* (México, D.F., Grijalbo Mondadori, 2001), 16.

⁷⁶ Manuel Pastor, Jr. and Carol Wise, "The Lost Sexenio: Vicente Fox and the New Politics of Economic Reform in Mexico," *Latin American Politics & Society*, Vol. 47. No. 4 (2005) 135–60.

i Jesús Malverde, neoficiální patron pašeráků. Oblíbený hudební žánr tzv. *narcocorridos* polkovými nápěvy dokumentuje životy slavných překupníků, kteří se stylizují do role romantických banditů, což k tomuto způsobu obživy přitahuje další zájemce.⁷⁷

Z historického přehledu i kvantitativních dat za poslední období je zřejmé, že drogový problém v USA jen tak nezmizí. Ani zvýšené prostředky na boj proti drogám nebyly schopny výrazně zvýšit cenu drog, které zůstávají nadále dostupné. Spojeným státům se postupně podařilo přenést válku proti drogám částečně mimo své území a problém násilí asociovaného s ilegálním obchodem tak do jisté míry externalizovat. Nejprve se do první linie války proti drogám dostala Kolumbie, a nyní konflikt eskaluje za asistence USA i v Mexiku. I přes sérii spektakulárních úspěchů v podobě zatčení několika šéfů pašeráckých organizací a zabavení velkého množství drog v posledních letech se však celková situace nelepší.

Situaci komplikuje již zmiňovaný balónkový efekt, kdy můžeme pozorovat, že pokud se poptávka po drogách v USA nesníží, jejich ilegální produkce a transport se budou přesouvat na místa nejmenšího odporu ze strany represivních orgánů. Zvýšená intenzita bojů v Kolumbii tedy znamená přesun výroby kokainu do Venezuely a Ekvádoru. Obdobně zvýšená pravděpodobnost zachycení letadel znamená častější využívání ponorek při transportu zboží. Aby strategie omezení nabídky fungovala, musela by být účinná na všech místech zároveň, což je realisticky těžko představitelné.

Spojené státy si však především neuvědomují, nakořik válka proti drogám, které jsou stále především vnitřním problémem USA, destabilizuje okolní státy, které nemají tak silnou institucionální strukturu a tak velké prostředky na její vedení. Pomíjení této základní asymetrie pak vede k tomu, že jsou ze strany USA prosazovány aktivně represivní metody, které mají jen malou šanci na dlouhodobější úspěch, ale výrazně mohou zhoršit bezpečnostní situaci v dané zemi. Z diskursivního hlediska je pak poněkud zarážející, že je mexická vláda z úst představitelů USA tak často kritizována za převládající korupci a z širšího hlediska často i za existenci drogového problému samotného.

---

⁷⁷ Luis Astorga, "Los corridos de traficantes de drogas en México y Colombia Los corridos de traficantes de drogas en México y Colombia," *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 59, No. 4 (Oct.–Dec., 1997), 245–61.

Pro země jako Mexiko je i díky převládající socioekonomické struktury nereálné i přes americkou vojenskou podporu válku proti drogám „vyhrát“. Situace až příliš dobře připomíná velká americká města za času prohibice, ovšem s tím rozdílem, že i díky tlaku z USA nikdo neuvažuje o realistickém zmírnění následků obchodu s drogami, ale spíše o další eskalaci militarizovaného přístupu.

RUSKÁ FEDERACE A TATARSTÁN: OD KONFLIKTU KE KOMPROMISU (1990–1994)*

JAN MARIAN

Abstract

Russian Federation and Tatarstan: Conflict to Compromise (1990–1994)

This paper addresses the relations between the Republic of Tatarstan and the Russian Federal Center within the process of forming the center-periphery relations in the Russian Federation in the early 1990s. During this period political elites of the Republic of Tatarstan took advantage of the disintegration processes going on in the Soviet Union and Russian Federation and succeeded in strengthening their position *vis-à-vis* the newly independent Russia. The agreement between Russian Federation and Tatarstan signed in 1994 stabilized the mutual relations between the federal center and an assertive region which was able to retain several key privileges, including economic ones.

Keywords: Russia, Tatarstan, federalism, center-periphery relations

Republika Tatarstán je jedním z 85 federálních subjektů Ruské federace. Tatarstán leží ve vnitrozemí na východě evropské části Ruska. Sousedí s Čuvašskou a Udmurtskou republikou, republikou Marij-El, Baškortostánem, Kirovskou, Orenburskou, Samarskou a Uljanovskou oblastí. Rozloha

---

* Předkládaná studie vychází částečně z rigorózní práce autora „Formování ruského federalismu (1990–1994)“, jež byla obhájena na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v roce 2005. Dopracována do této podoby byla pak v rámci Výzkumného záměru UK FSV č. MSM0021620841. Za připomínky k textu děkuji dr. Janu Šírovi. Názory prezentované v této studii patří výlučně autorovi a nemusejí nutně odrážet názory jeho zaměstnavatele, vydavatele či sponzorů.

republiky činí 67 836,2 km², počet obyvatel je 3 779,3 tisíc.¹ Tataři (turkický národ, ve většině muslimové), kteří jsou po Rusech druhou nejpočetnější národností v Rusku, tvoří v Tatarstánu samotném 48 % populace, Rusové pak 44 % procent obyvatel republiky.² V Tatarstánu však žije pouze 26 % celkové tatarské populace v Rusku, ostatní žijí mimo území republiky i mimo území Ruské federace.³ Jedná se o jeden z ekonomicky nejvyspělejších regionů Ruské federace (tudíž i silně provázaný s ostatními ruskými regiony). Mezi klíčová odvětví patří zpracování ropy, chemický průmysl, letecký a automobilový průmysl, strojírenství a vojenské technologie.

Když roku 1552 car Ivan Hrozný obsadil Kazaňský chanát, nástupce Zlaté hordy, Tataři ztratili svou státnost a stali se prvním muslimským útvarem ovládaným pravoslavnými Rusy. Dlouhé období existence Tatarů v rámci ruského státu pak vedlo k významné integraci Tatarů do ruské společnosti a k jejich usídlení po celém území Ruska (a také ke vzniku početné ruské populace na území Tatarstánu).⁴ Národní obrození Tatarů v 19. století vedlo až k pokusu o získání vlastní státnosti a v období ruské revoluce bylo nacionalistické hnutí Tatarů jedním z nejsilnějších mezi muslimy obývajícími Rusko.⁵ Kulminovalo ve vyhlášení státu Tatarů a Baškirů v říjnu 1917.

Sovětský stát tento akt zrušil a v květnu 1920 vznikla v rámci Ruské sovětské federativní socialistické republiky (RSFSR) Tatarská autonomní sovětská socialistická republika (ASSR), jejíž hranice odpovídají hranicím dnešní Republiky Tatarstán (Baškirská republika vznikla v roce 1919). Roku 1922 pak vznikl Svaz sovětských socialistických republik, o dva roky později byla přijata sovětská ústava, jež zakotvila federalistický princip státního uspořádání. Některé útvary, jež byly doposud součástí RSFSR, se v průběhu následujících

---

¹ Oficial'nyj server Respubliki Tatarstan, <http://www.tatar.ru>, 9. 12. 2007. Platnost všech elektronických odkazů byla ověřena k 1. únoru 2009.

² Cf. Itogi Vserossijskoj perepisi naselenija 2002 goda, <http://www.perepis2002.ru/content.html?id=11&docid=10715289081463>.

³ Andrei S. Makarychev a Vasilii N. Valuev, *External Relations of Tatarstan: Neither Inside, Nor Outside, But Alongside Russia*, Working Paper No. 23, March 2002, „Regionalization of Russian Foreign and Security Policy“ Project, Eidgenössische Technische Hochschule Zurich (Zurich: Eidgenössische Technische Hochschule, 2002), 36; Galina M. Yemelianova, „Shaimiev's 'Khanate' on the Volga and its Russian Subjects“, *Asian Ethnicity* 1, č. 1 (březen 2000): 38.

⁴ Yemelianova: Shaimiev's 'Khanate', 39.

⁵ Jennifer-Anne Davison, „Power Dynamics in Russian-Tatarstani Relations: A Case Study“ (diplomová práce, University of Victoria, 2008), 12.

let staly svazovými republikami (středoasijské republiky), tento proces se však Tatarstánu vyhnul (nehledě na diskuse o vynětí všech autonomních republik z RSFSR a o jejich vstupu do SSSR jako republik svazových).⁶ Rozdíl mezi svazovou a autonomní republikou neměl ve státě, kde formálně bylo dosaženo rovnosti občanů i národů, hrát roli.

V případě sovětského federalismu však nešlo o dělbou kompetencí mezi centrem a subjekty federace, ale o poskytnutí jistých práv národnostním útvarům ze strany centra. Jak uvádí ruský ústavní expert Pustogarov, „mnohé ‚svobodné národy‘, které podle ústavy měly tvořit Ruskou federaci, nikdy v historii neměly vlastní státnost“.⁷ Hranice národnostních autonomií navíc byly často vytvořeny takovým způsobem, že se značné skupiny obyvatel dané národnosti ocitly vně hranic „svého“ státního útvaru, což se týká i Tatarů.

Atributy státnosti autonomních sovětských socialistických republik včetně Tatarstánu zahrnovaly existenci ústavy, nejvyšší soudní orgány, jakož i občanství. Vztahy RSFSR s autonomními republikami obsahovaly formální prvky federálních vztahů, například vláda RSFSR mohla pouze koordinovat činnost vlád autonomních republik, jejich předsedové byli automaticky členy Rady ministrů RSFSR. Od roku 1977 ústavy autonomních republik nepodléhaly ani schválení Nejvyšším sovětem RSFSR. Autonomní republiky však na rozdíl od republik svazových nedisponovaly právem na odtržení od svazové republiky či od samotného SSSR a měly výlučné pravomoci pouze v otázkách školství, soudnictví, zdravotnictví a sociální péče – i zde však byly pod dozorem centrální vlády a strany.⁸ Fakticky se tedy jednalo o autonomní útvary, nikoli o subjekty federace. Pustogarov k tomu dodává: „Natolik zásadní rozpory sovětského modelu federalismu mohly existovat po desetiletí bez podstatných třenic [...], protože v mnohém zůstávaly na papíře.“⁹

Přesto existence těchto subjektů poskytla místním elitám možnost „institucionalizace etnické identity“¹⁰ a později, jak uvidíme dále, i mož-

---

⁶ Rustam Marselevič Gibadullin, *Tatarskoje nacional'noje dviženije: političeskaja dejatel'nost' i vlijanije v Tatarstane (1988–1992 gg.)* (Kazan': Izdatel'stvo KU, 1998), 15.

⁷ Vladimir Vasiljevič Pustogarov, *Subjekty Federacii. Pravovyyje aspekty meždunarodnoj dejatel'nosti* (Ufa, Vost. un-t, 1995), 23.

⁸ Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Boston: Harvard University Press, 1997), 248.

⁹ Pustogarov, *Subjekty Federacii*, 27.

¹⁰ John W. Slocum, *Disintegration and Consolidation: National Separatism and the Evolution of Center-Periphery Relations in the Russian Federation* (Cornell University Peace Studies Program Occasional Paper #19, July 1995), 2.

nost požadovat větší míru kontroly nad místními zdroji. Existence národních subjektů v rámci RSFSR tak během sovětského období paradoxně posílila a zakonzervovala etnické rozdíly a vytvořila „institucionální základnu“ pro odstředivé tendence.¹¹

Ačkoli Tatarstán měl status „pouhé“ autonomní republiky v rámci RSFSR, toto „nedůstojné“ postavení bylo částečně kompenzováno materiálními privilegii (rozvoj ropného, vojenského a automobilového průmyslu), důležitým postavením v rámci ekonomiky RSFSR a privilegovaným postavením tatarské nomenklatury v ústředních vládních a stranických orgánech.¹² Většina ekonomiky však byla podřízena přímo svazovým orgánům, místní elity rozhodovaly pouze o dvou procentech HDP vznikajícího v republice.¹³

Tatarské národní hnutí zasáhly politické represe 20. a 30. let, v 50. a 60. letech se objevuje trend k obnovení národně-kulturního obrození, který pokračoval i v 70. letech. Tatarští historici se v tomto období obrátili na centrum se žádostí o vytvoření národní učebnice historie a o vznik svazové republiky.¹⁴ O změnu svého postavení na svazovou republiku usiloval Tatarstán i během přípravy svazové ústavy z roku 1977.¹⁵ V republice začínala vznikat již ryze národní tatarská nomenklatura, která až do 80. let postupně posilovala své pozice vůči nomenklatuře ruské. V 70. letech a na počátku 80. let se vzhledem k stále intenzivnější urbanizaci Tatarů v Tatarstánu i jinde s SSSR stala akutní hrozba jejich asimilace.¹⁶ Síla tatarského národního hnutí byla v republice umocněna specifickým způsobem industrializace, jenž vedl k relativně malému snížení počtu představitelů „titulární“ národnosti na území Tatarstánu. Naopak Tataři získali paritu s Rusy v rámci městské populace.¹⁷

---

¹¹ Slocum, *Disintegration and Consolidation*, 8.

¹² Kimitaka Matsuzato, „From Ethno-Bonapartism to Centralized Caciquismo: Characteristics and Origins of the Tatarstan Political Regime, 1990–2000“, *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 17, č. 4 (prosinec 2001): 49.

¹³ Ravil Bukharaev, *The Model of Tatarstan under President Mintimer Shaimiev* (New York: St. Martin's Press, 1999). Citováno v Davison, *Power Dynamics*, 19.

¹⁴ Katherine E. Graney, „Projecting Sovereignty: Statehood and Nationness in Post-Soviet Russia“ (doktorská disertace, University of Wisconsin, 1999), 87. Citováno v Davison, *Power Dynamics*, 35.

¹⁵ Damir M. Iskhakov, Liliy Varisovna Sagitova, Iskander Lerunovič Izmailov, „The Tatar National Movement of the 1980s–90s“, *Anthropology & Archeology of Eurasia* 43, č. 3 (zima 2004–5): 12.

¹⁶ Iskhakov, Sagitova, Izmailov, *The Tatar National Movement*, 11–12.

¹⁷ Matsuzato, *From Ethno-Bonapartism to Centralized Caciquismo*, 43–44.

Změna poměrů v SSSR v druhé polovině 80. let poskytla příznivé podmínky pro posílení regionů včetně Tatarstánu. Uvolnění ve společnosti a *glasnost* otevřely debaty o mnohých tématech, včetně diskuse o vztahu s centrem, a to na úrovni svazových i autonomních republik.¹⁸ Mezi další citlivá témata můžeme zařadit například důsledky jazykové a kulturní asimilace, stav životního prostředí, situaci tatarské diaspory v SSSR a pocit nedostatečného stupně ekonomického rozvoje ve srovnání s celoruským či celosvazovým průměrem.¹⁹ Regionální elity v tomto období začaly usilovat o ekonomickou moc na svém území (získání kontroly nad místními hospodářskými komplexy a přírodními zdroji a práva na samostatné vedení zahraničního obchodu).

V případě Tatarstánu se hovoří o „ekonomickém nacionalismu“ a o důrazu na „ekonomickou suverenitu“ jako o první fázi nacionalistického hnutí, nahrazené v roce 1990 nacionalismem politickým.²⁰ Politická emancipace se v Tatarstánu projevila požadavkem na získání statusu svazové republiky, jak byl formulován v roce 1988 Akademií věd v Kazani v dopise adresovaném devatenáctému sjezdu KSSS. V červnu téhož roku vzniklo Tatarské veřejné centrum (TOC), nejvlivnější nacionalisticky zaměřená organizace centristického směru, založená pod patronátem tehdejší republikové komunistické elity.²¹ V roce 1990 se hnutí roztěpilo vznikem radikálnější strany *Ittifak*, jež volala po okamžité nezávislosti. Tyto nacionalistické organizace hrály důležitou roli zejména v době přípravy a přijetí deklarace o suverenitě Tatarstánu. Aktivně se podílely například na volbách prezidenta Tatarstánu, na bojkotu voleb federálního prezidenta v roce 1991 a na referendu o postavení republiky v roce 1992. Pak pozice nacionalistů zeslábla (díky politice vedení republiky, které využilo jejich rétoriku a agendu), což se projevilo i na jejich zastoupení v republikovém parlamentu – z 250 poslanců bylo zástupců nacionalistického hnutí zvoleno v roce 1990 ještě sedmdesát, v roce 1995 již jen jeden a v roce 1999 žádný.²² V roce 1989 výsledky výzkumu veřejného mínění v Tatarstánu ukázaly, že 67 % respon-

---

¹⁸ Aleksandr Sergejevič Barsenkov, *Vvedenije v sovremennuju rossijskuju istoriju* (Moskva: Aspekt Press, 2002), 73.

¹⁹ Gibadullin, *Tatarskoje nacional'noje dviženije*, 15.

²⁰ Iskhakov, Sagitova, Izmailov, *The Tatar National Movement*, 30, 33.

²¹ Matsuzato, *From Ethno-Bonapartism to Centralized Caciquismo*, 49.

²² Iskhakov, Sagitova, Izmailov, *The Tatar National Movement*, 15, 29; Il'nar Il'batyrovič Mirsijanov, *Nacional'naja ideologija i natsional'nyje vzajmootnošenija v Respublike Tatarstan* (Moscow: Ves' mir, 2004). Citováno v Davison, *Power Dynamics*, 39.

dentů je pro získání statusu svazové republiky, případně za zrušení stávajícího rozdělení na republiky svazové a autonomní.²³

Tatarstán a přehlídka suverenity

Období let 1990 a 1991 bylo pro všechny sovětské svazové republiky včetně Ruska obdobím emancipace vůči postupně slábnoucímu SSSR. Jednalo se o období pokračujících politických a společenských přeměn a také o období krize, jež zasáhla celou sovětskou společnost. Stávalo se čím dál tím víc zřejmým zaostávání právního a ústavního systému za probíhajícími přeměnami.

Klíčovou roli v situaci, v níž se nacházela Ruská federace, hrálo několik faktorů. Šlo o jednak o existenci formálních atributů federálních vztahů v RSFSR a formálních pravomocí, jimiž disponovaly v první řadě autonomní sovětské socialistické republiky, včetně Tatarstánu. Na přelomu 80. a 90. let se svazové a autonomní republiky, disponující řadou formálních práv a atributů státnosti, začaly domáhat jejich naplnění. Souběžně probíhala emancipace regionálních elit, jež měly zájem o udržení a rozšíření stávající moci v měnících se politických a ekonomických podmínkách. V neposlední řadě musíme zmínit boj o přízeň ruských regionů mezi svazovým centrem a emancipujícím se Ruskem. Tyto faktory významně přispěly k „přehlídce suverenity“ svazových i autonomních republik SSSR na počátku let devadesátých.

Z hlediska regionálních elit měly klíčový význam volby do regionálních sovětů v RSFSR v březnu 1990. Volby poprvé probíhaly na pluralitním základě. Na jejich základě vznikly regionální parlamenty, které se cítily více odpovědné vůči svým voličům než vůči Moskvě. Započalo tak „období regionálního aktivismu“.²⁴

„Přehlídku suverenity“ zahájily přijetím deklarací suverenity pobaltské republiky, následovalo i hnutí za suverenitu samotného Ruska. Ruské elity měly pocit křivdy z toho, že je republika v rámci SSSR zanedbávána na úkor méně vyspělých členů SSSR, byla obětí centralizace a neměla na rozdíl od jiných svazových republik některé atributy státnosti, ačkoli v rámci

²³ Gibadullin, *Tatarskoje nacional'noje dviženije*, 14.

²⁴ Kathryn Stoner-Weiss, Federalism and Regionalism, in Stephen White, Alex Pravda a Zvi Gitelman, eds., *Developments in Russian Politics 4*, 4th Edition (London: Macmillan, 1997), 233.

SSSR nesla hlavní břímě výdajů.²⁵ Důsledkem byla debata o další roli RSFSR vůči centru a o vztahu k vlastním regionům. Jak uvádí Barsenkov: „Mluvílo se o delegování pouze části pravomocí centrální [svazové – pozn. aut.] vládě, navrhovalo se ustanovení nové formy vztahů s národními regiony na demokratickém základě.“²⁶

Deklarace o státní suverenitě RSFSR z 12. června 1990 uvádí: „Sjezd lidových poslanců RSFSR potvrzuje nezbytnost podstatného rozšíření práv autonomních republik, autonomních oblastí, autonomních okruhů, stejně jako krajů a oblastí RSFSR. Konkrétní otázky realizace těchto práv budou určeny legislativou RSFSR o národně-státním a administrativně-teritoriálním uspořádání Federace.“²⁷ Dokument vyjadřoval připravenost Ruska rozšířit pravomoci jednotlivých regionů v rámci federace. Proces suverenizace se tak přenesl ze svazové na regionální úroveň.

Dalším faktorem, který posílil roli ruských regionů, byla snaha Gorbačovova vedení o reformu SSSR. Jednalo se o mocenský boj, v němž na jedné straně stálo svazové centrum, na druhé straně RSFSR v čele s předsedou ruského Nejvyššího sovětu Borisem Jelcinem, jež začala stejně jako ostatní svazové republiky usilovat o posílení své pozice vůči SSSR. Ruské regiony, zejména autonomní republiky v čele s Tatarstánem, se v tomto boji staly „jazýčkem na vahách“ a tohoto postavení maximálně využily.

Svazové vedení v tomto soupeření nabídlo regionům faktické zvýšení statusu v rámci SSSR. Podle zákonů z dubna 1990 měly být autonomní republiky ve vztazích se Svazem ve velké míře postaveny na roveň svazových subjektů, vztah mezi autonomní a svazovou republikou měl být vztahem smluvním a předpokládalo se, že autonomní republiky budou moci uzavírat se Svazem smlouvy a dohody přímo, bez zapojení „svých“ svazových republik.²⁸

Ani ruské vedení však v souboji o přízeň autonomií nešetřilo sliby: „Rusko uzavře smlouvu s Tatarskou republikou nebo státem – podle toho, jak rozhodne Nejvyšší sověť. Bude konfederativní smlouva uvnitř Ruska. [...] Není třeba vycházet z toho, kolik práv vám dá Rusko. Ale je

---

²⁵ Cf. D. Teps, *Koncepual'nyje osnovy federalizma* (Sankt-Peterburg: Juridičeskij centr press, 2002), 101.

²⁶ Barsenkov, *Vvedenije v sovremennuju rossijskiju istoriju*, 160.

²⁷ Ramazan Gadžimuradovič Abdulatipov, Ljubov Fjodorovna Boltenkova, Ju. F. Jarov, *Federalizm v Istorii Rossii*. Kniga 3, část' 1 (Moskva: Respublika, 1993), 36.

²⁸ Irina A. Umnova, *Konstitucionnyje osnovy sovremennogo rossijskogo federalizma* (Moskva: Delo, 2000), 60.

třeba vycházet z toho, kolik si můžete vzít a jakou část moci delegovat Rusku. [...] Vezměte si takový díl samostatnosti, jaký dokážete strávit. A co nebudete moci, předejte po dohodě Rusku.“ Tak mluvil v létě roku 1990 Boris Jelcin při návštěvě Tatarstánu. Zároveň řekl, že pokud rozhodnutí Tatarstánu bude znamenat odtržení od Ruska, pak „vaše rozhodnutí bude konečné“.²⁹ Mezi hesly, kterými tehdejšího předsedu ruského parlamentu vítali obyvatelé hlavního města Kazaně, bylo i „Tatarstán – svazová republika“.

Autonomní republiky v RSFSR pod dojmem kroků ruského i svazového vedení začaly sahat k jednostranným krokům, paralelně s emancipací republik svazových. Jako první se za svazovou republiku (byť jako součást Ruska) 20. července 1990 ohlásila Severní Osetie.³⁰ Tatarstán v tomto procesu nebyl výjimkou – Deklaraci o státní suverenitě přijal Nejvyšší sovět Tatarstánu hned 30. srpna 1990. V preambuli dokumentu se konstatuje, že stávající autonomní status neodpovídá politickým, ekonomickým a dalším zájmům republiky, proto Nejvyšší sovět realizuje právo Tatarů na sebeurčení a deklaruje státní suverenitu. V deklaraci se dále hovoří o výlučném právu obyvatel Tatarstánu na ekonomické a přírodní zdroje republiky. Samotná deklarace pak měla být „základem k rozpracování ústavy Tatarské SSR, [...] účasti Tatarské SSR v přípravě a uzavření Svazové smlouvy, smlouvy s RSFSR a dalšími republikami“. Návrh deklarace dokonce předpokládal, že se Tatarstán jako „suverénní stát“ stane subjektem Ruské federace a Sovětského svazu. V přijaté verzi však tato formulace chybí – šlo o kompromis mezi radikální a umírněnou skupinou v národním hnutí. Deklarace explicitně nemluvila o vystoupení Tatarstánu z Ruska, na druhé straně však nezmiňovala, že republika je součástí RSFSR, a stanovovala, že republiková ústava a zákony mají na území Tatarstánu nejvyšší právní sílu.

Dne 12. června 1991 proběhly v RSFSR první prezidentské volby. Zvítězil v nich dosavadní předseda nejvyššího sovětu Boris Jelcin. Tento den zároveň začal proces „prezidentizace Ruska“ – paralelně s volbami prezidenta Ruské federace (RF) se totiž volby prezidenta konaly i v Tatarstánu. Vítěz voleb, dosavadní předseda Nejvyššího sovětu Tatarstánu Mintimer Šajmijev, obdržel podle oficiálně zveřejněných výsledků 70 % odevzdaných

---

²⁹ Richard Sakwa, *Russian Politics and Society* (London: Routledge, 1996), 184.

³⁰ Sakwa, *Russian Politics and Society*, 184.

hlasů, zatímco Jelcin v Tatarstánu získal pouze 45 %.³¹ Pravda, Šajmijev ve volbách neměl protikandidáta.

Do konce roku vlastní prezidenty dále zvolilo např. Jakutsko a Adygeja. Republiky v rámci Ruské federace³² v tomto období přijímaly vlastní ústavy, mnohdy odporující ústavě federální, či deklarovaly nadřazenost vlastních zákonů svazovým a ruským (např. Burjatsko tak učinilo již v říjnu 1990). Dalšími projevy emancipace bylo i zavádění vlastního státního občanství (mj. Tatarstán, Baškortostán, Komi, Sacha) a vyhlášení jazyka místního národa za „státní jazyk“, rovnoprávný na území příslušné republiky s ruštinou.³³ Objevily se také snahy o vlastní zahraničněpolitické a ekonomické aktivity a o uzavírání smluv mezi jednotlivými regiony.

Tatarstán a příprava svazové smlouvy

V roce 1990 se ukázalo, že je nezbytné postavit uspořádání Sovětského svazu na nový smluvní základ. Na zasedání Rady federace při prezidentovi SSSR, konaném 12. června 1990 za účasti představitelů většiny svazových republik a také Tatarstánu, bylo rozhodnuto o vypracování nové svazové smlouvy. Řada ruských autonomních republik (Tatarstán, Baškortostán, Karélie a další) se aktivně účastnila přípravy smlouvy s cílem maximálně posílit svoji pozici vůči Rusku i Svazu. Naopak Rusko, které nemělo zájem na úspěchu Gorbačovovy snahy o zachování sovětského státu, přípravu smlouvy zdržovalo.

Dne 13. prosince 1990 přijal Nejvyšší sovět Tatarstánu usnesení o projektu svazové smlouvy. V dokumentu, podepsaném předsedou republiko-

---

³¹ Mintimer Šaripovič Šajmijev (1937) po absolvování Kazaňského zemědělského institutu pracoval v oblasti mechanizace zemědělství. V letech 1969 až 1983 byl ministrem meliorace a vodního hospodářství TASSR, v letech 1985 až 1989 pracoval jako předseda Rady ministrů TASSR a v letech 1989 a 1990 byl první tajemník Tatarského oblastního výboru KSSS. V roce 1990 byl zvolen předsedou Nejvyššího sovětu TASSR, od roku 1991 prezident Republiky Tatarstán (znovuzvolen v letech 1996 a 2001, jmenován v roce 2005). Od roku 2001 je spolupředsedou strany Jednotné Rusko. Oficiální server Republiky Tatarstan, <http://president.tatar.ru/biography.htm>.

³² IV. Sjezd lidových poslanců RSFSR v květnu 1991 z jejich názvů odstranil slovo „autonomní“, nově zavedený název zněl „republiky v rámci Ruské federace“. Zároveň byly všechny bývalé autonomní oblasti (kromě Židovské autonomní oblasti) transformovány v republiky.

³³ Jeronim Perović, *Die Regionen Russlands als neue politische Kraft* (Bern: Peter Lang, 2001), 118.

vého sovětu Šajmijevem, se parlament Tatarstánu přihlásil k nové Svazové smlouvě a vyslovil se pro její brzké podepsání (přičemž zdůraznil, že nezbytnou podmínkou je úprava majetkových otázek). Tatarstán vyjádřil připravenost být spoluzakladatelem obnoveného svazu.³⁴ 16. dubna 1991 pak Nejvyšší sověť Tatarstánu odhlasoval prohlášení k přípravě nové svazové smlouvy (Smlouvy o Svazu suverénních republik), v němž též deklaroval připravenost podepsat tento dokument. Stejně tak Nejvyšší sověť vyjádřil zájem uzavřít smlouvu mezi Tatarstánem a Ruskou federací, v níž se měly zhmotnit „principy sebeurčení, rovnoprávnosti, spolupráce a vzájemné pomoci“.³⁵

Jednání o smlouvě však nevedla k úspěchu, jelikož jejich účastníci vystupovali za její uzavření, ale zároveň požadovali takové změny, které by znemožnily efektivní fungování nového soustátí. V situaci, kdy zároveň většina občanů v referendu 17. března 1991 podpořila zachování SSSR, se 23. dubna 1991 konala v rezidenci Novo-Ogarjovo schůzka M. S. Gorbačova a představitelů devíti svazových republik (Ruska, Ukrajiny, Běloruska, Ázerbájdžánu a pěti středoasijských států). Na schůzce bylo přijato prohlášení, které vyzývalo k urychlenému přijetí svazové smlouvy. Ta měla být podepsána představiteli výše zmíněných republik, s tím že ostatní svazové republiky by se k ní mohly připojit později.

Autonomní republiky v prohlášení spatřovaly snahu centra a svazových republik je při podepisování smlouvy obejít. Tatarstán proto vydal společnou deklaraci svých státních a stranických orgánů, adresovanou klíčovými institucím SSSR a ostatním svazovým republikám. Vedení Tatarstánu vyhlášovalo v ní „pevné odhodlání a připravenost Republiky Tatarstán“ podepsat svazovou smlouvu „přímo a samostatně“. Stejně až na několik výjimek reagovaly všechny ostatní autonomní republiky, když ve svém společném prohlášení ze 7. května 1991 ostře vystoupily proti „dělení ‚rovnoprávných suverénních republik‘ na svazové a autonomní“.³⁶

Představitelé autonomních republik hodlali smlouvu podepsat co nejrychleji především z obavy o to, že pokud budou jednání pokračovat dále,

---

³⁴ „Postanovlenije Verhovnogo Sověta Tatarskoj SSR O proekte Sojuznogo dogovora, 13 dekabrya 1990 g.“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbut=8&sod=0.

³⁵ „Zajavlenije Verhovnogo Soveta Tatarskoj Sovetskoj Socialističeskoj Respubliki, 16 aprelja 1991 g.“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbut=8&sod=0.

³⁶ Stankevič, *Istorija krušenija SSSR*, 224.

mohlo by dojít ke kolapsu projektu obnovy SSSR. Tím by republiky ztratily možnost využívat rozporů mezi vedením SSSR a RSFSR a jejich jediným partnerem ve vyjednávání by se stalo Rusko. Na schůzce prezidenta Michaila Gorbačova a předsedy Nejvyššího sovětu RSFSR Borise Jelcina s předsedy Nejvyšších sovětů autonomních republik uvedl Mintimer Šajmijev, že „Tatarstán se chystá podepsat novou smlouvu pouze jako subjekt SSSR“ s tím, že by následně podepsal (mezistátní) smlouvu s Ruskem.³⁷

Předseda Nejvyššího sovětu Baškortostánu (a stejně jako Šajmijev budoucí prezident republiky) Murtaza Gubajdullovič Rachimov během jednání o svazové smlouvě 17. července 1991 dokonce pohrozil Jelcinovi, že Baškortostán odvolá své poslance z ruského parlamentu a přijme deklaraci o vystoupení z Ruska, pokud zájmy jeho republiky nebudou brány v potaz. Otázka postavení bývalých autonomních republik vůči obnovenému Svazu a zároveň RSFSR byla tak, jak upozorňuje Stankevič, „hlavním problémem v celém procesu dopracování smlouvy“. V této souvislosti vznikl i návrh na sloučení Tatarstánu a Baškortostánu, jakožto nejhlasitějších zastánců práv autonomií, do šestnácté svazové republiky.³⁸

Konec veškerých plánů na uzavření nové svazové smlouvy však přinesl až pokus o sesazení Michaila Gorbačova v srpnu 1991. Do následujícího období tak ruské regiony, zejména autonomní republiky, vstupovaly již pod vlivem dosavadního boje o jejich přízeň, vedeného pod heslem „kdo dá více“. Během pokusu o státní převrat v srpnu 1991 vystupovala většina ruských regionů zdrženlivě, přesto se našly i takové, které pučisty otevřeně podpořily. Byly to především autonomní republiky – Tatarstán, Kabardsko-Balkarská republika, Čečensko-Ingušská republika.³⁹ Důvod pro podporu puče z jejich strany je zřejmý – měly zájem na zachování statu quo, kdy mohly lavírováním mezi svazovým a ruským centrem posilovat svou moc.

Je zjevné, že si centrum v tomto období uvědomovalo nebezpečí spojená s pokračující nekontrolovanou decentralizací země. Svědčí o tom nejen například rozhovor předsedy ruského Nejvyššího sovětu Ruslana Chasbulatova pro kazašský deník *Izvestija Tatarstana* z 27. listopadu 1991, v němž mimo jiné řekl, že heslo „vezměte si tolik svobody, kolik můžete“ bylo chybné. Chasbulatov dále odsoudil zavedení funkce tatarského prezi-

---

³⁷ *Pravda*, 13. května 1991, citováno tamtéž, 234.

³⁸ Georgij Šachnazarov, *Cena svobody* (Moskva: Zevs, 1993), citováno tamtéž, 230.

³⁹ Barsenkov, *Vvedenje v sovremennuju rossijskiju istoriju*, 221; a Sakwa, *Russian Politics and Society*, 184.

denta s tím, že taková funkce není potřebná, protože prezident Tatarstánu je pouze hlavou výkonné moci, přímo podřízenou ruskému prezidentovi, který jej může kdykoli odvolat z funkce: „Odpovídá vaše ústava ruské?“ ptal se v rozhovoru Chasbulatov. „Vaše zákony jsou absolutně neplatné. Zítřka je mohu zrušit jedním škrtem pera. Stejně jako zákony všech ostatních republik. A proč taky ne, jestliže jsou v rozporu se zákony Ruské federace? Proto jsou to autonomie. Suverenita? Ano, ale jde pouze o části jednoho jednotného státu, a ne o samostatné, nezávislé státy. U vás v Tatarstánu právě k tomuto vystrážlivění nedošlo. Nemáte ponětí o tom, že jste a budete nesamostatní.“⁴⁰

Vnitřní vývoj v Tatarstánu

Podzim roku 1991 byl v Tatarstánu bouřlivý. Vedení republiky se vymezovalo jednak vůči Moskvě, jednak vůči radikálním proudům v místní politice. V Kazani proběhla tou dobou řada mítinků, jejichž účastníci požadovali okamžité a úplné odtržení Tatarstánu od Ruska. 24. října 1991 Nejvyšší sovět Tatarstánu přijal usnesení „O aktu státní nezávislosti Republiky Tatarstán“, deklaraci, v níž zopakoval teze o suverenitě Tatarstánu. Usnesení zároveň rozhodlo o konání referenda o státním statusu republiky. 26. prosince 1991 pak přijal Nejvyšší sovět deklaraci o vstupu Tatarstánu do Společenství nezávislých států jako spoluzakladatele. Tato deklarace však neměla žádný reálný dopad.

V únoru 1992 parlament Tatarstánu rozhodl, že referendum o postavení republiky se bude konat 21. března 1992. Výsledky referenda měly být právně závazné. Na hlasování byla vynesena následující otázka: „Souhlasíte s tím, aby Republika Tatarstán byla suverénní stát, subjekt mezinárodního práva, budující své vztahy s Ruskou federací a dalšími republikami a státy na základě rovnoprávných smluv?“⁴¹ Rozhodnutí Nejvyššího sovětu Tatarstánu pochopitelně vyvolalo v Moskvě bouřlivou reakci. Situaci se na žádost Nejvyššího sovětu RF zabýval i Ústavní soud, který zkoumal ústavnost nejen usnesení o konání referenda, ale i deklarace o suverenitě

---

⁴⁰ Barsenkov, *Vvedenije v sovremennuju rossijskiju istoriju*, 320–21. Olej do ohně přililo i Chasbulatovovo prohlášení, že Šajmijev by měl být za svou podporu puče přivezen do Moskvy „v železné kleci“. Viz Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 151.

⁴¹ Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 275.

Tatarstánu z roku 1990, zákona o změnách Ústavy Tatarstánu z dubna 1991 a zákona o referendu, přijatého v listopadu 1991. Soud na svém jednání rozhodl, že rozhodnutí o konání referenda s výše uvedenou otázkou je neústavní.

Zároveň se soudci vyjádřili k ústavnosti řady pasáží výše uvedených dokumentů. Některé z nich soud označil za neústavní (jmenovitě ty pasáže z deklarace suverenity Tatarstánu, které omezovaly platnost federálních zákonů na území Tatarstánu), některé pak za ústavní při dodržení určitých podmínek.⁴² O tom, jak Tatarstán vnímal rozpor mezi svými vlastními kroky a platnou ruskou ústavou, svědčí vystoupení poslance R. G. Bagizova během debaty v republikovém parlamentu, jež probíhala po nález ruského ústavního soudu. „Vzbuzuje rozpaky,“ řekl poslanec, „když ruští poslanci hlasitě, na celé Rusko, říkají, že [federální – pozn. aut.] Ústava je rudimentem direktivně-administrativního systému, a v tu samou chvíli jsou připraveni bojovat na smrt o každé její písmeno.“⁴³

Zdá se však, že i politici v Tatarstánu si uvědomovali nutnost zmírnit napětí vůči centru. Napovídá tomu usnesení Nejvyššího sovětu k „vyjasnění formulace“ otázky referenda, podle něž je cílem plánovaného referenda potvrzení deklarace o státní suverenitě z roku 1990 a „otázky státního osamostatnění Republiky Tatarstán od Ruské federace, změny její územní celistvosti a hranic nejsou předmětem prováděného referenda“. Obdobně i výzva Prezidia Nejvyššího sovětu Republiky Tatarstán k občanům mluví o tom, že cílem referenda je „skutečný Svaz Tatarstánu a Ruska, založený na historických vazbách Ruska a Tatarstánu“.⁴⁴

Referendum se nakonec konalo nehledě na napjatou atmosféru a na nátlak z centra (vojenská cvičení za hranicemi republiky, televizní projev prezidenta Jelcina k obyvatelům Tatarstánu v předvečer hlasování, v němž je vyzýval, aby v referendu hlasovali „ne“). Podle oficiálních výsledků se hlasování zúčastnilo 82 % voličů. 61,4 % účastníků referenda odpovědělo na položenou otázku kladně. Při hodnocení jeho výsledků se předseda Nejvyššího sovětu Tatarstánu F. Ch. Muchametšin mimo jiné věnoval dalšímu

---

⁴² Podrobněji viz *Rešenija Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii, 1992–1996 gody* (Sankt-Peterburg: „Dilja“, 2003), 43–44.

⁴³ Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 277.

⁴⁴ „Obraščenije Prezidiuma Verchovnogo Soveta Respubliki Tatarstan k narodu Respubliki Tatarstan v svjazi s Obraščenijem Verchovnogo Soveta Rossijskoj Federacii k Verchovnomu Sovetu, Prezidentu i narodu Respubliki Tatarstan, 6 marta 1992 g.“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbody=8&sod=10.

uspořádání vztahů mezi Ruskem, přejmenovaným mezitím na Ruskou federaci, a Republikou Tatarstán. Muchametšin odmítl jak přistoupení republiky k Federální smlouvě (viz níže), tak i vyhlášení plné státní nezávislosti na Rusku, a místo toho se vyslovil pro vytvoření „zvláštních smluvních vztahů s Ruskou federací“.⁴⁵

Dne 6. listopadu 1992 Nejvyšší sovět Tatarstánu většinou hlasů schválil novou Ústavu Republiky Tatarstán. Nový základní zákon republiky jen zopakoval tezi o suverenitě Tatarstánu. V článku 61 definoval vztahy Tatarstánu a RF takto: „Republika Tatarstán je suverénní stát, subjekt mezinárodního práva, sdružený s Ruskou federací – Ruskem na základě [tehdy ještě neexistující – pozn. aut.] Smlouvy o vzájemném delegování pravomocí a kompetencí.“⁴⁶ Ústava zároveň deklarovala nadřazenost místních zákonů na území Tatarstánu stejně jako nedotknutelnost území republiky. Ústava byla kompromisem mezi radikálními a umírněnými skupinami, jež se lišily v názorech na vztah republiky k centru a na řadu dalších otázek. Kompromisní varianta byla nalezena i v případě státních jazyků (těmi se stala tatarština i ruština) a občanství republiky – zde ústava stanovila, že občané Tatarstánu jsou paralelně držiteli i ruského občanství.

Tatarstán a Federální smlouva

Ačkoli byl vývoj v Tatarstánu samotném i ve vztazích republiky s centrem bouřlivý, centrum se nepokusilo o silové řešení situace.⁴⁷ Tatarstán však stál stranou procesů probíhajících mezi centrem a ostatními regiony RF (kromě Čečenska), což ukazuje mimo jiné i případ Federální smlouvy. Federální smlouva je dokument, který sehrál klíčovou roli v počátečním období formování ruského federalismu.⁴⁸ Smlouva

---

⁴⁵ Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 298.

⁴⁶ Tento článek předpokládal uzavření dvoustranné smlouvy s centrem; k tomu došlo až v roce 1994.

⁴⁷ Jiná situace nastala v případě vztahů centra a Čečenské republiky. Tam došlo k neúspěšnému vojenskému zásahu centra, jehož výsledkem bylo upevnění de facto samostatného režimu prezidenta Džochara Dudajeva. Tento stav přetrvával až do invaze federálních sil do Čečenska na sklonku roku 1994.

⁴⁸ Klíčovou částí Federální smlouvy byly pasáže, které vymezovaly výlučné federální kompetence, kompetence, jejichž výkon náleží společně orgánům federace i subjektům RF, a výlučné kompetence subjektů. Smlouva poskytovala největší privilegia republikám, o nichž se

(respektive komplex tří smluv s jednotlivými typy regionů) byla podepsána 31. března 1992.

Podpisu smlouvy se nezúčastnili zástupci Tatarstánu a Čečenska.⁴⁹ Tatarstán již 8. února 1991 odmítl samu ideu uzavření Federální smlouvy. Pozice republiky zůstávala stejná i v průběhu následujícího roku, jak vyplývá z dokumentu, citovaného v publikaci „Federalizmus v historii Ruska“: „Podle prohlášení předsedy Nejvyššího sovětu Republiky Tatarstán F. Ch. Muchametšina se Federální smlouva v republice posuzovat nebude. Připravují projekt Smlouvy o společenství (*sodružestvo*) s Ruskem.“⁵⁰

Federální smlouva, ačkoli byla důležitým mezníkem ve vývoji ruského federalismu, problémy panující ve vztazích mezi centrem Ruské federace a jeho regiony trvale nevyřešila. Období od uzavření Federální smlouvy na jaře roku 1992 do přijetí nové Ústavy Ruské federace na konci roku 1993 můžeme označit za období pokračujících decentralizačních procesů. Ve významné míře k tomu přispěl prohlubující se mocenský zápolení mezi federálním prezidentem Jelcinem a tehdejší parlamentem, jež nabylo na síle zejména v roce 1993. Tento konflikt, spolu s těžkou ekonomickou krizí, prohluboval slabost federálního centra.

Decentralizační procesy se v tomto období začaly ve větší míře týkat nejen republik, ale i regionů s nižším statutem. Vzájemná nerovnoprávnost jednotlivých typů ruských regionů, daná Federální smlouvou, zvláště pak privilegované postavení republik zejména v ekonomické oblasti vedlo řadu regionů ke snaze o vyrovnání vlastního postavení vůči centru se statutem republiky. V roce 1992 a na počátku roku 1993 tyto regiony začaly napodobovat kroky republik vůči centru – uchýlovaly se k zadržování daňových odvodů, omezovaly vývoz potravin a spotřebního zboží mimo svůj region, usilovaly o kontrolu půdy a přírodních zdrojů na svém území a uzavíraly

---

v dokumentech zásadně hovořilo jako o „suverénních republikách“ nebo „republikách (státech)“. Tyto „státy“ byly zároveň označeny za účastníky mezinárodních vztahů a získaly kontrolu nad přírodními zdroji na svém území. Do společné kompetence republik a federace bylo zařazeno například soudnictví, republiky získaly možnost přijímat vlastní ústavy a vydávat zákony. To vedlo k další vlně „regionalizace“, kdy se ostatní regiony začaly dožadovat těchto práv, která mezi tím byla přiznána republikám.

⁴⁹ Sacha (Jakutsko) a Baškortostán se ke smlouvě připojily, ale spolu s ní podepsaly doplňující protokoly, v nichž jim byla centrem garantována širší práva v oblasti zahraničního obchodu a nerostných surovin.

⁵⁰ *Federalizmus v historii Ruska*. Knihy 3, část 2, 138.

dvoustranné smlouvy s jinými regiony a zahraničními podniky, čímž porušovaly federální zákony.⁵¹

Ústava Ruské federace z roku 1993

Nová federální ústava byla přijata 12. prosince 1993, tedy až po přijetí ústavy Tatarstánu. Problémem, který dostala do vínku, je tedy sporná legitimita tohoto dokumentu ve vztahu Tatarstánu. Tatarstán během přípravy základního zákona navrhoval upravit federální ústavu tak, aby byla v souladu s jeho deklarací suverenity a republikovou ústavou. Vztahy centra a Tatarstánu tak měly být vztahy smluvně-ústavními. Návrhy Tatarstánu nebyly přijaty, proto Tatarstán 25. června 1993 přerušil svou účast v jednáních Ústavní konference. Prezident Šajmijev a předseda republikového Nejvyššího sovětu Muchametšin to zdůvodnili tím, že návrh ústavy nedostatečně zohledňuje zájmy republik, jakož i přetrvávajícími pochybnostmi, zda nový základní zákon bude odrážet „nezvratné politické přeměny, k nimž v Rusku v posledních letech došlo“. Zároveň zdůraznili zájem Tatarstánu budovat vztahy s Ruskou federací na základě smlouvy o vzájemném delegování pravomocí.⁵²

Ústava byla schvalována ve všelidovém referendu, jež se konalo 12. prosince 1993. V referendu návrh ústavy nepodpořili občané sedmi republik (Baškortostán, Mordvinsko, Čuvašsko, Adygeja, Dagestán, Karačajevo-Čerkeská republika, Tuva) a deseti oblastí. V Tatarstánu bylo referendum vzhledem k 14% účasti voličů prohlášeno za neplatné a v Čečensku se nekonalo vůbec.⁵³ Místopředseda federální vlády Sergej Šachraj na prohlášení z řady republik, jež argumentovaly tím, že návrh ústavy nezískal jejich podporu, odpověděl tak, že její zavedení je legitimní, neboť ji podpořilo 58,4 %

---

⁵¹ Gail W. Lapidus, Edward W. Walker, Nationalism, Regionalism, and Federalism: Center-Periphery Relations in Post Communist Russia, in Gail W. Lapidus, ed., *The new Russia: troubled transformation* (Oxford: Westview Press, 1995), 96. Jedním z nejvýznamnějších případů snahy o jednostrannou změnu právního postavení regionu je případ snahy o vyhlášení takzvané Uralské republiky představiteli Sverdlovské oblasti.

⁵² „Zajavlenije Prezidenta i Predsedatelja Verchovnogo Soveta Respubliki Tatarstan, 24 ijunja 1993 goda“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbu=8&osod=19. Viz také Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 301.

⁵³ Viz např. Umnova, *Konstitucionnyje osnovy*, 76–77. Autorka dále v narážce na možné falsifikace výsledků referenda upozorňuje, že podle neoficiálních zdrojů ústavu nepodpořilo až 13 republik a celkem pak 31 regionů RF.

účastníků plebiscitu: „Ústava byla přijata občany, nikoli jednotlivými útvary v rámci RF. Vzhledem k tomu, že občané ústavu schválili, platí nyní pro všechny součásti Ruské federace.“⁵⁴

S problematikou vztahu republik a Ústavy RF souvisí i otázka právního základu ruského federálního systému. Tato otázka má praktický dopad a je spojena s rozdílnými pohledy na povahu federalismu v RF ze strany centra a některých regionů. Otázkou zůstává, zda pro vymezení pravomocí a kompetencí mezi federací a jejími subjekty má vyšší sílu platnost Ústava RF a federální zákony, nebo Federální smlouva, respektive bilaterální smlouvy mezi federací a regiony. Zjednodušeně řečeno jde o to, zda se Ruská federace formuje „shora“ nebo „zdola“. Diskuse se vede o třech základních modelech: ústavní federace, ústavně-smluvní federace, eventuelně smluvně-ústavní, či dokonce smluvní federace.

Poslední model je považován za určující především republikami, jejichž představitelům slouží jako teoretické ospravedlnění nároku na zvláštní vztahy s centrem. Tyto regiony pokládají za zakládající dokument federace Federální smlouvu z roku 1992, jež poskytovala zejména republikám větší práva než nová Ústava RF. V případě Tatarstánu, který k Federální smlouvě nepřistoupil, se za první dokument, formalizující vztah této republiky s federálním centrem, některými pokládá až bilaterální smlouva, uzavřená v roce 1994, již se budeme věnovat dále.⁵⁵

Domníváme se, že argumenty ve prospěch smluvního či smluvně-ústavního principu formování RF nejsou udržitelné. Ruská federace se v devadesátých letech totiž neformovala „zdola“ či na „zelené louce“, tedy jako smluvní svaz do té doby samostatných státních útvarů, ale pouze se transformovala z formálně federálního státu (RSFSR v rámci SSSR). Federální smlouva, uzavřená v roce 1992, nemá povahu zakládajícího aktu nového státu, ale pouze upravovala a formálně kodifikovala tehdejší status quo a nenahrazovala tehdy platnou ústavu. Na druhou stranu se Ruská federa-

---

⁵⁴ *Rossija*, 19.–25. ledna 1994, 3. Citováno v Graham Smith, „Russia, Multiculturalism and Federal Justice“, *Europe-Asia Studies* 50, č. 8 (1998): 1396.

⁵⁵ Podle *paragrafu* jedna článku 15 Ústavy RF má federální ústava nejvyšší právní sílu na celém území federace a ostatní akty s ní nesmějí být v rozporu. Toto ustanovení je sice zcela jednoznačné, některé republiky se však mohou odvolávat na to, že jejich obyvatelstvo návrh ústavy v referendu nepodpořilo, tudíž pro ně ústavní pořádek zřízený tímto dokumentem není závazný a svůj vztah s centrem mohou upravit podle vlastních potřeb (stejný postoj však zaujímají i některé z těch republik, na jejichž území občané schválili návrhu ústavy v referendu podpořili).

ce ani po přijetí ústavy nestala čistě ústavní federací, vzhledem k roli, jakou v systému vztahů mezi centrem a regiony hrála jak Federální smlouva (na niž i nová ústava v určité míře odkazuje), tak i další bilaterální dohody. Můžeme tedy říci, že i po přijetí federální ústavy v roce 1993 byla Ruská federace spíše federací ústavně-smluvní. Reálná situace v Ruské federaci se však v mnoha případech lišila od litery ústavy. Například vztahy mezi federálním centrem a Tatarstánem (nemluvě o Čečensku) se vymykaly ústavnímu pořádku RF. Právo tak muselo mnohdy ustoupit snaze o dosažení politického kompromisu.

Smlouva Tatarstánu s centrem

Krátce po přijetí nové Ústavy Ruské federace a po volbách do Státní dumy, kdy skončilo období dlouhodobé politické krize v Rusku, došlo k aktu, který znamenal, stejně jako nová federální ústava, ve vývoji vztahů centra a regionů Ruské federace důležitý mezník. 15. února 1994 v Moskvě prezident i premiér Ruska a Tatarstánu podepsali Smlouvu Ruské federace a Republiky Tatarstán „O vymezení kompetencí a vzájemném delegování pravomocí mezi orgány státní moci Ruské federace a orgány státní moci Republiky Tatarstán“.⁵⁶

Smlouva byla výsledkem složitého vyjednávání představitelů obou stran, jež trvalo tři roky.⁵⁷ První jednání vlády RF a Tatarstánu o uzavření vzájemné smlouvy se konalo ve dnech 12. až 15. srpna 1991, tehdy ještě s cílem řešit nejen otázku smlouvy Tatarstánu a Ruska, ale i otázky způsobu podepsání Svazové smlouvy. Výsledný dokument z tohoto jednání hovoří o tom, že obě delegace se budou „orientovat na využití smluvních forem úpravy vztahů“, a také, že budou „prohlubovat a zdokonalovat hospodářské styky a vzájemně výhodnou spolupráci na základě jednotného ekonomického prostoru“ (sic!). Již protokol z dvoustranných konzultací, konaných 3. a 4. října 1991, uvádí, že obě strany pokládají za nutné

---

⁵⁶ „Dogovor Rossijskoj Federacii i Respubliki Tatarstan O razgraničienii predmetov vedenija i vzaimnom delegirovanii polnomočij meždu organami gosudarstvennoj vlasti Rossijskoj Federacii i organami gosudarstvennoj vlasti Respubliki Tatarstan“, <http://www.tatar.ru/append20.html>.

⁵⁷ Dokumenty vypovídající o procesu dvoustranných jednání se nacházejí na stránkách univerzitního portálu Tatarstan v seti internet http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?but=8&sod=0.

orientovat se na rozvoj vztahů mezi RSFSR a Tatarstánem na „smluvním základě“.⁵⁸

Je nutné zdůraznit, že vzhledem k tomu, že probíhala vzájemná jednání a obě strany se domlouvaly na řešení konkrétních otázek (dodávky surovin), Tatarstán nikdy na rozdíl od Čečenska zcela „nevypadl“ z právního prostoru Ruska. I protokol z jednání 30. března až 2. dubna 1992 uvádí, že obě strany si přejí zachovat „integritu Ruské federace“, byť mluví o nezbytnosti vytvořit speciální vzájemné vztahy.⁵⁹ Jak budeme podrobněji diskutovat dále, ostrá prohlášení určená voličům nebránila pragmatickému jednání obou stran. O zájmu obou stran se dohodnout, nehledě na právní nejasnosti a místy ostrá veřejná prohlášení, svědčí fakt, že jednání, jichž se ve dvanácti mezivládních výborech účastnilo celkem 120 vyjednávačů, nebyla přerušena ani ve vypjatých chvílích (např. referendum v Tatarstánu v březnu 1992).⁶⁰

V preambuli smlouvy Ruské federace a Tatarstánu se mimo jiné hovořilo o tom, že „Republika Tatarstán je jako stát spojena s Ruskou federací Ústavou Ruské federace, Ústavou Republiky Tatarstán a smlouvou o vymezení kompetencí a vzájemném delegování pravomocí mezi orgány státní moci Ruské federace a orgány státní moci Republiky Tatarstán“. Tatarstán byl dále označen za účastníka mezinárodních a zahraničně ekonomických vztahů.

Další klíčové části smlouvy se věnovaly vymezení pravomocí a kompetencí obou smluvních stran. Článek II smlouvy stanovoval výlučné pravomoci, vykonávané Tatarstánem. Mezi ně mimo jiné patří: formování republikového rozpočtu; určování a výběr republikových daní; udělování milostí; řešení otázek spojených s vlastnictvím, využíváním a disponováním přírodními zdroji a státními podniky a dalším státním majetkem (s výjimkou majetku federálního).

Tatarstán dále získal například právo rozhodovat o otázce republikového občanství, uzavírat smlouvy s dalšími subjekty RF, ale také účastnit se

---

⁵⁸ „Protokol po itogam konsul'tacij rabočej grupy Verchovnogo Soveta i Soveta Ministrov Rossijskoj Sovetskoj Federativnoj Socialističeskoj Respubliki i delegacii Respubliki Tatarstan, sostojavšichsja 3–4 oktjabrja 1991 goda v gorode Kazani“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbut=8&sod=24.

⁵⁹ „Protokol po itogam konsul'tacij delegacij Rossijskoj Federacii i Respubliki Tatarstan 30 marta–2 aprilja 1992 g. v g. Moskvě“, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php?tbut=8&sod=26.

⁶⁰ Matsuzato, From Etno-Bonapartism to Centralized Caciquismo, 67.

mezinárodních vztahů – navazovat vztahy se zahraničními státy a uzavírat s nimi dohody (pokud nejsou v rozporu s ruskou ústavou a mezinárodními závazky RF, ústavou Tatarstánu a smlouvou Tatarstánu s Ruskem), účastnit se činnosti „příslušných mezinárodních organizací“ a samostatně vykonávat zahraniční obchodní činnost.

Mezi kompetence společné, stanovené článkem III, patřily mimo jiné: obrana suverenity a územní celistvosti; výroba a prodej zbraní a vojenské techniky; koordinace mezinárodních a zahraničně ekonomických vztahů; koordinace cenové politiky; provádění měnové politiky; realizace sociální politiky, včetně sociálního zabezpečení; koordinace činnosti bezpečnostních orgánů.

Článek IV pak vyjmenovával výlučné federální pravomoci. Smlouva dále mimo jiné umožňovala oběma smluvním stranám uzavírat další dohody, vytvářet společné struktury a komise, a stanovovala, že orgány státní moci Ruské federace i Tatarstánu budou mít vlastní zplnomocněná zastoupení v Kazani, respektive v Moskvě.

Kromě smlouvy samotné byly Tatarstánem a Ruskou federací podepsány následující mezivládní či resortní dohody:

- o těžbě a zpracování ropy;
- o majetkových otázkách;
- o vzájemném delegování pravomocí v obranném průmyslu;
- o clech;
- o transportu ropy a ropných produktů;
- o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí;
- o politice v oblasti školství;
- o rozpočtu;
- o bankovním systému;
- o zahraniční ekonomické činnosti;
- o boji s kriminalitou;
- o vojenských otázkách.

Prezident Šajmijev ve svém vystoupení 2. března 1994 uvedl, že „od nynějška se dva suverénní, rovnoprávné státy – Rusko a Tatarstán – spojí v jeden na základě svých ústav a ustanovení samotné smlouvy“.⁶¹ Smlouva Ruska a Tatarstánu měla význam politický a symbolický (sám fakt uzavření

---

⁶¹ *Očerki rossijskoj politiki (issledovanija i nabljudenija 1993–94 gg.)* (Moskva: Institut gumanit.-polit. issledovanij, 1994), 113.

smlouvy), v další rovině pak šlo o konkrétní ustanovení smlouvy a dodatečných dohod. Smlouva byla kompromisem mezi ambiciózním regionem, aktivně usilujícím o zvětšení svých pravomocí, a oslabeným centrem, které učinilo řadu ústupků. Přírodní zdroje tak podle smlouvy (a v rozporu s ustanovením ústavy Ruské federace) přešly do výlučné kompetence Tatarstánu, stejně jako řada dalších kompetencí, které byly posunuty z federální kompetence do společné, případně ze společné do republikové. Důležitou roli sehrály i jednotlivé bilaterální dohody, které poskytly Tatarstánu řadu konkrétních výhod zejména v ekonomické oblasti. Tatarstán získal právo ponechat si v rozpočtu mimo jiné výnosy ze spotřební daně z prodeje vodky a dalšího alkoholu, stejně tak výnosy z prodeje ropy a plynu a příjmy z privatizace. Republika též získala privilegia v provádění vlastní zahraniční politiky v ekonomické oblasti.

Smlouva sama se vyhýbala zmínce o mezinárodně právní subjektivitě republiky, pouze odkazovala na republikovou ústavu Tatarstánu, která podobnou formulaci obsahuje. Vzhledem k tomu, že smlouva současně odkazovala na obě příslušné ústavy (republikovou i federální), jejichž ustanovení si vzájemně odporovala či se přímo vylučovala, nešlo v žádném případě o právně „čisté“ řešení. Dokument z právního pohledu kombinoval prvky vnitrostátní a mezinárodní smlouvy, stejně jako prvky federativní a konfederativní.

Nicméně aniž bychom chtěli opomíjet právní problémy, které smlouva přináší, musíme zdůraznit politický rozměr tohoto aktu, který byl v tomto případě důležitější. Uzavření smlouvy mezi Tatarstánem a Ruskou federací bylo kompromisním krokem, který ukončil období „neurčitosti“ ve vzájemných vztazích, čímž přispěl ke stabilizaci celého systému federálních vztahů v RF. Je zjevné, že „uzavření smlouvy odstranilo narůstající napětí a vrátilo Republiku Tatarstán do obecného politicko-právního prostoru Ruské federace“.⁶² Z hlediska vnitřního vývoje Tatarstánu umožnila prezidentu Šajmijevovi neutralizovat radikální nacionalistické proudy v republice. Šajmijev využil prostoru získaného smlouvou s federálním

---

⁶² Vladimir Lysenko, *Razvitije federativnych otnošenij v sovremennoj Rossii* (Moskva: Institut sovremennoj politiki, 1994), 54. Za důkaz zapojení Tatarstánu do federálního systému po uzavření smlouvy můžeme označit i to, že 13. března 1994 se v Tatarstánu uskutečnily doplňující volby do Rady federace, které se v Rusku konaly 12. prosince 1993. Členy horní komory federálního parlamentu se stali prezident Šajmijev a předseda parlamentu Muchametšin.

centrem k upevnění vlastní moci uvnitř republiky a k potlačení radikálních nacionalistů, pro které byla smlouva „zradou národních zájmů tatarského lidu“.⁶³

Zdá se, že poté, co federální výkonná moc do určité míry stabilizovala svou pozici, byly si obě strany vědomy nutnosti dojít ke kompromisu ve vzájemných vztazích.⁶⁴ Ruský prezident Jelcin hodnotil smlouvu s odstupem takto: „V roce 1994 jsme poprvé k řešení velice složitých a sporných otázek s Tatarstánem využili principiálně nový ústavní prvek. Mám na mysli dvoustrannou smlouvu o vymezení pravomocí mezi federálními a regionálními orgány moci. Tehdy sehrál roli svého druhu ‚první politické pomoci‘. Zabránil hrozbě rozdělení federace.“⁶⁵

Výstižné je následující hodnocení smlouvy ruskými experty bezprostředně po jejím uzavření, podle něž se tímto aktem se napjatý vztah Tatarstánu s centrem přesouvá do roviny „byrokratického handlu“, soupeření a vyjednávání o zdrojích, zejména ekonomických: „Tatarstán si při tomto všem vybojoval významnou svobodu konání, zachovav si zvláštní tvář a specifický status iniciátora a pionýra boje za změny. Nevyhneme se neshodám v hodnocení, ale jedna věc je nesporná: republiková vládnoucí elita z událostí posledních let získává hlubokou zkušenost a nemalé výhody do budoucna. Je to ekonomická samostatnost, vnitropolitická legitimizace centristického kursu i mezinárodní váha solidního a předvídatelného partnera.“⁶⁶

Autor výše uvedeného hodnocení se zároveň zabýval reakcí jednotlivých politických skupin v Tatarstánu na uzavření smlouvy. Upozorňoval, že představitelé republiky vyzdvihovali pozitivní význam smlouvy pro stabilizaci a civilizované řešení vztahů federace a Tatarstánu a zdůrazňovali její mezistátní charakter, aniž by si ve svých vystoupeních všímali právní nejednoznačnosti a sporných momentů dokumentu. Můžeme se domnívat, že pro obě strany bylo dosažení „symbolického“ rámcového politického kompromisu mnohem důležitější než dokonalé vyřešení právních

---

⁶³ Yemelianova, *Shaimiev's 'Khanate'*, 39 a 45. Řada radikálních nacionalistů byla „neutralizována“ nabídkou postů v rámci politického systému. Šajmijev též přejal řadu priorit nacionalistických sil např. v oblasti školství a jazyka.

⁶⁴ Podle Tagirova byl podpis smlouvy v únoru 1994 také výsledkem ekonomického nátlaku na republiku ze strany centra (snížený odběr ropy ke zpracování v ruských rafineriích). Cf. Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 302.

⁶⁵ *Rossijskaja gazeta*, 1. 11. 1997, citováno v Tagirov, *Istorija nacional'noj gosudarstvennosti*, 303.

⁶⁶ *Očerki rossijskoj politiki*, 112.

otázek.⁶⁷ Sám prezident Šajmijev vytrvale zdůrazňoval, že uzavření smlouvy nemělo alternativu.⁶⁸ Smlouvu podpořili i zástupci inteligence a podnikatelské kruhy. Představitelé profederálních („proruských“) politických sil v Tatarstánu na jednu stranu oceňovali stabilizační politickou roli smlouvy, ale zároveň upozorňovali na její nejednoznačný obsah, umožňující různé výklady.⁶⁹ Z hlediska vnitřní politiky v Tatarstánu podpis smlouvy znamenal vítězství a posílení vládnoucí centristické elity, která si tak zajistila kontrolu republikové ekonomiky na úkor jak radikálních nacionalistů, tak profederálních odpůrců suverenizace republiky.

Smlouva RF a Tatarstánu byla ale zároveň počátkem procesu, který přispěl k podstatnému posílení asymetričnosti Ruské federace.⁷⁰ Jednalo se o proces uzavírání dvoustranných dohod mezi centrem a jednotlivými regiony, tedy o proces diferenciacie a bilateralizace federálních vztahů. 1. července 1994 podepsala smlouvu s centrem Kabardsko-Balkarská republika, následovaná 3. srpna 1994 Republikou Baškortostán a 23. března 1995 Severní Osetií. Toto byly první z řady desítek obdobných smluv, které postupně začaly být uzavírány nejen s republikami, ale i ostatními typy regionů.⁷¹ Tím byl zahájen proces bilateralizace vztahu centra a regionů, který trval v podstatě po celé období vlády prezidenta Borise Jelcina a kulminoval v druhé polovině devadesátých let.⁷² Tyto smlouvy mnohdy pře-

---

⁶⁷ I přes pozitivní hodnocení stabilizační role smlouvy RF a Tatarstánu je nutné zdůraznit, že vedení republiky nezměnilo, alespoň verbálně, svůj postoj k modelu vztahů s federálním centrem. I nadále trvalo na smluvním principu, což např. vyjádřil v jednom z rozhovorů po uzavření smlouvy prezident Šajmijev, podle něž má smlouva vyšší platnost než federální ústava. Stejný názor sdílel i předseda parlamentu Farid Ch. Muchametšin, podle něž je smlouva smlouvou mezistátní. Cf. *Literaturnaja gazeta*, 30. března 1994 a *Nezavisimaja gazeta*, 15. února 2000, citováno v Umnova, *Konstitucionnyje osnovy*, 80.

⁶⁸ *Očerki rossijskoj politiki*, 113.

⁶⁹ Je příznačné, že „profederální“ síly nekritizovaly ani tak vedení Tatarstánu, o jehož cílevědomé emancipační politice v období předcházejícím podepsání smlouvy nemůže být pochyb, ale spíše neexistenci důsledné politiky centra. Cf. *Očerki rossijskoj politiki*, 116.

⁷⁰ Natalia V. Varlamova, *Sovremennyj rossijskij federalizm: Konstitucionnaja model' i politiko pravovaja dinamika* (Moskva: CPPP, 2001), 27.

⁷¹ Republika Baškortostán, jež patřila spolu s Tatarstánem k neaktivnějším regionům ve snaze zvýšit své pravomoci vůči centru, ve smlouvě získala mimo jiné zvláštní práva v oblasti zahraniční ekonomické spolupráce. Je ale nutné zdůraznit, že smlouva s Baškortostánem stanoví, že Baškortostán je „plnoprávným subjektem“ Ruské federace, použitá formulace je tedy na rozdíl od smlouvy s Tatarstánem v souladu s federální ústavou. Viz Lysenko, *Razvitiije federativnych otnošenij*, 56.

⁷² V roce 1999 existovalo těchto smluv cca čtyřicet, ke každé pak deset až dvacet konkrétních dohod. Viz Jevgenij Ivanovič Koljušin, *Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo Rossii* (Moskva: Izdatel'stvo MGU, 1999), 202.

rozdělovaly kompetence mezi centrem a regiony v rozporu s platnou federální ústavou a potvrzovaly privilegované postavení některých subjektů, čímž negovaly princip rovnoprávnosti subjektů federace.

Závěr

Tatarstán, označovaný za „lokomotivu federativních vztahů“, na počátku devadesátých let demonstroval, kam až lze ve vztazích s ruským federálním centrem zajít. Republikové elity sovětského období v čele s Mintimerem Šajmijevem využily oslabení federálního centra na počátku devadesátých let k zachování vlastní moci a k získání maximálních výhod. Tento proces můžeme charakterizovat jako „revoluci nomenklatury“.⁷³ Prezident Šajmijev, jenž díky obratnému manévrování „přežil“ i svou podporu konzervativního pokusu o puč v Moskvě v roce 1991, pro svoje cíle využil a následně neutralizoval radikální nacionalistické hnutí a monopolizoval jednání s centrem, jež soustředil na ekonomické zájmy. V Tatarstánu se mu podařilo vybudovat autoritářský režim s (účelově využívanými) nacionalistickými prvky, v němž státní moc účelově využívala náboženských (role islámu) a historických témat ve prospěch budování státu a národní identity v Tatarstánu a postavila se do role arbitra mezi radikálními nacionalisty a proruskými silami.⁷⁴ Šajmijevova silná pozice na domácí scéně mu umožnila úspěšně jednat s centrem a naopak.

Jak ukazuje právní analýza klíčových dokumentů, které ve sledovaném období rámovaly vztahy Tatarstánu a federálního centra, zejména ve srovnání s reálným vývojem, elity v Tatarstánu se vyznačovaly dostatečnou mírou „právního nihilismu“ a maximálně využily nejednoznačnosti vágního pojmu „suverenita“, „subjekt mezinárodního práva“ atp. Kimitaka Matsuzato ve spojitosti s deklarací suverenity Tatarstánu používá pojem, který dobře ilustruje i celkový vývoj vztahů Tatarstánu a centra – *the operative usage of ambiguity*. Pojem „suverenita“ podle něj sehrál v případě Tatarstánu paradoxní roli – na rozdíl od jiných republik v rámci Ruské federace měl zdržovací roli ve vztahu k radikálním separatistům. Je zjevné, že v podobných případech právo zaostává za reálným vývojem a právní nejednoznačnost probíhajících procesů nemusí být na škodu. Naopak, můžeme

---

⁷³ Yemelianova, Shaimiev's 'Khanate', 52.

⁷⁴ Slocum, Disintegration and Consolidation, 27; Yemelianova, Shaimiev's 'Khanate', 38.

souhlasit s názorem, že vyjednávání elit, která probíhala „za kouřovou clonou ostré rétoriky a právního manévrování“, vyloučila v případě Tatarstánu opakování „čečenského scénáře“.⁷⁵

Důležitou roli hrál v případě Tatarstánu etnický aspekt – snaha o emancipaci nositelů místní národnosti a obnovení její pozice, rozvoj jazyka a národní identity. Zároveň můžeme konstatovat, že etnický prvek byl elitami příslušných regionů, včetně Tatarstánu, účelově využíván jako nátlakový prostředek v rámci emancipace vůči centru. Vládnoucí elity v republikách dle názoru autorů studie *Russland zwischen Zerfall und Grossmachtanspruch* „vynášely etnickou kartu tak dlouho, dokud nekonsolidovaly svou mocenskou pozici a dokud boj s centrem o redistribuci zdrojů nebyl rozhodnut s co největší výhodou pro republiky.“⁷⁶

Tatarstán získal uzavřením smlouvy s federálním centrem práva v oblasti zahraničního obchodu, daňové a bankovní oblasti, byť smlouva zároveň omezila doposud neomezenou finanční samostatnost regionu (byl mimo jiné obnoven výběr federálních daní). Otázky daní, kontroly nad přírodními zdroji, privatizací a též možnosti samostatně uzavírat dohody o ekonomické spolupráci byly pro Tatarstán klíčové. (V období do roku 1995 Tatarstán uzavřel více než 120 různých smluv se subjekty Ruské federace, zeměmi SNS i dalšími státy, první řadě šlo právě o ekonomické a také kulturní dohody).⁷⁷

„Model Tatarstánu“, tedy vlastní způsob „měkké“ ekonomické transformace v republice, který je často oficiálními představiteli prezentován jako klíčový úspěch a výdobytek specifického postavení Tatarstánu v Ruské federaci, není možné příliš přeceňovat (snad s výjimkou toho, že zpočátku měl odstup od ruských reforem skutečně určitý ekonomický význam).⁷⁸ Za pojmem „model Tatarstánu“ coby specifické cesty ekonomické a politické

⁷⁵ Matsuzato, From Etno-Bonapartism to Centralized Caciquismo, 68.

⁷⁶ Andreas Wenger a Jeronim Perović, *Russland zwischen Zerfall und Grossmachtanspruch. Herausforderungen der Regionalisierung* (Zürich: Eidgenössische Technische Hochschule, 1998), 25. Pouze ve čtyřech republikách v rámci Ruské federace z 21 zaujímá „titulární“ národnost většinu obyvatelstva (jedná se o Čečensko, Čuvašsko, Severní Osetii a Tyvu), v případě Tatarstánu jde o většinu relativní (okolo 48 %). Cf. *Narody Rossii: Encyklopedija* (Moskva: Bol'shaja Rossijskaja Encyklopedija, 1994). Citováno v Umnova, *Konstitucionnyje osnovy*, 93. Místní obyvatelstvo má většinu i v Dagestánu, zde se však jedná o řadu etnik, v republice neexistuje jedna „titulární“ národnost.

⁷⁷ *Panorama-Forum* 2/95, Tatarstan v seti internet, http://www.kcn.ru/tat_ru/politics/pan/index.php.

⁷⁸ Yemelianova, Shaimiev's 'Khanate', 42.

transformace, uchování ekonomické moci a privilegovaných vztahů s federálním centrem se skrývá nepříliš povzbudivá realita autoritářského režimu s omezením demokratických institutů, místní samosprávy, problémy v oblasti občanských práv atd.

Zájmem Tatarstánu a ostatních „ambiciózních“ regionů bylo maximálně zvýšit své pravomoci vůči centru, ale úplné opuštění federace by pro tyto regiony nebylo výhodné, neboť byly součástí jednotné infrastruktury a hospodářského prostoru (to platí i pro ekonomicky silný Tatarstán, „obklíčený“ územím Ruska a závislý na spolupráci s Ruskem např. při tranzitu ropy). Rozpad SSSR republiky a další ruské regiony zbavil manévrovacího prostoru „mezi federální a svazovou smlouvou“ a spolu s ekonomickými a jinými problémy donutil všechny strany hledat kompromis. V případě Tatarstánu šlo o kompromis vzájemně výhodný, který umožnil oběma stranám, aby si zachovaly vlastní tvář.

DENUKLEARIZACE KAZACHSTÁNU PO ROCE 1991*

JAN ŠÍR

Abstract

The Denuclearization of Kazakhstan after 1991

In 1991 the Soviet Union collapsed, with Russia and three other post-Soviet republics having inherited vast nuclear weapons arsenals deployed on their territories. This brought about an entirely new set of security risks, posing a challenge to post-Cold War global nonproliferation efforts. This study examines the beginnings of the foreign and security policy of post-Soviet Kazakhstan after independence. Key aspects of this policy are exemplified through the shaping of attitudes of this new Central Asian republic towards the Soviet Union's deadly nuclear weapons legacy.

Keywords: Kazakhstan, nuclear weapons, nuclear renunciation, nuclear nonproliferation, arms control and disarmament, START treaty

Konec studené války znamenal ve vývoji mezinárodních vztahů důležitý mezník. Zánik po desetiletí více či méně stabilního bipolárního uspořádání s sebou přinesl zásadní změny mezinárodního prostředí; roz-

---

* Předložený text je výstupem výzkumného záměru č. MSM0021620841, jehož nositelem je Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. Autor děkuje společnosti „Open Society Archives“, Budapest, za poskytnutí výzkumného grantu na disertační projekt k problematice jaderné renunciace v postsovětských zemích, jehož část představuje tato studie. Dřívější studijní cesta autora do Kazachstánu, zaměřená na shromažďování heuristické základny pro tuto studii, byla uskutečněna s laskavou podporou individuálního grantu nadace „The Nippon Foundation“, Tokyo, poskytnutého v rámci programu „SYLFF“. Teze příspěvku byly předneseny na konferenci Institutu mezinárodních studií FSV UK „Problém loajality – průřezy časem a prostorem“ ve dnech 27. a 28. listopadu 2008 v Praze.

pad východního bloku, završený zhroucením Sovětského svazu v roce 1991, dokonale otřásl geopolitickou mapou světa. S pádem sovětského impéria se sice Západ zbavil obávaného expanzivního rivala, jehož velmocenské ambice představovaly dlouho největší výzvu pro svobodný svět. Na místě jednoho tradičního, jasně identifikovatelného protivníka nicméně vyvstala řada nových, často skrytých bezpečnostních hrozeb a rizik. Terorismus, regionální konflikty, šíření zbraní hromadného ničení a prostředků jejich dopravy na cíl jsou pouze nejvýraznější z fenoménů, které charakterizují globální bezpečnostní prostředí po konci studené války.

Zhroucení jaderné supervelmoci stálo u zrodu tučtu nově nezávislých států, z toho na území čtyř zůstaly rozmístěny jaderné zbraně. Jakkoli se nejčernější scénáře operující s možností nekontrolované proliferace jaderných zbraní potažmo štěpného materiálu, know-how a technologií do třetích zemí jevíly jako málo pravděpodobné, samotný rozpad Sovětského svazu s ohledem na přítomnost jaderných objektů na území více nástupnických států zpochybňoval věrohodnost zavedených bezpečnostních režimů. Vznik nové jaderné dispozice v prostoru bývalého Sovětského svazu mohl vytvořit nežádoucí precedent pro tzv. prahové státy, a tím i podkopat režim Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 v době před plánovanou revizní konferencí, jež měla rozhodnout o neomezeném prodloužení platnosti této klíčové mezinárodní smlouvy. Horizontální proliferace (dělení) jaderných zbraní mezi nově nezávislými státy by patrně vyžadovala rovněž renegociaci celého komplexu smluv a dohod v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení. Takový vývoj by nejspíše dále podlomil bezpečnost a stabilitu v těchto potenciálně krizových oblastech.

Zvláštní obavy v této souvislosti vzbuzovala zejména otázka jaderných zbraní, jež byly rozmístěny na území nově nezávislého Kazachstánu. Po rozpadu Sovětského svazu zdědil Kazachstán ohromný vojenský arzenál, sestávající z jaderných zbraní strategického i taktického určení. Pouze na raketových základnách v Deržavinsku (celinogradská oblast) a Žangiztobe (semipalatinská oblast) byly ukryty celkem 104 mezikontinentální balistické střely typu SS-18, z nichž každá mohla nést až deset samostatně naváděných bojových hlavic. Na vůbec největší sovětské základně dálkového letectva v Čaganu (semipalatinská oblast) bylo pak dislokováno na čtyřicet strategických bombardérů nejrůznějších modifikací typu Tu-95, které mohly nést celkem až 370 leteckých střel s plochou dra-

hou letu.¹ Denuklearizace Kazachstánu v období po rozpadu Sovětského svazu nebyla dosud v odborné literatuře, a to nejenom v českém prostředí, příliš zmapována. Následující stať si klade za cíl přiblížit samotné počátky zahraniční a bezpečnostní politiky Kazachstánu po roce 1991 na příkladech utváření přístupu této nové středoasijské republiky k jaderným zbraním.

Od sovětské republiky k nezávislému státu

V globálních vojensko-strategických plánech Moskvy připadala Kazachstánu důležitá role předpolí. V rámci sovětského jaderného programu fungoval především jako zásobárna uranové rudy, jako primární místo pro vypouštění balistických střel, jakož i střelnice pro testování jaderných zbraní. Smutnou připomínkou tohoto období zůstává dodnes zejména areál semipalatinské jaderné střelnice, prostor o ploše cca 18 tisíc kilometrů čtverečních rozléhající se na severovýchodě Kazachstánu ve vzdálenosti jen asi 130 kilometrů od stejnojmenného statisícového oblastního centra, kde bylo mezi lety 1949 a 1989 provedeno celkem 456 jaderných zkoušek, z toho 113 v atmosféře či na povrchu země.² Období čtyř desetiletí jaderných experimentů zanechalo na Kazachstánu nesmazatelné stopy. Země se potýká s následky zamoření životního prostředí radioaktivním spadem potažmo narušení ekologické rovnováhy ohromných prostranství na generace dopředu. Co víc, v nejhůře postižených oblastech si testy vybraly svou daň i na životech, zdraví a genofondu obyvatel.³ Vedle dramatického nárůstu

---

¹ *Nuclear Successor States of the Soviet Union: Status Report on Nuclear Weapons, Fissile Material, and Export Controls*, no. 5 (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, March 1998), 10. Vynikající dobový přehled sovětské jaderné infrastruktury viz *Jadernyje voozruženija i respublikanskij suverenitet*. O.A. Amirov, G.K. Lednev, A.A. Pikajev i dr. Otv. red. A.G. Arbatov. Vnešnepolitičeskaja asociacija, Centr po razoruženiju i strategičeskoj stabilnosti (Moskva: Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1992).

² Teprve v roce 1963, poté co se Sovětský svaz stal signatářem smlouvy o částečném zákazu jaderných zkoušek, byly testy přesunuty pod zem. Viz Murat Laumulin, „Nuclear Politics and the Future Security of Kazakhstan“, *The Nonproliferation Review* (zima 1994): 61–65.

³ Celkově bylo v intencích zákona o sociální ochraně občanů postižených v důsledku jaderných zkoušek na semipalatinské zkušební jaderné střelnici z roku 1992 uznáno za oběti radiace na 1,6 milionu osob. Viz International cooperation and coordination for the human and ecological rehabilitation and economic development of the Semipalatinsk region of Kazakhstan. Report of the Secretary-General. United Nations. General Assembly. A/53/424. Znění zákona viz Zakon Respubliki Kazachstan „O social'noj zaščite graždan, postradavšich vsledstvije jadernych ispytanij na Semipalatinskom ispytatel'nom jadernom poligone“, *Sovety Kazachstana*, 7. ledna 1993.

incidence onkologických onemocnění, těžkých neuropsychických poruch či nejrůznějších vývojových vad, přisuzovaných právě účinku dlouhodobého ozáření, se v oblasti registruje např. vůbec nejvyšší míra dětské úmrtnosti v zemích bývalého Sovětského svazu, syndrom selhání imunity, pro nějž se vžil označení „semipalatinský AIDS“.⁴

Právě v tomto kontextu je třeba také vnímat probuzení občanských skupin v Kazachstánu v období perestrojky. V reakci na prosakující informace o úniku radiace, který byl v Semipalatinsku zaznamenán během regulérního pokusného jaderného výbuchu, bylo z iniciativy básníka Olžase Sulejmenova, stojícího v čele republikového svazu spisovatelů, na 28. února 1989 do metropole Alma-Aty svoláno protestní shromáždění. To dalo záhy vzniknout mírovému hnutí „Nevada-Semipalatinsk“. Hnutí, představující svéráznou kazašskou variaci na tzv. lidové fronty, jež mezitím vznikaly v evropských republikách Sovětského svazu, v průběhu následujících měsíců přerostlo ve vůbec nejmasovější společenskou organizaci v Kazachstánu. Mezi svými programovými cíli si vytyčovalo zejména uzavření semipalatinské střešnice, rekultivaci kontaminovaných území a v neposlední řadě také skoncování se zamlčováním informací o obětech radioaktivního ozáření jako předstupeň na cestě k úplnému zákazu jaderných zkoušek.⁵ Ač navenek vystupovalo jako loajální vůči sovětské moci, mělo výrazně národní podtext; sloužilo jako nástroj etno-politické konsolidace kazašského obyvatelstva, pohlížejícího na polygon jako na národní tragédii, jež byla Kazachstánu vnucena zvenčí. Specificky protijaderná orientace hnutí odrážela zpoždování rozvoje politických forem národní opozice, i v důsledku přetrvávajících represí republikových orgánů státní moci, obávajících se opakování masových nepokojů ze sklonku roku 1986.⁶

Vrcholem emancipačních snah Kazachstánu v období perestrojky se stalo přijetí Deklarace o státní suverenitě, vyhlášené Nejvyšším sovětem Kazašské SSR 25. října 1990. Třebaže byla výrazem spíše kopírování sovětské praxe a oproti obdobným aktům, jak byly mezitím přijaty ostatními sovětskými republikami, s nimiž se suverénní Kazachstán tímto dobrovol-

---

⁴ Oleg Bukharin, William Potter, „Kazakhstan – A Nuclear Profile“, *Jane's Intelligence Review* 6, č. 4 (duben 1994): 183–87.

⁵ Blíže k počátkům hnutí viz Peter Zheutlin, „Nevada, U.S.S.R“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 46, č. 2 (březen 1990): 10–12.

⁶ K postavení hnutí „Nevada“ v rámci politického uspořádání sovětského Kazachstánu viz Vitalij Ponomarev, *Obščestvennyje organizacii v Kazachstane i Kyrgyzstane (1987–1991) (opyt spravovčnika)* (Alma-Ata: MP „Glagol“, 1991), 16–18.

ně sdružoval v rámci svazu, se vyznačovala jenom velice opatrnou dikcí (ze supremace národních aktů na území republiky tak např. byly vyňaty otázky postupované do kompetence svazu; svrchovanost kazašských státních orgánů uvnitř republiky a ve vnějších vztazích se měla pohybovat pouze „v mezích upravených svazovou smlouvou“; v oblasti bezpečnosti dokonce nepožadovala ani utvoření vlastních ozbrojených sil), přesto vycházela vstříc převládajícím společenským náladám. V článku 10 citovaného dokumentu si jmenovitě Kazašská SSR nárokovala právo zakázat stavbu a pozastavit fungování jakýchkoli podniků a jiných objektů, které jsou zdrojem ekologického nebezpečí, výslovně přitom zakazujíc „zkoušky jaderných zbraní, budování a fungování zkušebních polygonů pro jiné druhy zbraní hromadného ničení“. Současně s tím si vyhrazovala také „právo na náhradu škod způsobených veřejnému zdraví, životnímu prostředí a ekonomice republiky působením svazových orgánů, jakož i činností jaderných a jiných polygonů a objektů vojensko-průmyslového komplexu“.⁷

Jako rozhodující zlom pro další směřování Kazachstánu se nicméně měl ukázat chod událostí v samotné Moskvě. Nezdařený srpnový puč ultrakonzervativních sil uvnitř celosvazové komunistické strany v roce 1991 znamenal v důsledku mocný stimul dezintegračních tendencí v Sovětském svazu. Jednotlivé republiky začaly vyhlášovat jedna po druhé nezávislost, ponechávající Sovětský svaz a jeho prezidenta Michaila Gorbáčova svému osudu. V těchto podmínkách, symbolicky v den dvaactýřicátého výročí exploze první sovětské jaderné bomby, vydal 29. srpna 1991 prezident Kazašské SSR Nursultan Nazarbajev zvláštní výnos o uzavření semipalatské zkušební jaderné střelnice.⁸ Nedlouho poté Sověti sami 5. října 1991 v odpovědi na rozsáhlé americké odzbrojovací iniciativy oficiálně vyhlásili moratorium na další provádění jaderných zkoušek.⁹ Naplněním stěžejních cílů „Nevady“ tak byl mobilizační étos protijaderného hnutí v Kazachstánu do značné míry vyčerpán.

---

⁷ Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Kazachskoj SSR, *Kazachstanskaja pravda*, 28. října 1990.

⁸ Viz Ukaz Prezidenta Kazachskoj SSR „O zakrytii Semipalatskogo ispytatel'nogo jadernogo poligona“, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 139. V návaznosti na uzavření střelnice předpokládal výnos dále přetvoření polygonu ve vědecko-výzkumné centrum, odškodnění obětí výbuchů z řad místního obyvatelstva, jakož i schválení programu sociálně-ekonomického rozvoje, zlepšení životních podmínek a lékařské péče obyvatel přilehlých oblastí.

⁹ Gorbáčovova televizní odpověď na Bushovy jednostranné odzbrojovací kroky byla přetištěna v moskevském vládním deníku *Izvestija*, 7. října 1991.

K odpoutání Kazachstánu od celosvazového centra se republikové elity odhodlaly teprve pod tíhou definitivního rozpadu Sovětského svazu. Dne 1. prosince 1991 se v Kazachstánu konaly mimořádné celonárodní volby hlavy státu. V nich podle očekávání zvítězil dosavadní držitel úřadu Nursultan Nazarbajev.¹⁰ V průběhu následujících dní pak republikový Nejvyšší sovět schválil novou národní legislativu včetně zákona o státním názvu, zbavující Kazachstán i nominálně sounáležitosti se Svazem sovětských socialistických republik.¹¹ Konečně 16. prosince 1991 čerstvě inaugurovaný staronový prezident, zvolený mezitím prvně již ve všelidovém hlasování, podepsal speciální ústavní zákon, jímž Republika Kazachstán, „uskutečňujíc mírumilovnou zahraniční politiku a hlásíc se k oddanosti principu nešíření jaderných zbraní a procesu odzbrojení“, slavnostně vyhlášovala státní nezávislost.¹² Středoasijský Kazachstán se tím, jako vůbec poslední republika bývalého Sovětského svazu, „katapultoval“ do éry nezávislé existence.¹³

Kazachstán a založení Společenství nezávislých států

Základní smluvní rámec pro podchycení nežádoucích důsledků zhroutilí jaderné supervelmoci byl ustaven během prvních schůzek Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni na sklonku roku 1991. Ve dnech 7. a 8. prosince 1991 se na vládní dače ve Viskulách v bělověžském pralese uskutečnila památná schůzka nejvyšších představitelů Ruska, Běloruska a Ukrajiny Borise Jelcina, Stanislava Šuškeviče a Leonida Kravčuka. Tři slovanské republiky, z titulu spoluzakladatelů Sovětského svazu z roku 1922, zde oficiálně konstatovaly, že „Svaz sovětských socialistických republik jako subjekt mezinárodního práva a geopolitická realita přestává existovat“; na jeho místě oznámily vznik volně definova-

---

¹⁰ Jako jediný zaregistrovaný kandidát Nazarbajev obdržel, podle oficiálně zveřejněných výsledků, necelých 98,78 procent platných hlasů. Viz *RFE Daily Report*, 3. prosince 1991.

¹¹ K. V. Žigalov, B. K. Sultanov. *Pervyj Prezident Respubliki Kazachstan Nursultan Nazarbajev: Chronika dejatel'nosti. Očerki vnutrennej i vnešnej politiki (1. 12. 1991–31. 5. 1993)* (Almaty: Fond političeskich issledovanij „Kazachstan – XXI vek“, 1993), 7–16.

¹² Konstitucionnyj Zakon Respubliki Kazachstan „O gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazachstan“, *Vedomosti Verchovnogo soveta Kazachskoj SSR*, č. 51 (1991), částka 622.

¹³ Metafora vypůjčena z dnes již klasické stati Marthy Brill Olcottové „Central Asia's Catapult to Independence“, *Foreign Affairs* 71, č. 3 (léto 1992): 108–30.

ného Společenství nezávislých států.¹⁴ V uzavřené dohodě se mj. zavázaly „spolupracovat při zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti“, usilující přitom poněkud ambiciózně dokonce o „likvidaci všech jaderných zbraní a o všeobecné a úplné odzbrojení pod přísným mezinárodním dohledem“, a k tomu účelu také zachovat a udržovat pod sjednoceným velením „společný vojensko-strategický prostor včetně jednotné kontroly jaderných zbraní“.¹⁵ Podobná dohoda nicméně měla z kazašského pohledu jeden háček: celé akce se, navzdory neskrývanému přání, nezúčastnil nejvyšší představitel čtvrté republiky bývalého Sovětského svazu, na jejímž území zůstaly rozmístěny jaderné zbraně, Nursultan Nazarbajev.

O dva týdny později, 21. prosince 1991, byl proto na pozvání kazašské strany do republikové metropole Alma-Aty svolán opakovaný ustavující summit společenství, uspořádaný již za účasti zástupců všech nástupnických států. U příležitosti této schůzky pak dalších osm republik bývalého Sovětského svazu, včetně Kazachstánu, přistoupilo k bělověžské dohodě o založení Společenství nezávislých států v postavení zakládajících členů.¹⁶ Tímto způsobem bylo ve čtyřstranném formátu dosaženo zvláštního ujednání v podobě Dohody o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním, jež měla určovat hlavní zásady avizované společné jaderné politiky Ruska, Běloruska, Ukrajiny a Kazachstánu. V části týkající se nešíření se zde čtyři republiky zejména zavázaly, že nebudou nikomu předávat jaderné zbraně ani jiná jaderná výbušná zařízení či technologie ani kontrolu nad takovými výbušnými zařízeními, a to ani přímo ani nepřímou, stejně jako že nebudou nijak podporovat státy, které nedisponují jadernými zbraněmi, k výrobě či nabytí jaderných zbraní ani jiných takových zařízení jakož i kontroly nad takovými zbraněmi nebo zařízeními ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z roku 1968, a sice s výhradou, že předchází ustanovení nebrání přesunu jaderných zbraní z území Běloruska, Ukrajiny a Kazachstánu na území Ruské federace, aby tu byly zničeny. Účastnické

---

¹⁴ Soglašenije o sozdanii Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv, in *Vnešnjaja politika Rossii. Sbornik dokumentov. 1990–1992* (Moskva: Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii, Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1996), dok. č. 36.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Protokol k Soglašeniju o sozdanii Sodružestva nezavisimych gosudarstv, podpisannomu 8 dekabnja 1991 goda v g. Minske Respublikoj Belarus', Rossijskoj Federacijej (RSFSR), Ukrainoj, *Pravda* (Moskva), 23. prosince 1991. Viz také Alma-Atinskaja Deklaracija, Ibid.

státy dohody zároveň potvrdily svůj závazek, že nepoužijí jaderné zbraně jako první.¹⁷

Dohoda nicméně odrážela výlučný nárok Ruska na disponování sovětským jaderným arzenálem, a tomu odpovídal i její značně asymetrický charakter. V části definující mechanismus kontroly se čtyři republiky zejména shodly na tom, že do úplné likvidace jaderných zbraní na území Běloruska a Ukrajiny činí rozhodnutí o použití těchto zbraní po souhlasu hlav účastnických států dohody prezident RSFSR, a to na základě procedurálních pravidel, jež měla být vypracována společně čtyřmi účastnickými státy. Specifická sada práv a povinností se týkala i samotných odzbrojovacích závazků tří postsovětských republik. Bělorusko, Ukrajina a Kazachstán se zde totiž zavázaly, že k 1. červenci 1992 zajistí odsun taktických jaderných zbraní z území vlastních republik na centrální výrobní základny k demontáži pod společných dohledem. Bělorusko a Ukrajina se navíc zavázaly, že přistoupí k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderné strany.¹⁸

Ještě do konce roku byl v sídle koordinačních orgánů nového společenství v běloruském Minsku uspořádán následující regulérní summit. Obdobně jako předchozí schůzka na nejvyšší úrovni v Alma-Atě byl i tento minský summit 30. prosince 1991 věnován projednávání otázek armádní reformy. Budoucnost jaderných zbraní upravovala zejména dohoda jedenácti zemí společenství o strategických silách, mírně rozvádějící principy, jež byly zafixovány v závěrech almaatské schůzky. Účastnické země se zde mj. zavázaly, že v rámci vyplnění mezinárodních závazků bývalého Sovětského svazu budou provádět koordinovanou politiku v oblasti mezinárodní bezpečnosti, kontroly zbrojení a odzbrojení a k tomu účelu také bezodkladně vstoupí v jednání s cílem zajištění garancí a vypracování mechanismů realizace příslušných smluv a dohod. Dohoda současně uznávala nutnost sjednoceného velení strategických sil, jichž měly být jaderné síly součástí; odsouhlasený mechanismus kontroly jaderných zbraní pro případ jejich použití ze strany Ruska byl ale navíc rozšířen ještě o konzultace ostatních osmi hlav států společenství. Speciální ustanovení upravovalo postavení jaderných zbraní dislokovaných na území Běloruska a Ukrajiny; tyto zbraně měly být zlikvidovány, samotná likvidace měla probíhat za

---

¹⁷ Sglašeniye o sovmestnykh merach v otnošenii jadernogo oružija, *Pravda* (Moskva), 23. prosince 1991.

¹⁸ Ibid.

účasti Ruska, Běloruska a Ukrajiny a pod společným dohledem zemí společenství.¹⁹

Tímto způsobem dohody z Alma-Aty a Minsku určovaly pouze nejobecnější principy politiky nástupnických států ve vztahu k jaderným zbraním. Jejich přijetí bylo diktováno spíše snahou vystupovat jednotně navenek s cílem uklidnit světové společenství, i s ohledem na mezinárodní uznání, než doceněním veškerých technicistních detailů a nuancí; v tomto ohledu řešení řady citlivých aspektů spíše odkládaly.²⁰ Co víc, z rozboru práv a povinností jednotlivých stran dále vyplývalo poměrně anomální postavení Kazachstánu. Zvláštnost kazašské pozice, jak ji po návratu z almaatského summitu za ruskou stranu shrnoval pro tisk místopředseda vlády Gennadij Burbulis, měla spočívat v tom, že „na rozdíl od Ukrajiny a Běloruska, které potvrdily svůj záměr domáhat se nejaderného statusu, Kazachstán si na nějakou dobu ponechá na svém území strategické zbraně, předáváje řízení a kontrolu nad nimi Rusku“. S tím, že „[s]pecifikum je pouze v tomto. Vše ostatní [...] je společnou pozicí.“²¹ Jak se však ukázalo již v průběhu následujících týdnů, i tato společná pozice se měla dále tříštit.

Počátky nezávislé bezpečnostní politiky Kazachstánu

Obdobně jako i v jiných sférách společenského života se proces formování bezpečnostní politiky v Kazachstánu oproti vývoji v evropských republikách bývalého Sovětského svazu vyznačoval fázovým posunem. Za pravděpodobně vůbec první krok k ustavení republikových bezpečnostních složek lze považovat vytvoření bezpečnostní rady při úřadu prezidenta republiky. Příslušný výnos o zřízení rady byl vydán teprve v reakci na krach srpnového puče v létě 1991.²² I přesto byly veškeré další kroky v tomto

---

¹⁹ Soglašenije meždu gosudarstvami-účastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv po Strategičeskim silam, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 62.

²⁰ *Izvestija*, 2. ledna 1992. První rozbor dosažených ujednání viz Dunbar Lockwood, „Commonwealth Agrees on Unified Nuclear Command“, *Arms Control Today* 22, č. 1 (leden–únor 1992): 39, 50.

²¹ Redakčně upravený přepis tiskové konference Gennadije Burbulise, Sergeje Šachraje a Andreje Kozyreva v Moskvě 23. prosince 1991 byl přetištěn v nově spuštěném bulletinu ruského ministerstva zahraničí *Diplomatičeskij vestnik*, č. 1 (15. ledna 1992): 11–12.

²² *Kazachstanskaja pravda*, 24. srpna 1991.

směru na několik měsíců zmrazeny, a to až do vyhlášení nezávislosti na sklonku roku 1991, kdy byl při úřadu prezidenta zřízen jako poradní orgán pro otázky národní obrany, stále však bez výkonných pravomocí, státní výbor pro obranu.²³ Důvody naznačeného zpoždění je nutno hledat v první řadě v početném deficitu profesionálních kádru z řad titulárního národa (není v této souvislosti bez zajímavosti, že za dobu existence Sovětského svazu se všehovšudy pouze třem Kazachům podařilo úspěšně absolvovat studium na vojenské akademii při generálním štábu v Moskvě), což kladlo zvýšené nároky na personální zabezpečení loajálních řídicích struktur. Neméně roli sehrávala i postava samotné hlavy státu. Nursultan Nazarbajev, jenž za svoje dosazení do čela kazašské vlády v roce 1984 a posléze i komunistické strany vděčil v rozhodující míře právě zásahu Moskvy, patřil coby hlavní adept Michaila Gorbačova na post předsedy celosvazové rady ministrů dlouho mezi nejentuziastičtější zastávce ideje reformy Sovětského svazu. To ho předurčovalo k roli proponenta těsné integrace bývalých sovětských republik i po ztroskotání tzv. novo-ogarjovského procesu rozhovorů o uzavření nové svazové smlouvy v roce 1991.²⁴

Těmito faktory lze vysvětlit i zpoždění, které bylo možno pozorovat na příkladě postupu Kazachstánu při realizaci práva na vytvoření vlastní armády, jež bylo postsovětským republikám původně příznáno v minské dohodě o ozbrojených silách a pohraničních vojscích z 30. prosince 1991. Přebírání armádních jednotek, k němuž jako první v podobě skládání přísah věrnosti počátkem nového roku sáhla Ukrajina, uvedlo do chodu proces masivních přesunů a personálních změn, které se jednoduše nemohly nedotknout poměrů na území ostatních postsovětských republik. Hned 10. ledna 1992 se proto pod vedením prezidenta Nazarbajeva uskutečnilo první zasedání bezpečnostní rady státu. To bylo věnováno vývoji situace v ozbrojených silách v Kazachstánu, zvláště pak otázce repatriace vojáků sloužících na území druhých republik. Nazarbajev zde po poradě v nejužším kruhu podepsal výnos o podřízení vojsk vnitra na území Kazachstánu republikové jurisdikci a dále pro účely ochrany ústavního pořádku také rozhodl o zřízení zvláštní prezidentské gardy. Na rozdíl od většiny svých

---

²³ *Izvestija*, 26. října 1991. K počátkům bezpečnostní politiky Kazachstánu viz Richard Woff, „Kazakhstan – National Defence and Security Forces“, *Jane's Intelligence Review* 5, č. 4 (duben 1993): 178–80.

²⁴ *Ibid.* Viz také Gregory Andrusz, „Kazakhstan – Political Perspectives and Military Prospects“, *Jane's Intelligence Review* 5, č. 4 (duben 1993): 174–77.

postsovětských kolegů nicméně odmítal převzít pravomoci vrchního velitele ozbrojených sil, motivuje svůj odpor v prvé řadě absencí koncepce budování ozbrojených sil.²⁵ Tuto pozici ve prospěch udržení společné armády, „i kdyby to měla být [armáda] pouze rusko-kazašská“, potvrdil i o čtyři dny později u příležitosti almaatské návštěvy vrchního velitele sjednocených ozbrojených sil maršála Jevgenije Šapošnikova, během níž byla odsouhlasena kompromisní formule vojenských přísah pro příslušníky strategických sil, jež nakonec našla odraz v závěrech pracovní schůzky hlav Společenství nezávislých států v Moskvě 16. ledna 1992.²⁶

Dne 14. února 1992 se v běloruském Minsku uskutečnil následující řádný summit Společenství nezávislých států, věnovaný i nadále převážně vojenským otázkám, avšak koncept udržení sjednocených ozbrojených sil mezitím dostal povážlivé trhliny. V uzavřené dohodě o statusu strategických sil se nástupnické státy v duchu úsloví „krok vpřed – dva kroky zpět“ ještě dokázaly shodnout na vymezení působnosti sjednoceného velení těchto sil na území jednotlivých republik. Konkrétní úprava souvisejících otázek jako třeba způsobu financování celého projektu, bez jejichž řešení nemůže asi žádná instituce efektivně plnit zadané funkce, ze strany zúčastněných zemí ale byla pro přetrvávající neshody odložena, jak se mělo ukázat, již na neurčito.²⁷ Kromě toho byla v Minsku podepsána také dohoda o silách obecného určení na přechodné období, jež měly tvořit zárodek uvažované společné konvenční armády. Mimo tyto struktury nicméně zůstávala již od samotného počátku Ukrajina a spolu s ní také Moldavsko a Ázerbájdžán; navíc i Bělorusko, omezující setrvání vlastní armády pod sjednoceným velením striktně na dobu dvou let, vázalo svou další účast v projektu na kladné vyjádření ze strany republikového parlamentu.²⁸

---

²⁵ *Kazachstanskaja pravda*, 11. ledna 1992.

²⁶ *Nezavisimaja gazeta*, 11. ledna 1992 a 15. ledna 1992. Soglašenije gosudarstv-učastnikov Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o Vojennoj prisjage v strategičeskich silach, *Sodružestvo*, č. 1 (1992): 32.

²⁷ Soglašenije meždú gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o statuse Strategičeskich sil, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 116.

²⁸ Soglašenije meždú Respublikoj Armenija, Respublikoj Belarus', Respublikoj Kazachstan, Respublikoj Kyrgyzstan, Rossijskoj Federacii, Respublikoj Tadžikistan, Turkmenistanom i Respublikoj Uzbekistan o Silach obščego naznačeniija na perechodnyj period, *Sodružestvo*, č. 2 (1992), 55. Viz také *Krasnaja zvezda*, 18. února 1992. Souhrnně k výsledkům minského summitu viz Dunbar Lockwood: „Minsk Summit: CIS Military Disputes Continue“, *Arms Control Today* 22, č. 2 (březen 1992): 22, 29.

Vyložení krachem pak skončily navazující mnohostranné rozhovory, jež měla pro změnu hostit Ukrajina. Dne 20. března 1992 se v Kyjevě uskutečnila další schůzka Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni. S ohledem na neústupný postoj hostitelské země otázka „reformy“ ozbrojených sil jako takové již nefigurovala vůbec na pořadu dne; namísto toho mohla být řeč nanejvýš o koordinaci kroků k jejich konečnému rozdělení. Rusko, Bělorusko, Arménie a čtyři středoasijské republiky včetně Kazachstánu zde sice uzavřely dohodu o sjednocených ozbrojených silách na přechodné období, v souladu s níž se společná armáda zemí Společenství nezávislých států měla definitivně skládat ze strategických sil, jež byly zřízeny prosincovou dohodou o strategických silách, a z konvenčních sil, jež byly zřízeny únorovou dohodou původně osmi republik o silách obecného určení na přechodné období.²⁹ Počet zemí, které byly v Kyjevě ochotny podepsat dohodu o statusu těchto sil, jež měla upravovat postavení uvažované společné konvenční armády na území jednotlivých republik, se vedle Ruska a Kazachstánu ale redukoval již na pouhé dvě.³⁰

K ustavení vlastní armády Kazachstán nakonec nesáhl dříve, než k názoru o nevyhnutelnosti takového kroku dospěla sama Moskva. Dne 7. května 1992 v reakci na nacionalizaci ozbrojených sil na území Ruské federace prezident Kazachstánu vydal výnos o transformaci státního výboru pro obranu, jímž bylo zřízeno republikové ministerstvo obrany. Do čela resortu byl jmenován dosavadní šéf výboru, povoláný do služby ze zaslouženého odpočinku zpět válečný veterán, „Hrdina Sovětského svazu“ za dobytí Reichstagu z roku 1945 generál-plukovník Sagadat Nurmagambetov.³¹ S jednodenním zpožděním pak ústřední kazašský tisk uveřejnil i Nazarbajevův výnos o samotném utvoření ozbrojených sil, stanovující tříměsíční lhůtu pro předání všech vojsk rozmístěných na území této středoasijské republiky, s výjimkou strategických sil společenství, vyzbrojených jadernými zbraněmi, pod republikovou jurisdikci.³² Vrchní velení ozbrojených sil

---

²⁹ Soglašenije ob Ob“jedinennyh vooružennyh silach na perechodnyj period, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 141.

³⁰ Soglašenije o statuse Sil obščego naznačenija Ob“jedinennyh vooružennyh sil na perechodnyj period, *Soudružestvo*, č. 4 (1992): 26. Viz také *Nezavisimaja gazeta*, 21. března 1992. Souhrnně k výsledkům kyjevského summitu viz Dunbar Lockwood: „Kiev Summit Leaves Key Military Issues Unresolved“, *Arms Control Today* 22, č. 3 (duben 1992): 14, 22.

³¹ Všechny příslušné výnosy byly přetištěny v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 8. května 1992.

³² Ukaz Prezidenta Respubliki Kazachstan „O sozdanii Vooružennyh Sil Respubliki Kazachstan“, *Kazachstanskaja pravda*, 9. května 1992.

na území republiky na dobu do přijetí příslušných normativních aktů přebíral na sebe tím samým výnosem osobně prezident Nazarbajev.³³ Koncept zachování „společného vojensko-strategického prostoru“ zemí bývalého Sovětského svazu se tím definitivně zhroutil.

Hledání postoje k jaderným zbraním

V těchto podmínkách probíhalo utváření postoje Kazachstánu ve vztahu k jaderným zbraním, poznamenané, obdobně jako v případě budování konvenčních ozbrojených sil, absencí jasné koncepce. Tato ve svojí podstatě nekonfrontační, vyčkávací pozice našla původně odraz již v dohodách z Alma-Aty a Minsku, když Kazachstán podpořil zachování dosavadního statu quo v podobě centralizované kontroly jaderných zbraní, aniž by na sebe, na rozdíl od Běloruska či Ukrajiny, vzal dodatečné závazky předurčující jejich další osud. Co však při pohledu zevnitř bylo dost možná výrazem pouhé bezradnosti či tápání, mohlo navenek budit dojem neupřímné dvojakosti, zavdávat k nejrůznějším podezřením a dohadům a jen přiživovat noční můry ze vzniku „islámské bomby“, a v konečném důsledku také podkopávat pozice státu na mezinárodní scéně. Hned druhý týden v lednu 1992 se vlivný republikánský senátor Larry Pressler, z jehož podnětu jen nedlouho předtím americký Kongres přesně z týchž důvodů zmrazil finanční pomoc Pákistánu, s poukazem na aktivizaci radikálního islámu v regionu vyslovil pro bezpodmínečné předání jaderných zbraní „středoaasijskými republikami bývalého Sovětského svazu“ do Ruské federace a pro případ, že navrhované spojení problému jaderného odzbrojení s otázkou poskytování mezinárodní asistence nepřinese kýžený efekt, otevřeně vyzval světové společenství, ať na tyto státy vyvine „nátlak“.³⁴ Současně s tím se v západním tisku začaly objevovat první nesmělé vlašťovky upozorňující na podezřelé navazování kontaktů nově nezávislého Kazachstánu se zeměmi Blízkého východu, zejména s Íránem,³⁵ čímž byla odstartována poměrně

---

³³ Ibid.

³⁴ *Izvestija*, 14. ledna 1992.

³⁵ Rozsáhle o kauze údajných jaderných obchodů mezi Kazachstánem a Íránem z ruských médií informovaly zejména vládní *Izvestija*, 17. ledna 1992, disponující rozvětvenou sítí zahraničních korespondentů. Nazarbajevovo oficiální dementi zpráv o tom, že údajně vedl tajné rozhovory v Teheránu, viz Zajavlenije press-sluzby Prezidenta RK, *Kazachstanskaja pravda*, 18. ledna 1992.

intenzivní mediální kampaň, nabývající místy rysů regulérní informační války, jež dotvářela mezinárodní kontext, v němž měla formulace jaderné politiky Kazachstánu probíhat.

Za této situace bylo pouze otázkou času, než vypukne první pořádný skandál. Dne 20. ledna 1992, zhruba ve stejnou dobu, kdy prezident Nazarbajev měl tu čest osobně uklidňovat britského ministra zahraničí Douglase Hurda, pobývajícího zrovna v Alma-Atě na oficiální návštěvě, že strategické zbraně v Kazachstánu se nacházejí v bezpečných rukou, vyšel v deníku „Washington Post“ redakční úvodník s příznačným názvem „Who Controls Soviet Nukes?“, referující o posledním incidentu, který se údajně odehrál na kosmodromu Bajkonur. Dne 20. prosince 1991 byla podle informací listu z této největší světové kosmické základny, ležící na území Kazachstánu, vypuštěna mezikontinentální balistická střela typu SS-19, schopná nést až šest samostatně naváděných jaderných bojových hlavic. Samotný start rakety měl přitom podle názoru oslovených expertů představovat porušení sovětsko-amerických dohod v oblasti kontroly zbrojení, neboť telemetrická data testu byla šifrována.³⁶ Ve své první reakci kazašská strana ústy generála Nurmagambetova celý incident jako „výmysl znuděných novinářů“ bryskně popřela, s odůvodněním, že „vláda Kazachstánu o takovém startu nic neví, a tím pádem ani k žádnému nedošlo“.³⁷ Záhy však, sotva ústřední vojenské struktury v Moskvě, aniž by se snažily cokoli skrývat, přiznaly, že uvedeného dne skutečně byl na Bajkonuru proveden „plánovaný zkušební start kosmického nosiče, který byl přestavěn z bojové rakety“, byl tiskový odbor kanceláře kazašského prezidenta zmocněn vystoupit s poněkud opačným prohlášením, specifikujícím start rakety jako civilní test, který byl podniknut k vědeckým účelům.³⁸ Ačkoli celá tato úsměvná epizoda, zvláště když Washington vzal podané vysvětlení Moskvy bez dalšího na vědomí s tím, že mu „nemá důvod nevěřit“, nemohla vztahy mezi velmocemi ani v nejmenším poškodit, u kazašského vedení zanechala poněkud trapnou pachutí. Vyjevila totiž, že Kazachstán, navzdory ujednáním, jichž bylo dosaženo v rámci Společenství nezávislých států, nejenom není reálně schopen zabránit Moskvě v případném odpálení raket rozmístěných na kazašském území, ale že dost možná o nich ani neví o mnoho více, než kolik mu jsou

---

³⁶ *Washington Post*, 20. ledna 1992.

³⁷ *Izvestija*, 20. ledna 1992.

³⁸ *Izvestija*, 22. ledna 1992. „Ne v vojennych, a v naučnych celjach“, Zajavlenije press-služby Prezidenta RK, *Kazachstanskaja pravda*, 22. ledna 1992.

o nich ochotni sami v Moskvě sdělit. Ve svém důsledku tak incident pouze utvrdil republikové vedení v odhodlání získat technické prostředky k negativní kontrole jaderných zbraní na kazašském území.

Příležitost k názorové konfrontaci, přispívající v důsledku k vytříbení oficiálního stanoviska, se měla naskytnout ještě do konce měsíce. Jako záminka k tomu paradoxně posloužily poslední ruské odzbrojovací iniciativy. Dne 29. ledna 1992 oslovil prezident Jelcin veřejnost s mimořádným poselstvím „o politice Ruské federace v oblasti omezení a snížení zbraní“, představujícím svého druhu odpověď na předchozí vstřícné kroky, jež oznámil americký prezident George Bush Sr. ve svojí výroční zprávě o stavu unie. V následujících dnech se pak uskutečnila historicky vůbec první státní návštěva prezidenta samostatného ruského státu ve Spojených státech, znamenající pomyslnou tečku za studenou válkou. Během rokovaní obou státníků v Bushově sídle v Camp Davidu byly jmenované odzbrojovací iniciativy vzaty za základ pro tímto zahájené rozhovory velmocí o dosud bezprecedentní redukci strategických útočných arzenálů.³⁹ Nazarbajev, jenž o navrhovaných krocích údajně nebyl konzultován předem, ve zvláštním prohlášení tiskového odboru prezidentské kanceláře k této příležitosti Jelcinovu iniciativu samozřejmě přivítal jakožto vystihující „v podstatě správnou pozici ohledně postupné likvidace jaderných zbraní“; ostatně „úsilí o úplnou likvidaci jaderných zbraní je jedním z hlavních směrů politiky vedení Kazachstánu“. Současně s tím ale jakožto hlava státu, na jehož území byly rovněž rozmístěny diskutované zbraně, neopomněl zdůraznit, že se jedná o ryze ruskou iniciativu. „V Kazachstánu jsou toho názoru, že redukce strategických zbraní je nezvratný proces,“ hovořilo se v prohlášení. „Nicméně musí zapadat do jednotné obranné koncepce účastníků SNS. [...] Bohužel, ta dosud neexistuje,“ stálo v dokumentu. „Progresivní ideje, které [poslední Jelcinovo poselství] obsahuje, vyžadují řadu upřesnění a odsouhlasení všemi účastníky SNS,“ pravilo se v prohlášení tiskového odboru kanceláře prezidenta Nazarbajeva. Přirozeně posledními účastníky měl na mysli „především ty, kteří disponují jaderným potenciálem“.⁴⁰

---

³⁹ Kemp-Devidskaja Deklaracija Prezidenta Rossii B.N. Jel'cina i Prezidenta SŠA Dž. Buša o novych otnošenijach, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 4–5 (15. února až 14. března 1992): 12. Text jmenovaného Jelcinova televizního vystoupení byl přetištěn v týdeníku *Russkaja mysl'*, 30. ledna 1992.

⁴⁰ *Kazachstanskaja pravda*, 1. února 1992.

Přitvrzování pozic tváří v tvář rostoucí zahraniční mediální ofenzivě bylo patrné i na probuzení vnitropolitického diskurzu, jak se bylo možno dočíst na stránkách republikového tisku. Dne 8. února 1992 přinesl vládní deník „Kazachstanskaja pravda“, jež ani v sovětských dobách nebylo co do obsahové náplně možno s čistým svědomím označit zrovna jako prototyp ztělesnění názorové plurality, původní materiál nazvaný „Kazachstán a jaderné zbraně: nové přístupy a hodnocení“. Autor příspěvku, identifikovaný redakcí jako Burkutbaj Ajaganov („politolog“), tím zadal tón vzedmuté vlně veřejné debaty na dané téma. Ve svém příspěvku nejprve expert odsoudil jako „účelové“ periodicky se opakující „spekulace“ zahraničních médií o domnělém úniku jaderného materiálu z Kazachstánu, jak podobné „lživé výmysly“ o poslední krádeži bojových hlavic šířily třeba britské „Daily Mail“. To vše ale jen pro to, aby si připravil půdu pro kritiku poměrů v samotném Rusku, které se podle jeho názoru v duchu carských i sovětských tradic doposud nezřeklo imperiálních ambicí, je politicky krajně nestabilní, zmítáno bojem elit, emancipací regionů a separatismem, a stává se tak samo potenciálním ohniskem jaderné proliferace potažmo hrozbou. Z provedené analýzy aktuálních trendů vývoje geostrategické situace, hospodářských zájmů, jakož i morálních aspektů diskutované otázky vyvodil pak jediný možný logický závěr o účelnosti co nejrychlejšího vstupu Kazachstánu do jaderného klubu.⁴¹

K okoření debaty nicméně svými ne vždy jednoduše rozluštitelnými výroky přispěl, když už promluvil, i sám Nursultan Abiševič. Namátkou se tak Nazarbajev například v polovině února 1992 nechal nejprve v televizi slyšet, že Kazachstán „usiluje o to stát se nejaderným státem“, avšak momentálně že je jaderným státem, třebaže „není jeho vina“, že se od roku 1949 na území republiky prováděly jaderné zkoušky.⁴² V interview pro rakouský „Kurier“ o pár dní později pak tuto myšlenku dále rozvedl v tom smyslu, že Kazachstán sice „nechce“ být jaderným státem, ale okolní státy jako Čína, Indie a Pákistán jaderné zbraně mají.⁴³ Příští týden se potom zas během svého turné po indickém subkontinentu vyslovil ve prospěch upevnění režimu nešíření jaderných zbraní, včetně ideje vytvoření nejaderného

---

⁴¹ *Kazachstanskaja pravda*, 8. února 1992. V pozdějším interview pro ústřední moskevský vojenský deník „Krasnaja zvezda“ byl již autor identifikován jako pracovník aparátu prezidenta Nazarbajeva. Viz *Krasnaja zvezda*, 26. února 1992.

⁴² *RFERL Military and Security Briefs*, 28. února 1992.

⁴³ *Der Kurier*, 20. února 1992.

pásma ve Střední Asii. V otázce samotného odzbrojení přitom, dodal, Kazachstán vychází ze „zásady parity“, jinými slovy, je připraven likvidovat jaderné zbraně rozmístěné na jeho území s ohledem na analogické kroky Spojených států, Ruska a Číny.⁴⁴

V průběhu března 1992 zaznamenala pak oficiální pozice další posun, když prakticky všechna významnější novinová vydání v zemi přinesla rozsáhlou studii, pod níž se jako autor nechal uvést sám Nursultan Nazarbajev. V tomto pozoruhodném materiálu, nesoucím název „Od imperiálního svazu k Společenství nezávislých států“, představil kazašský prezident bez ironie zajímavý pokus o „konceptuální osmyslení“ převratných událostí, které zasáhly eurasijský kontinent na přelomu 80. a 90. let. V pasáži pojednávající o osudu sovětského jaderného dědictví Nazarbajev vyjádřil připravenost Kazachstánu, obdobně jako tak učinily Bělorusko a Ukrajina, které se k tomu zavázaly již během ustavujícího almaatského summitu, přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderná strana. Svou transformaci v nejadernou zónu měl nicméně Kazachstán realizovat podle prezidentova přesvědčení „v rámci smluvního procesu v SNS, vystupuje jako rovnoprávný partner v té části, která souvisí s jadernými zbraněmi rozmístěnými na jeho území“.⁴⁵

V patrně nejhutnější podobě, než bylo přijato definitivní rozhodnutí o jejich dalším osudu, byla oficiální kazašská pozice k jaderným zbraním shrnuta v Nazarbajevově interview, jež jako první přinesla na svých stránkách počátkem května moskevská „Nezavisimaja gazeta“. Prezident Nazarbajev se v tomto svérázném pozičním dokumentu nechal nejdříve citovat ve smyslu, že již během ustavujícího summitu společenství v Alma-Atě spolu s ostatními hlavami států údajně podepsal dokument, podle něž „Ukrajina a Bělorusko se stanou nejadernými [zeměmi] a Rusko a Kazachstán si ponechají jaderné zbraně“. Samotná Smlouva o nešíření jaderných zbraní přitom, jak již zcela správně připomněl, definuje jako jaderný stát takový stát, který vyrobil a vyzkoušel jadernou zbraň nebo jiné jaderné výbušné zařízení před rokem 1967. „Kazachstán zkoušel jaderné zbraně již od roku 1949 a v té či oné míře se podílel na vývoji a výrobě jejich prvků rovněž dlouho před rokem 1967. Kazachstán tudíž nelze považovat za nejaderný stát,“ vyvozoval Nazarbajev. „Kazachstán uznává smlouvy býva-

---

⁴⁴ *Izvestija*, 24. února 1992.

⁴⁵ N.A. Nazarbajev, „Ot imperskogo sojuza k Sodružestvu Nezavisimych Gosudarstv“, *Kazachstanskaja pravda*, 10. března 1992.

lého Sovětského svazu o taktických jaderných raketách, snížení strategických útočných zbraní, Smlouvu o nešíření jaderných zbraní. Je připraven k jejich ratifikaci. Pro další odzbrojovací rozhovory si přeje být účastníkem tohoto procesu,“ pokračoval Nazarbajev. Přesto i tehdy, jestliže se všichni skutečně dohodnou na úplném zničení jaderných zbraní, bude k tomu zapotřebí „deset patnáct let“, po které se tyto zbraně budou nacházet na kazašském území. „Kazachstán může změnit svou pozici,“ zakončil kazašský prezident myšlenku s tím, že je připraven uzavřít „jakékoli dohody o další redukci jaderných zbraní a strategických arzenálů“. Jako předpoklad ale zmínil, že bude zahájen „proces vyjednávání se sousedními jadernými státy a s USA, které mohou garantovat jeho bezpečnost“.⁴⁶

Kazachstán a smlouva START

Tímto způsobem nabyla v průběhu jara 1992 pozice republiky ve vztahu k jaderným zbraním hmatatelnějších obrysů. Kazachstán se v osobě prezidenta Nazarbajeva, coby nezpochybnitelného zadavatele politického kurzu, v rovině deklarací v zásadě přihlásil k ideji nešíření jaderných zbraní cestou úplného jaderného odzbrojení. Zdárný výsledek tohoto procesu přitom zasadil do širšího, blíže neupřesněného rámce zajištění národní bezpečnosti. Vhodný prostor pro diplomatická jednání v tomto směru, poté co veškeré taktické jaderné zbraně v Kazachstánu byly bez větších průtahů ještě v průběhu ledna v souladu se závěry almaatského summitu z území republiky odsunuty do Ruska,⁴⁷ měly skýtat rozhovory o snížení strategických útočných zbraní (častěji známé pod anglickým akronymem START). Smlouva o snížení a omezení strategických útočných zbraní (smlouva START) byla původně podepsána prezidenty Gorbačovem a Bushem při příležitosti posledního sovětsko-amerického summitu v Moskvě 31. července 1991.⁴⁸

---

⁴⁶ Citováno podle reprintu, publikovaného pod názvem „Ljubyje pograničnyje pretenzii segodnja – eto neminujemoje krovoprolitije. Interv’ju Prezidenta Respubliki Kazachstan“, *Kazachstanskaja pravda*, 14. května 1992. Veškeré terminologické, faktografické i logické nesrovnalosti již v ruském originále.

⁴⁷ Celkem se tento odsun v případě Kazachstánu týkal až 650 jednotek taktických zbraní. Viz Robert S. Norris a William M. Arkin, „Where the Weapons Are“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 47, č. 9 (listopad 1991): 48–49.

⁴⁸ Plný text smlouvy START včetně souvisejících dohod viz Dogovor meždu Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščenii i ograničennii strategičeskich nastupatel’nych vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 23.

Otázka ratifikace smlouvy, a tím i jejího dalšího osudu však na sovětské straně brzy utichla ve víru politických turbulencí, do nichž se Sovětský svaz stále hlouběji a hlouběji propadal, vedoucích během necelého půl roku až k jeho zhroutilí. Krach této po období desetiletí závodů ve zbrojení průlomové mezinárodní smlouvy mohl znamenat těžkou ránu pro globální snahy o kontrolu zbrojení a odzbrojení.

Převzetí mezinárodních závazků bývalého Sovětského svazu bylo od samotného počátku nutnou podmínkou pro diplomatické uznání nově nezávislých států ze strany světového společenství. I proto, počínající samotnou dohodou o založení Společenství nezávislých států, nástupnické státy již v prosinci 1991 opakovaně potvrdily, že budou garantovat vyplnění všech mezinárodních smluv a dohod bývalého Sovětského svazu, a to i v oblasti mezinárodní bezpečnosti, kontroly zbrojení a odzbrojení. V almaatské dohodě o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním se pak čtyři nástupnické státy, na jejichž území zůstaly rozmístěny jaderné zbraně, přímo zavázaly, že jejich vlády předloží smlouvu START národním parlamentům k ratifikaci.⁴⁹ Co ale zůstávalo doposud možná ne úplně domyšleno, bylo, jakým způsobem by měly být tyto závazky jednotlivými státy vůbec převzaty, aby jimi mohly být následně v optimálním případě třeba také někdy vyplněny. Zatímco totiž Rusko hned na počátku nového roku zahájilo na podkladě smlouvy START rozhovory se Spojenými státy o další, ještě podstatnější kvantitativní i kvalitativní redukci jaderných arzenálů, a tedy i z praktických důvodů upřednostňovalo zachování bilaterálního charakteru smlouvy, ukazoval se podobný formát, podle něž by Rusko přebralo výlučnou zodpovědnost za vyplnění odzbrojovacích závazků Sovětského svazu ve vztahu k území nově nezávislých států, pro neruské republiky, konkrétně Ukrajinu, jako neslučitelný s jejich pojetím výkonu svrchovaných práv. Vedle toho bylo stále víc a víc zřejmé, že otázka jaderných zbraní se v podmínkách neuspořádaných poměrů po rozpadu společného státu může doslova každým dnem stát předmětem bezskrupulózního handlu mezi dotčenými zeměmi bývalého Sovětského svazu o celém spektru nejrůznějších problémů v jejich vzájemných vztazích, zvláště pak mezi Ruskem a všemi ostatními. To dodávalo otázce urychlené ratifikace smlouvy ještě více na naléhavosti.

---

⁴⁹ Soglašeniye o sovместnyh merach v otnošenii jadernogo oružija.

Když na jaře 1992 ztroskotalo i druhé kolo rozhovorů na úrovni ministrů zahraničních věcí čtyř dotčených republik o způsobu implementace smlouvy START, zdálo se, že začíná být asi již i Moskvě jasné, že bez hlubšího zapojení Washingtonu se nalezení všestranně akceptovatelného formátu adaptace smlouvy na nové mezinárodní podmínky dané rozpadem Sovětského svazu také nemusí zdařit vůbec.⁵⁰ Na místo původního ruského návrhu tedy Američané přišli s návrhem na její multilateralizaci, rozšiřující okruh účastníků smlouvy vedle Spojených států a Ruska, coby státu-pokračovatele Sovětského svazu, také na Bělorusko, Ukrajinu a Kazachstán. Závazky tří neruských republik k odzbrojení měly být podle tohoto řešení odsouhlaseny v podobě doprovodných prohlášení, tvořících podle názoru stran integrální součást balíku ustanovení smlouvy. Prakticky celá druhá polovina dubna, kdy Bílý dům oficiálně zveřejnil za tím účelem pozvání pro prezidenta Nazarbajeva k návštěvě Washingtonu, se tak nesla již ve znamení celorepublikových příprav na tuto vrcholnou politickou událost, prováděných masivní PR-kampaní, jež měla za úkol zvýšit povědomí mezinárodní veřejnosti o tomto novém státním útvaru na mapě světa, a tím i upevnit Nazarbajevovu pozici pro nadcházející rozhovory. V interview, jehož „útržky“ poslední týden v dubnu publikoval bostonský „Christian Science Monitor“, se tak Nazarbajev nechal mj. citovat, že prezidentu Bushovi již údajně zaslal dopis, ve kterém mu oznámil „záměr [Kazachstánu] stát se nejaderným státem“, avšak do doby, než budou jaderné bojové hlavice z území republiky odsunuty, ho požádal, „ať na Kazachstán dočasně pohlíží jako na jadernou velmoc“.⁵¹ V neméně asertivně vyznívajícím materiálu, jež se podařilo počátkem května udat i do jinak velice kritického vydání „Washington Post“, pak Nazarbajev dokonce neváhal dát na odiv svoje „podráždění posledními snahami Spojených států amerických přimět Kazachstán k tomu, aby dal kategorické garance, že se stane nejaderným státem“, a z údivu zjevně nevycházel ani nadále: „Proč Spojené státy americké nepožadují totéž, co požadují od nás, od Indie a Pákistánu? Proč se ani Anglie ani Francie po třicet let nepodílely na režimu nešíření [jaderných zbraní]? Proč vyvíjíte na Kazachstán takový nátlak? To je nekorektní,“

---

⁵⁰ Zajavlenije MID Rossijskoj Federacii, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 5–6 (15. května až 31. května 1992): 24.

⁵¹ *Christian Science Monitor*, 27. dubna 1992. Citovaná pasáž byla ověřena podle předpokládaného ruského originálu materiálu, jak byl následně přetištěn v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 29. dubna 1992.

stěžoval si sugestivně Nazarbajev.⁵² V obou případech nicméně neopomněl zdůraznit připravenost Kazachstánu prokázat „pružný přístup“ výměnou za poskytnutí bezpečnostních garancí ze strany Spojených států pro případ útoku proti územní svrchovanosti republiky, jakož i jaderného útoku, což americký State Department ústy zvláštního vyslance v Alma-Atě Johna Maresky s lítostí a také s dobře míněnou radou, ať se v Kazachstánu zaměří spíše na uspořádání svých vztahů se sousedy a na budování stabilního demokratického systému, vyloučil hned jako nemožné.⁵³

O trochu lépe se v hledání spojenců kazašským vyjednavacům dařilo ve styku s jejich tradičními partnery v prostoru bývalého Sovětského svazu. Dne 15. května 1992 proběhla za účasti prezidenta Nazarbajeva v uzbeckém Taškentu následující schůzka Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni. Hlavním výsledkem summitu byl pak podpis šestistranného obranného paktu, tzv. Smlouvy o kolektivní bezpečnosti. Ta skýtala v zárodečně podobě základ pro vznik vojenské aliance Ruska, Arménie a čtyř středoasijských republik.⁵⁴ Jádro taškentského paktu měl tvořit závazek signatářů smlouvy k vzájemnému poskytnutí všemožné pomoci, včetně vojenské, pro případ agrese či hrozby silou namířené proti některé z účastnických zemí, což bylo v Kazachstánu interpretováno jako záruka, že si i nadále uchová ruský „jaderný deštník“. S podpisem smlouvy, uvádělo se v prohlášení kazašského ministerstva zahraničních věcí k výsledkům schůzky, vydaném v předvečer Nazarbajevova odletu do Spojených států, v předtuše fiaska již ve smířlivějším tónu, tak vznikla „princiipiálně nová situace v sféře národní bezpečnosti“, čímž byly vytvořeny nezbytné podmínky pro možné odzbrojení republiky a její přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní.⁵⁵

Na zpáteční cestě ze Spojených států se prezident Nazarbajev ještě nakrátko zastavil v Moskvě, aby se stihl osobně setkat s ruským prezidentem Jelcinem. Dne 25. května 1992 se v Kremlu uskutečnila improvizovaná rusko-kazašská schůzka; během ní byl podepsán balík mezistátních dohod v čele se smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci,

---

⁵² Velká Británie patří pochopitelně jako jeden z předkladatelů Smlouvy o nešíření jaderných zbraní od samotného počátku mezi její původní signatáře a také deponitáře smlouvy. Citovaná pasáž byla ověřena podle předpokládaného ruského originálu materiálu, jak byl přetištěn v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 7. května 1992.

⁵³ *Kazachstanskaja pravda*, 7. května 1992.

⁵⁴ Dogovor o kollektivnoj bezopasnosti, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 166.

⁵⁵ *Kazachstanskaja pravda*, 19. května 1992.

kteřá na dvoustranné úrovni potvrzovala „obranňý svaz“ obou zemí taškentského paktu.⁵⁶ Pokud jde o oblast jaderných zbraní, obě země se touto smlouvou dále zavázaly, že budou spolupracovat ve věci striktního vyplnění mezinárodních dohod v oblasti redukce ozbrojených sil a arzenálů s ohledem na závazek Kazachstánu přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderná strana při zajištění bezpečné exploatace těchto zbraní na území republiky až do doby, než budou definitivně odsunuty do Ruska. Kromě toho předpokládala tato velká smlouva také společné využití vojenských základen, střelnic a dalších strategických objektů obranného určení na území Kazachstánu, včetně kosmodromu Bajkonur, jež měly být později na základě separátních dohod poskytnuty Rusku.⁵⁷

Samotná návštěva Nursultana Nazarbajeva ve Spojených státech, resp. její oficiální část, se nakonec uskutečnila ve dnech 19. až 23. května 1992, a ačkoli dalo kazašským vyjednavacům značnou práci vydávat její výsledky v oblasti dosažených záruk po sebevědomém nástupu za něco víc než za kapitulaci,⁵⁸ i tak symbolicky završovala ani ne půlroční působení této nové středoasijské republiky na mezinárodní scéně. Kazachstán si vydobyl uznání Spojených států, když byl jako jeden ze čtyř nástupnických států bývalého Sovětského svazu ve vztahu k smlouvě START uznán za plnoprávnou a rovnoprávnou stranu rozhovorů o snížení strategických útočných zbraní. V jejich rámci pak bylo během návštěvy finalizováno znění diskutovaného Nazarbajevova dopisu, který měl být následně v podobě doprovodného prohlášení připojen k připravovanému dodatku k smlouvě. Samotný dodatek k smlouvě START, pro nějž se podle místa podpisu i na oficiální úrovni vžil název lisabonský protokol, stvrdil 23. května 1992 v kuloárech mezinárodní dárcovské konference pro země Společenství nezávislých států za kazašskou stranu státní tajemník Tulegen Žukejev. Tři neruské republiky včetně Kazachstánu se jím zavázaly, že „v nejkratší

---

⁵⁶ Nazarbajevův komentář na tiskové konferenci věnované výsledkům schůzky viz *Kazachstanskaja pravda*, 27. května 1992.

⁵⁷ Text smlouvy viz Dogovor o družbe, sotrudničestve i vzaimnoj pomošči meždú Respublikoj Kazachstan i Rossijskoj Federacijej, *Sovety Kazachstana*, 4. července 1992.

⁵⁸ Spojené státy se během těchto rozhovorů, táhnoucích se dlouho do noci, omezily ústy státního tajemníka Jamese Bakera pouze na přetlumočení svého prohlášení z roku 1968, že se budou domáhat akcí Rady bezpečnosti OSN na poskytnutí pomoci nejaderné straně smlouvy, stane-li se obětí agrese nebo hrozby silou za použití jaderných zbraní. Viz *Izvestija*, 20. května 1992.

možné době“ přistoupí k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderná strana.⁵⁹

Tímto způsobem Kazachstán v průběhu pouhých několika dní měsíce května 1992 učinil rozhodující kroky na cestě k formalizaci nejaderného statusu. Pozadí tohoto navenek překvapivého obratu, když ještě donedávna byla pozice republiky ve vztahu k jaderným zbraním v řadě ohledů nesrozumitelná, následně poodkryl v interview pro deník „*Nezavisimaja gazeta*“ státní tajemník Tulegen Žukejev. „Text Smlouvy o nešíření jaderných zbraní nebyl formulován včera; uzavíral se v odlišných historických podmínkách existence jednotného státu – SSSR. Nové mezinárodní subjekty, které na jeho místě vznikly, jsou právními nástupci [Sovětského] svazu. To, že na území našeho nyní samostatného státu byl proveden nespočet jaderných zkoušek, jimiž trpěl ohromný počet lidí, a také že se dnes nacházejí jaderné zbraně na našem území a ještě několik let se zde nacházet budou, na nás klade určité závazky, které vyžadují uvážený přístup,“ vysvětloval dosavadní neurčitost, v níž, jak přiznal, měla spočívat až do rozhodujícího momentu samotná podstata kazašské pozice, Tulegen Žukejev. „Na druhé straně jsme nikdy nepovažovali jaderné zbraně za hlavní komponentu svojí národní bezpečnosti. A za nynější situace snížení mezinárodního napětí a celkové, byť teprve se rýsující tendence k odzbrojení by bylo sotva možné považovat za příklad moudré a uvážené politiky, kdybychom se pokoušeli jít proti proudu a předvádět jaderné svaly,“ řekl. „Kromě toho i v ekonomice Kazachstánu je dost úzkých míst, která akutně potřebují silnou finanční injekci. A miliardy nutné k udržování bojeschopnosti několika desítek raket s jadernými bojovými hlavicemi je daleko účelnější nasměrovat na hospodářskou obnovu země, pomoc jejím občanům,“ podotkl Žukejev. „Vše vyřešil přirozený chod událostí: Smlouva o kolektivní bezpečnosti, smlouva s Ruskem, jednoznačné vyjádření Západu, že ve všech případech agrese jaderného státu proti nejadernému bude na straně posledně jmenovaného. Tj. byl vytvořen celý komplex podmínek a předpokladů pro to zajistit naši národní a státní bezpečnost,“ dodal na vysvětlenou, aby nakonec realisticky stejně přiznal pravděpodobně nejdůležitější

---

⁵⁹ Text protokolu včetně doprovodných prohlášení viz Protokol k Dogovoru meždu Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščenii i ograniččenii strategičeskich nastupatel'nych vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 178. První souhrnný rozbor lisabonských ujednání viz Dunbar Lockwood, „U.S., Four Commonwealth States Sign START Protocol in Lisbon“, *Arms Control Today* 22, č. 5 (červen 1992), 18, 29.

důvod předchozího zvratu. „S tvrdými bezpečnostními garancemi za zády jsme si již prostě nemohli víc dovolit i nadále zastávat dvojsmyslný postoj k této otázce. A prohlášení prezidenta Nazarbajeva o nejaderném statusu Kazachstánu ještě jednou potvrdilo mírumilovnou povahu naší zahraniční politiky,“ uzavřel vysoký představitel aparátu prezidenta republiky.⁶⁰

Formalizace nejaderného statusu

Fixace oficiálního závazku Kazachstánu přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968, jak byl poprvé stvrzen v lisabonském protokolu, spolu s příslibem garantovat „likvidaci všech druhů jaderných zbraní rozmístěných na jeho území, včetně strategických útočných zbraní, ve lhůtě sedmi let v souladu se smlouvou START“, obsaženým v Nazarbajevově doprovodném prohlášení k protokolu, položilo základy pro konstruktivní rozvoj vztahů Kazachstánu s nejlivnějšími členy světového společenství. Nejenom, že zažehnilo perspektivu rostoucí mezinárodní izolace v důsledku uvažovaných sankcí, ale navíc i otevřelo před touto novou středoasijskou republikou doposud netušené obzory, pokud jde o to kterak těžit z výhod, jež s sebou nesla příležitost těsnější integrace do mezinárodního systému. To se týkalo v neposlední řadě také možnosti zapojení nově nezávislého Kazachstánu do nabízených asistenčních programů Spojených států pro účely odzbrojení. Součinnost obou zemí v této oblasti byla důležitým směrem rozvoje americko-kazašských vztahů na nadcházející období. Počátky amerického angažmá v tomto směru sahají ještě do doby na podzim roku 1991, kdy americký Kongres z iniciativy senátorů Sama Nunna a Richarda Lugaru schválil tzv. „The Soviet Nuclear Reduction Act“, opravňující americkou exekutivu v následujícím fiskálním roce k vyčlenění částky 400 milionů dolarů na usnadnění přepravy, skladování, ostražky a likvidace jaderných zbraní v prostoru bývalého Sovětského svazu a na prevenci jejich proliferace. Uvolnění prostředků z federálního rozpočtu nicméně bylo vázáno na kladné osvědčení administrativy, že uvažovaný recipient pomoci je oddán plnění řady podmínek, jako jsou vlastní investice do ozbrojení, odmítnutí rozsáhlé modernizace a záměny zbraňových arzenálů, odmítnutí přezbrojování za pomoci materiálů z likvidova-

---

⁶⁰ *Nezavisimaja gazeta*, 24. června 1992.

ných zbraní, umožnění amerických verifikací, jakož i dodržování mezinárodních závazků obecně a také úcta k všeobecně uznávaným standardům v oblasti lidských práv zvláště, což se zrovna v případě Kazachstánu ještě více než v jiných republikách bývalého Sovětského svazu ukazovalo docela jako problém. Teprve bezpodmínečná ratifikace smlouvy START ze strany Nejvyššího sovětu hned 2. července 1992 se, zdá se, stala tím nejpádnejším argumentem, který nakonec převážil při rozhodování Bushovy administrativy o zařazení Kazachstánu jako poslední ze čtyř postsovětských republik do Nunn-Lugarova asistenčního programu.⁶¹

Počátky praktického zapojování postsovětských republik do Nunn-Lugarova programu nicméně spadají teprve do období druhé poloviny roku 1992. Pravděpodobně rozhodující zásluhu na tom mělo listopadové turné obou ideových autorů jmenovaného programu, senátorů Nunna a Lugara, po zemích bývalého Sovětského svazu. V průběhu turné američtí kongresmani nevynechali ani zastávku v Kazachstánu. Během pobytu v Alma-Atě je 20. listopadu 1992 ve své rezidenci osobně přijal i prezident Nazarbajev. V průběhu oficiální části rozhovorů hosté obeznámili kazašského prezidenta s tím, že Spojené státy schválily program technické a finanční asistence pro jmenované cíle na pomoc zemím bývalého Sovětského svazu včetně Kazachstánu, dosahující pouze pro roky 1991 a 1992 výše 800 milionů amerických dolarů, s tím že konečná výše této pomoci adresované přímo Kazachstánu bude odviset mj. od samotného tempa odsunu, demontáže a likvidace jaderných zbraní rozmístěných na území této středoasijské republiky. Prezident Nazarbajev poté seznámil hosty s tím, že na urychlení realizace přijatých odzbrojovacích závazků republika za současné situace není připravena. Vedle toho kazašský prezident vyjádřil také některé pochybnosti ohledně smysluplnosti likvidace veškeré požadované infrastruktury na území Kazachstánu ve smyslu smlouvy START, s poukazem na možnost konverze raketové části kazašského vojenského programu pro mírové účely. Senátor Nunn nicméně prezidenta Nazarbajeva ubezpečil, že kladné posouzení této otázky je teoreticky možné pouze pod podmínkou zajištění spolehlivého režimu inspekci, které by měly zamezit

---

⁶¹ „U.S. Security Aid to the Former Soviet Union“, *Arms Control Today* 22, č. 10 (prosinec 1992): 32. Certifikací Kazachstánu pro Kongres nakonec vystavoval State Department, na nějž americký prezident pragmaticky tuto svou pravomoc, údajně v obavě z další diskreditace pro případ, že by se postsovětským republikám nakonec nepodařilo oprostít se od zátěže totalitní minulosti, delegoval. Usnesení Nejvyššího sovětu o ratifikaci smlouvy START bylo pak přetištěno v deníku *Sovety Kazachstana*, 4. července 1992.

možnost výskytu těchto raket v třetích zemích, kde by byly použity jako bojové nosiče smrtonosných hlavíc. Prezident Nazarbajev v závěru audience pak ještě zopakoval názor, že by se všechny strany smlouvy START měly na cestě snižování strategických útočných zbraní „pohybovat symetricky“.⁶²

Úvodním vymezením pozic byl nastartován již regulérní dialog, avšak i přes některé pozitivní signály, které z republiky přicházely ještě na přelomu roku 1992 a 1993 (schválení hlavních linií nejaderné vojenské doktríny, podání přihlášky ke vstupu do Mezinárodní agentury pro atomovou energii, což implicitně předpokládalo ochotu postavit veškerý jaderný program pod dozor agentury, aj.), uvízly americko-kazašské rozhovory na mrtvém bodě. Komplikace paradoxně představoval zejména spor, který se mezitím naplno rozhořel mezi Kyjevem a Moskvou kolem kontroly a jurisdikce jaderných zbraní na Ukrajině, který zahrnoval celou řadu do té doby nedoceňovaných aspektů jaderného odzbrojení, včetně finančních, k čemuž významnou měrou, byť asi nezamýšleně, přispěly i samy Spojené státy, když 18. února 1993 uzavřely lukrativní dohodu s Ruskem o obchodu s vysoce obohaceným uranem.⁶³ Kazachstán, ač si pečlivě hlídal, aby nebyl do tohoto sporu zatažen, jej přece jen jednoduše nemohl ignorovat. S rostoucí hrozbou zablokování celého odzbrojovacího procesu po eventuálním odstoupení Ukrajiny se totiž automaticky zvyšovala relativní váha Kazachstánu vůči zainteresovaným velmocím pro případ dalších rozhovorů o budoucnosti smlouvy START, zatímco úspěšným uspokojením vznášených požadavků ze strany mezinárodního společenství, na jejichž vyplnění Ukrajina vážala zdárný průběh vlastního odzbrojení, mohl být vytvořen příznivý precedent, na který pak mohl Kazachstán sám ve svojí politice navázat. Pregnantně tento postoj Kazachstánu, jak vykrytalizoval v průběhu roku 1993, vyjádřil ve svém projevu, jež přednesl z tribuny OSN v New Yorku během následujícího zasedání Valného shromáždění téhož roku na podzim, ministr zahraničních věcí Tuleutaj Sulejmenov, když jako důležitý směr zahraniční politiky Kazachstánu vypíchl úsilí republiky o přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní: „V současné době vedeme rozhovory se řadou zemí o spolupráci při realizaci závazků Kazachstánu ohledně likvidace strategických útočných zbraní. Chci podpořit v této souvislosti názor mého ukrajinského kolegy pana Zlenka, který zmínil mimořádnou

---

⁶² *Kazachstanskaja pravda*, 24. listopadu 1992.

⁶³ Blíže k obchodu Dunbar Lockwood, „U.S., Russia Reach Agreement On Sale of Nuclear Weapons Material“, *Arms Control Today* 23, č. 2 (březen 1993): 22, 26.

složitost tohoto problému. Podle našeho názoru bude Kazachstán potřebovat na likvidaci strategických útočných zbraní nemálo prostředků. Ty podle našich propočtů činí okolo dvou miliard dolarů, které nebude snadné uvolnit z národního rozpočtu,“ řekl ministr zahraničí Kazachstánu.⁶⁴ Tímto se do značné míry také vysvětluje, proč prezident Nazarbajev v následujících měsících tolik nespíchal s tím, aby předložil otázku přistoupení republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, která měla formalizovat konečný nejaderný status Kazachstánu, parlamentu k posouzení stran účelnosti uvažovaného schválení tohoto dokumentu, přestože pro takový krok objektivně neexistovaly žádné překážky.

Prolamování ledů bylo možno vysledovat teprve s blížícím se nástupem podzimu 1993, když ještě v září kazašskou metropoli opakovaně navštívila expertní delegace Spojených států v čele se zvláštním emisarem pro země Společenství nezávislých států Strobem Talbottem. Během posledního kola rokování bylo již stranami finalizováno znění rámcové dohody, jakož i navazujících implementačních dohod, umožňujících Kazachstánu, aby se ucházel o čerpání prostředků z Nunn-Lugarova fondu, v celkové výši 85 milionů amerických dolarů, z toho 70 milionů na samotnou likvidaci raketových šachet v Kazachstánu v souladu se smlouvou START. Dokumenty však byly na přání kazašské strany pouze parafovány, jelikož prezident Nazarbajev se tou dobou spolu s kompetentními členy vlády zdržoval zrovna na summitu Společenství nezávislých států v Moskvě.⁶⁵ V druhé polovině října pak do Alma-Aty s nabídkou finanční a technické pomoci ve snaze přesvědčit kazašské představitele, že přistoupení republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní je nejenom možné, ale hlavně že je i v jejich nejlepší zájmu, zavítal v rámci svého postsovětského turné i státní tajemník Spojených států Warren Christopher. Nicméně podepsání dokumentů se protentokrát zase nepřeneslo přes vytrvalá přání hostitelů schůzky, ctících zásadu rovného zacházení, nechat dohody slavnostně stvrdit na úrovni hlav států, jak Američané mezitím postupovali v případě uzavření analogických dohod s druhými stranami smlouvy START, jmenovitě s Ruskem.⁶⁶

Oba související aspekty byly nakonec, jak Nursultan Nazarbajev přesto svým americkým hostům naposledy přislíbil, urovnány ještě do konce

---

⁶⁴ *Sovety Kazachstana*, 7. října 1993.

⁶⁵ Dunbar Lockwood, „U.S., Kazakhstan Make Progress In SSD Talks; Ukraine Balks“, *Arms Control Today* 23, č. 9 (listopad 1993): 23, 25, 28.

⁶⁶ *AP*, 24. října 1993. Výtah závěrečného komuniké viz *Sovety Kazachstana*, 26. října 1993.

roku 1993. Dne 13. prosince 1993 totiž na Nazarbajevovo pozvání přicestoval do Alma-Aty na oficiální návštěvu sám viceprezident Spojených států Al Gore. Právě u příležitosti této vzácné návštěvy – a dlužno dodat, že to byla vůbec první návštěva amerického představitele tohoto ranku ve Střední Asii – byla oběma státníky podepsána dohoda, jež měla vytvářet nezbytný rámec pro účinné zapojení Kazachstánu do programu „Safe, Secure Dismantlement“. V souladu s touto mezistátní dohodou vzaly Spojené státy na sebe závazek, že budou Kazachstánu poskytovat pomoc při dosahování cílů, jako je likvidace šachetných vypouštěcích zařízení, ustavení věrohodných opatření proti šíření jaderných zbraní, technologií a příbuzných zařízení a know-how, a rozšiřování kapacit pro odstraňování následků jaderných havárií na území této středoasijské republiky, jakož i jinou součinnost při likvidaci strategických útočných zbraní. V návaznosti na to bylo pak na úrovni resortů obrany při téže příležitosti podepsáno pět prováděcích dohod, jež měly určovat konkrétní směry americko-kazašské spolupráce v rámci jmenovaného programu (jmenovitě se mělo jednat o dodávky materiálně technických prostředků, služeb a výcviku, o organizaci systému kontroly exportu, o ustavení zvláštní mezivládní telekomunikační linky aj.).⁶⁷ Samotná ceremonie podpisu dokumentů byla uspořádána jenom několik hodin poté, co se v kazašském parlamentu odehrálo hlasování o přímo vzorovém schválení přístupu republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, jehož výsledek vzbudil u amerických hostů pocit „hlubokého uspokojení“.⁶⁸ Po ukončení oficiální části programu v budově parlamentu vypnuli elektřinu a vodu a samotný Nejvyšší sovět byl rozpuštěn.⁶⁹

---

⁶⁷ Výtah dohody viz Soglašenije meždu Respublikoj Kazachstan i Sojedinennymi Štatami Ameriki otnositel'no uničtoženija šachtnych puskovych ustanovok mežkontinental'nych ballističeskich raket, likvidacii posledstvij avarijnych situacij i predotvraščeniija rasprostraneniija jadernogo oružija, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 317–20. Výtah jednotlivých implementačních dohod viz K. K. Tokajev, *Pod stjagom nezavisimosti. Očerki o vnešnej politike Kazachstana* (Almaty: Bilim, 1997), 693–97.

⁶⁸ *Kazachstanskaja pravda*, 15. prosince 1993. V ratifikačním usnesení byl výslovně uveden nejaderný status přistupujícího státu. Samotné schválení smlouvy bylo odsouhlaseno, aniž by k tomuto „historickému rozhodnutí“ kazašští zástupci měli potřebu připojit případné výhrady.

⁶⁹ *Zakon Respubliki Kazachstan „O dosročnom prekraščeniij polnomočij Verchovnogo Soveta Respubliki Kazachstan“*, *Kazachstanskaja pravda*, 15. prosince 1993. *Nezavisimaja gazeta*, 16. prosince 1993.

Implementace odzbrojovacích závazků

Období bezprostředně po schválení Smlouvy o nešíření jaderných zbraní se řadí vůbec k nejsvětlejším kapitolám v novodobých dějinách americko-kazašských vztahů. Výměnou za hladký průchod smlouvy se Nursultan Nazarbajev dočkal vytouženého pozvání osobně přijet do Washingtonu deponovat listiny o přístupu Kazachstánu k smlouvě. Zároveň při této příležitosti 14. února 1994 podepsal se svým protějškem Billeem Clintonem v Bílém domě Chartu o demokratickém partnerství, jež podtrhovala poslední přínos republiky k mezinárodní bezpečnosti, kontrole zbrojení a odzbrojení a v neposlední řadě také význam, jež Spojené státy přikládají nezávislosti, svrchovanosti, územní celistvosti a demokratickému vývoji Kazachstánu, čímž ustavovala privilegovaný, i v kontextu postsovětské Střední Asie, charakter americko-kazašských vztahů.⁷⁰ Prezident Clinton oficiálně seznámil prezidenta Nazarbajeva s plánem na navýšení americké pomoci ve prospěch Kazachstánu na rok 1994 až do úrovně 396 milionů amerických dolarů, z toho 85 milionů v rámci Nunn-Lugarova programu, oproti částce 91 milionů dolarů, kterou obdržel v předchozím roce.⁷¹ Dohodu o poskytnutí dodatečných prostředků na eliminaci zbraňových systémů a na vojenskou konverzi v rámci Nunn-Lugarova programu představil v Alma-Atě v průběhu příštího měsíce, spolu s nabídkou prohloubení vztahů prostřednictvím nově spuštěného programu Severoatlantické aliance „Partnerství pro mír“, tajemník pro obranu William Perry.⁷²

Současně s tím, jak názorně ilustruje následující menší výměna diplomatických zdvořilostí, se ukazovalo, že pravděpodobně již dozrála doba i na pevnější formalizaci jinak nadstandardních svazků s Ruskem. V předvečer zmiňované Nazarbajevovy cesty do Washingtonu totiž přišly moskevské vládní „Izvestija“, jak se mezitím v obdobných případech stalo již nepsaným pravidlem, s původním reportážním materiálem, tentokrát plasticky zachycujícím poměry, jež měly údajně panovat ve strategických jaderných silách v Kazachstánu. Vojenský komentátor deníku si s odvoláním na zdroje v ruském ministerstvu obrany vzal na mušku konkrétně

---

⁷⁰ Chartija o demokratičeskom partnerstve mežu Respublikoj Kazachstan i Sojedinennymi Štatami Ameriki, *Sovety Kazachstana*, 24. února 1994.

⁷¹ *USIA*, 14. února 1994.

⁷² *AFP*, 19. března 1994. K americko-kazašské spolupráci v oblasti nešíření jaderných zbraní z pohledu Kazachstánu souhrnně L.M. Ivatova, *SŠA vo vněšnej politike Respubliki Kazachstan* (Almaty: Steka, 1999), 108–70.

raketové základny v Žangiztobe a Deržavinsku, představující vděčný předmět zájmu především jako objekt zvýšeného rizika v plánu jaderné bezpečnosti. Článek si všiml poměrně všedních témat, jako je chabá morálka v mužstvu či výpadky v beztak zoufalém materiálně technickém zabezpečení (jako že v kasárnách nefunguje topení, neteče voda apod.), nicméně nevynechal ani některé specifické problémy, z jejichž bytí jen letmého výčtu mohlo nekritického čtenáře mrazit. Namátkou tak například upozorňoval, že hlavice jsou přechovávány pohromadě v množství, které výrazně překračuje povolené limity, v důsledku čehož údajně nebezpečně roste teplota uvnitř skladů. Protipožární systém, hasicí přístroje a elektrické obvody jsou vadné, takže v případě poplachu ani nebude zbraně prakticky možné vůbec ze skladu evakuovat. Ochranné hrazení, které má být pod proudem, není zapojeno do sítě, pokud se již náhodou nerozpadlo nebo či nebylo jinak rozebráno. Technická zařízení na ochranu proti neautorizovanému přístupu okolo skladů (pěchotní miny, signalizace, elektromagnetické senzory aj.) zase nereagují na pohyb těles v blízkosti objektu, jak mají, atd. atp. Co víc, samotná ostraha, líčily „Izvestija“ v ponurých barvách, se pak permanentně potýká s nedostatkem mužů ve zbraní, je laxní a špatně vycvičená. „Jejích profesionalita je natolik nízká, že je div, že dosud žádnou bombu nikdo neukradl,“ tolik zhodnocení kompetence vojenských posádek v Kazachstánu očima zdroje renomovaného moskevského listu.⁷³ Kazašská strana ústy státního tajemníka Žukejeva na zvláštní tiskové konferenci neváhala zveřejnění hanopisu na stránkách tiskového orgánu vlády spřátelené země, a asi ne zcela bez opodstatnění, označit jako „provokaci“, která je inspirována „těmi, kdo chtějí komplikovat bilaterální vztahy“, v souvislosti s nepřiměřenými nároky nejmenované strany ohledně dělení očekávaných miliardových výnosů z prodeje zužitkovaného uranu.⁷⁴ V každém případě článek pojmenovával, byť možná jen nepřímo, pravděpodobnou prapříčinu celého problému, spočívající v prvé řadě v nejasném právním postavení strategických jaderných sil rozmístěných na území Kazachstánu, poté co společné vojenské struktury, jimž měly být tyto jednotky v souladu s dohodami, jichž bylo původně dosaženo v rámci Společenství nezávislých států, nominálně podřízeny, byly bez náhrady již dávno rozpuštěny.

---

⁷³ *Izvestija*, 12. února 1994.

⁷⁴ *INTERFAX*, 14. února 1994.

Velkou část zmiňovaných třecích ploch se podařilo nakonec uhladit již v průběhu nejbližších týdnů, jak dokládaly výsledky vůbec prvního regulárního dvoustranného rusko-kazašského summitu. Dne 28. března 1994 proběhla v Moskvě schůzka prezidentů Jelcina a Nazarbajeva, v jejímž závěru byl podepsán balík více než dvou desítek dokumentů, týkajících se ponejvíce bezpečnostních aspektů součinnosti obou zemí. Čelní místo mezi nimi zaujímal zvláštní mezistátní smlouva o vojenské spolupráci, potvrzující zcela exkluzivní charakter rusko-kazašských vztahů.⁷⁵ Smlouva vycházela z potvrzení závazku vzájemné pomoci, jakož i dřívějších ujednání, garantujících Kazachstánu pro případ použití jaderných zbraní na území republiky právo veta, když stanovovala, že strategické jaderné síly v Kazachstánu mají plnit úkoly v zájmu bezpečnosti obou zemí, s tím, že předchozí ustanovení dále explicitně rozvíjela v tom smyslu, že ruské strategické jaderné síly dokonce garantují bezpečnost Kazachstánu před hrozbou jaderného útoku. Předpokladem pro to ale, jak je již z předchozího zřejmé, bylo, že Kazachstán, s ohledem na existující systém fungování strategických jaderných sil, souhlasil, aby jmenovaná vojska, jak bylo rozvedeno v navazující dohodě o statusu těchto sil, měla postavení strategických jaderných sil Ruské federace dočasně dislokovaných na území republiky, aniž by tím byl dotčen jeho status coby strany smlouvy START.⁷⁶ Vzhledem k tomu, že případná likvidace samotných zbraní jako takových měla probíhat na území Ruské federace, tedy mimo kazašskou jurisdikci a kontrolu, stálo za povšimnutí, že Moskva, snad pod tlakem okolností nucená k větším ústupkům v otázce úpravy vlastnických práv ve vztahu k majetku nacházejícímu se na území republik podle stavu k roku 1991, vůbec poprvé oficiálně na dvoustranné úrovni přiznala Kazachstánu principiálně právo na získání ekvivalentu hodnoty jaderného materiálu bojových hlavic, jejich nosičů, jakož i vybavení a jiného majetku strategických jaderných sil na území republiky vyvážených do Ruska.

Bezprostředně po úspěšném summitu pak Rusko na uvedeném základě započalo *in situ* s odsazováním hlavic, vyjímáním raket a jejich přípravou k odsunu podle odsouhlaseného harmonogramu, jak byl obsažen v neve-

---

⁷⁵ Text smlouvy včetně protokolního zápisu viz Dogovor meždu Rossijskoj Federacijej i Respublikoj Kazachstan o vojennom sotrudničestve, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 2 (únor 1995): 37–44.

⁷⁶ Ibid. Viz také Soglašenije meždu Respublikoj Kazachstan i Rossijskoj Federacijej o Strategičeskich jadernych silach, vrememno raspoložennyh na territorii Respubliki Kazachstan, *Sovety Kazachstana*, 24. listopadu 1994.

řejném dodatku k výše jmenované březnové dohodě o statusu strategických jaderných sil. Samotná likvidace příslušných zařízení v Kazachstánu se nicméně nemohla naplno rozjet dřív než na sklonku roku 1994. Zdržení bylo dáno nutností doladit zbývající detaily záruk poskytovaných třem neruským republikám ze strany jaderných velmocí v souvislosti s jejich přistoupením k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní; pro fixaci těchto záruk byla nakonec zvolena forma mnohostranného memoranda. Memorandum o bezpečnostních zárukách v souvislosti s přistoupením Republiky Kazachstán k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, obdobně jako tomu bylo v případě Běloruska a Ukrajiny, bylo nakonec podepsáno v závěru budapeštského summitu Konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě 5. prosince 1994. V citovaném dokumentu Spojené státy, Rusko a Velká Británie mj. potvrdily svůj závazek, že budou respektovat, „v souladu s principy Závěrečného aktu KBSE“, nezávislost, svrchovanost a stávající hranice Kazachstánu, že se ve vztahu k němu zdrží hrozby silou a použití síly, s výhradou práva na sebeobranu či jiných akcí v souladu s Chartou OSN, a že se vůči němu zdrží použití hospodářského nátlaku, jakož i běžné pozitivní a negativní záruky, jež jaderné velmoci standardně přiznávají nejaderným stranám smlouvy.⁷⁷ Současně s tím byla hlavami pěti účastnických států provedena také výměna ratifikačních listin k smlouvě START.⁷⁸

Dne 5. prosince 1994 tedy vstoupila v platnost i smlouva START. Teprve tento moment umožnil oběma stranám, aby ve zrychleném režimu přistoupily i k implementaci samotných odzbrojovacích závazků ve vztahu k území Kazachstánu ve smyslu smlouvy. Dne 14. prosince 1994 byla při návštěvě kazašského premiéra Akežana Kažegeldina v Moskvě podepsána dohoda o spolupráci při procesu snižování strategických útočných zbraní, umožňující ruské straně vykonávat klíčové práce v souvislosti s redukcí jaderných zbraní v Kazachstánu. Po předpokládaném stržení raketových šachet a veli-

---

⁷⁷ Memorandum o garantijach bezopasnosti v svjazi s prisojedinenijem Respubliki Kazachstan k Dogovoru o nerasprostranenii jadernogo oružija, *Kazachstan i mirovoje soobščestvo*, č. 1 (2) (1995): 107–8. V této souvislosti ještě dodejme, že 8. února 1995 vydala oficiální tisková agentura „Xinxua“ prohlášení čínské vlády, jímž Čína rozšiřovala svou principiální pozici „bezvýhradně se zdržet použití jaderných zbraní či hrozby silou za jejich použití proti nejaderným státům a zónám“ i na sousední Kazachstán a zároveň potvrdila, že respektuje jeho nezávislost, svrchovanost a územní celistvost. Viz *Kazachstanskaja pravda*, 9. února 1995. Francie měla učinit prohlášení o připravenosti dát Kazachstánu analogická ujištění ústy prezidenta republiky již u příležitosti oficiální návštěvy Francoise Mitterranda v Alma-Atě na podzim 1993. Viz *Sovety Kazachstana*, 18. září 1993.

⁷⁸ *Nezavisimaja gazeta*, 6. prosince 1994.

telských uzlů měly být příslušné objekty předány kazašské straně. Ta měla i nadále zodpovídat za vyplnění odzbrojovacích závazků republiky ve smyslu smlouvy. Financování jmenovaných prací měla z pochopitelných důvodů zajišťovat Moskva s tím, že výdaje na likvidaci jaderných zbraní v Kazachstánu měly být započteny při rozhovorech o stanovení konečné výše plateb za nájem a pronájem ruských vojenských základen a stělnic na kazašském území.⁷⁹ O pět týdnů později, 20. ledna 1995, byla pak mezi oběma vládami uzavřena dohoda o spolupráci a vzájemném zúčtování při zužitkování jaderných bojových hlavic, specifikující hlavní principy utilizace vysoce obohaceného uranu pocházejícího z jaderných zbraní bývalého Sovětského svazu rozmístěných na území nově nezávislého Kazachstánu. Odpovídající fixní podíl, který měl republika připadnout jako kompenzace za jaderný materiál z hlavic z celkového množství obohaceného uranu prodávaného dál v rámci rusko-amerického exekutivního kontraktu, byl odsouhlasen ještě do konce roku 1995.⁸⁰ Konečně 24. července 1995 byla na mezivládní úrovni podepsána dohoda o kompenzaci za leteckou techniku a výzbroj, jež byly vyvezeny z území Kazachstánu na území Ruské federace. Na jejím základě měl Kazachstán výměnou za 35 jednotek bojeschopných strategických bombardérů, které nepodléhaly povinné likvidaci ve smyslu smlouvy START, v následujících letech obdržet dodávky moderní vojenské techniky ruské provenience, konkrétně stíhacích letounů.⁸¹

V režimu nejvyššího utajení se mezitím blížila svému rozuzlení i spo-
lečná operace na zkrocení vůbec posledního „atomového džina“, který se

---

⁷⁹ Výtah dohody viz Soglašenije meždu Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan i Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii o sotrudničestve v processe sokraščeniya strategičeskich nastupatel'nych vooruženij, raspoložennych na territorii Respubliki Kazachstan, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 346–49.

⁸⁰ Soglašenije meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o sotrudničestve i vzaimnych rasčetach pri utilizacii jadernych bojeprisasov, *Bjulleten' meždunarodnych dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 10 (říjen 1995): 37–39. Protokol o srokach i porjadke vzaimnych rasčetrov za utilizirujemyje jadernyje bojeprisasov k Soglašeniju meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o sotrudničestve i vzaimnych rasčetach pri utilizacii jadernych bojeprisasov, *Rossijskaja gazeta*, 25. listopadu 1995.

⁸¹ Tokajev, *Pod stjagom nezavisimosti*, 77. Protokol o merach po realizacii Soglašenija meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o kompensacii za techniku i vooruženije, vyvedennyje na territoriju Rossijskoj Federacii s territorii Respubliki Kazachstan, ot 24 ijulja 1994 goda, *Bjulleten' meždunarodnych dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 6 (červen 1997), 49.

hrozil prodrat z lahve ven. Dne 26. května 1995 vystoupil právě s takto pateticky neseným projevem „ke všem občanům“ prezident Nazarbajev, aby jim oznámil, že v nejbližších dnech bude v areálu semipalatinské zkušební střelnice pod jeho osobním dohledem zničena poslední jaderná bomba, která tam zůstala jako „strašlivý pozůstatek studené války“ ukryta hluboko pod zemí v masivu Delegen; jak se vyjasnilo, jednalo se o zapomenutou nálož, která byla uložena v útrokách střelnice v dobách její největší slávy.⁸² Jelikož odpálení bomby v souladu s jejím původním určením nepřipadalo z pochopitelných důvodů dost dobře v úvahu, byly v létě 1994 zahájeny práce k jejímu vyzvednutí. V optimálním případě měla být po vytažení rozebrána a celá včetně technologického zařízení v rozmontovaném stavu převezena do vědecko-výzkumného institutu technické fyziky v ruském Čeljabinsku. V průběhu přípravných prací, jak se i předpokládalo, se nicméně ukázalo, že nelze zaručit, že s ohledem na stáří potažmo na celkový stav polygonu půjde zbraň bezpečně vyjmout. Z toho důvodu bylo nakonec na doporučení expertů přijato rozhodnutí o zničení nálože ještě uvnitř štoly pomocí chemické trhaviny, tak aby nedošlo k úniku radiace.⁸³ Dne 31. května 1991, přesně v 1:16 hod. po poledni místního času, byla bomba zneškodněna konvenční cestou.⁸⁴ Tímto způsobem byla slovy prezidenta Nazarbajeva učiněna „poslední tečka za jadernou biografii Kazachstánu“.⁸⁵

Průběh závěrečného stadia denuklearizace Kazachstánu již jenom telegraficky. Dne 5. prosince 1995 vydalo ministerstvo zahraničních věcí Kazachstánu zvláštní prohlášení o završení první etapy realizace smlouvy START. Na raketové základně v Žangiztobe, hovořilo se ve zprávě kazašské diplomacie, byly vyhozeny do povětří odpalovací rampy na šachetních vypouštěcích zařízeních mezikontinentálních balistických střel typu SS-18.⁸⁶ K demolici šachet přistoupila ruská strana ještě na jaře 1995, hned poté co

---

⁸² Obraščeniye Prezidenta Kazachstana ko vsem graždanam respubliky, *Kazachstan i mirovoje soobščestvo*, č. 2 (3) (1995): 112–13.

⁸³ Soglašenije meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan po demontažu jadernogo ispytatel'nogo ustrojstva, založennogo na Semipalatinskom ispytatel'nom jadernom poligone do jeho zakrytija, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 11 (listopad 1994): 36–39.

⁸⁴ *OMRI Daily Digest*, 1. června 1995.

⁸⁵ Obraščeniye Prezidenta Kazachstana.

⁸⁶ Zajavlenije MID Respubliki Kazachstan, *Diplomatičeskij kur'jer. Izdanije MID Respubliki Kazachstan*, č. 1 (1996): 95.

byl dokončen samotný odsun bojových hlavic a balistických střel.⁸⁷ Strategické bombardéry z letecké základny v Čaganu byly mezitím ještě v roce 1994 přemístěny do Ruska.⁸⁸ Dne 29. srpna 1996 bylo pak ohlášeno zbourání i posledního sila na raketové základně v Deržavinsku. Tímto způsobem Kazachstán, jak měly zanedlouho potvrdit i inspekce společného inspekčního týmu, do posledního splnil odzbrojovací závazky ve smyslu smlouvy START, díky čemuž mohly být i poslední posádky ruských raketových vojsk strategického určení v republice v předstihu redislokovány do Ruska.⁸⁹ Souběžně s tím pokračovaly s mezinárodní pomocí také sanační práce na likvidaci zbývající jaderné infrastruktury potažmo na rekultivaci objektů využitelných, po zvážení možných rizik na základě dlouholetého chemiko-analytického vyhodnocování typu a úrovně znečištění, k hospodářským účelům.⁹⁰ Poslední podzemní štola v prostoru semipalatské střelnice, sloužící v sovětských dobách ke zkouškám jaderných zbraní, byla zavalena v roce 2000.⁹¹

Závěr

Úspěšnou denuklearizací Kazachstánu po roce 1991 byla uzavřena celá etapa mezinárodního etablování nově nezávislého státu, vyznačující se přechodem od pouhého pasivního přijímání k aktivní formulaci vlastní agendy. Ačkoli v zahraniční politice Kazachstánu s úspěšným vypořádáním jaderného dědictví postupem vývoje převládla již jiná témata spojená s hledáním místa této nové středoasijské republiky ve světě, rozhodnutí ve prospěch denuklearizace, jež svým významem daleko přesahovalo hranice samotného středoasijského regionu, mělo již natrvalo ovlivnit další působení Kazachstánu na mezinárodní scéně. Kazachstán se tak v následujících letech stal aktiv-

---

⁸⁷ *Krasnaja zvezda*, 17. března 1995.

⁸⁸ *INTERFAX*, 22. února 1994.

⁸⁹ *Izvestija*, 13. září 1996.

⁹⁰ Vedle Spojených států se na poskytování finanční a technické asistence k těmto účelům podílelo významně ještě zejména Japonsko. Text příslušné dohody viz Soglašenije meždu Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan i Pravitel'stvom Japonii o sotrudničestve v oblasti likvidacii podležaščego sokraščeniiju v Respublike Kazachstan jadernogo oružija i sozdanija komiteta po sotrudničestvu v etich celjach, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov Respubliki Kazachstan*, č. 5 (1997): 25–30.

⁹¹ *INTERFAX*, 29. července 2000.

ním účastníkem ženevských rozhovorů na půdě Komise OSN pro odzbrojení, angažoval se ve prospěch neomezeného prodloužení Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a jako jeden z prvních států vůbec signoval Smlouvu o všeobecném zákazu jaderných zkoušek. Nazarbajevova vize Kazachstánu coby „eurasijského mostu“, spojujícího různé kultury a civilizace ve světě bez zbraní a válek, stála pak u zrodu rovněž nesčetných integračních, kooperačních a mírotvorných iniciativ regionálního a globálního dosahu (založení tzv. Eurasijského svazu, idea Svazu zemí centrálního meridiánu, opakované nabídky kazašského prezidenta vystupovat v rámci poskytování dobrých služeb v roli prostředníka v mírovém urovnání arménsko-ázerbájdžánského, indickopákistánského či tádžicko-tádžického konfliktu), včetně vytvoření nejaderného pásma ve Střední Asii. Snaha o vybudování efektivního mechanismu preventivní diplomacie, v níž se má podle jejích iniciátorů naplno odrážet tolik zdůrazňovaná mírumilovná kazašská národní povaha, jež oficiálně leží v základech zahraniční politiky republiky, je rovněž deklarovanou podstatou doposud nejbombastičtější mezinárodní iniciativy Kazachstánu, jež našla svůj výraz v podobě svolání Konference o interakci a opatřeních na posílení důvěry v Asii v roce 2002.

Denuklearizace Kazachstánu coby nejsvětější praktický příklad tohoto mírumilovného kurzu se ovšem nezapsala pouze do dějin mezinárodních vztahů. Má rovněž výraznou vnitropolitickou dimenzi; slouží jako svébytná ideová základna pro pokračující budování moderního státu a národní identity, platforma pro duchovní konsolidaci společnosti kolem osoby zakladatele, prvního prezidenta a doživotního vůdce nezávislého Kazachstánu Nursultana Nazarbajeva. Příkladem toho budiž již jen samotné hlavní město Kazachstánu Astana (Nursultan), jež od roku 1997 vyrůstá na zelené louce, resp. na blatech, uprostřed hladové stepi v pomyslném středobodu Eurasie stovky kilometrů daleko od nejbližších populačních center. Smyslovou dominantu velkoryse pojaté zástavby metropole tvoří gigantomanský monumentální komplex „Bajterek“ („Strom života“), jehož umístění, jakož i celkové architektonicko-urbanistické řešení má vyjadřovat kosmogonické představy kazašských kočovníků o bájném styku světů na březích vesmírné řeky. Představuje jej mladý, silný, v rozpuku, rozvíjející se strom, alegoricky ztělesňující samotný kazašský stát, který si uchovává svoje historické kořeny, má nosnou, členitou stavbu, opírající se o pevný fundament, a sebevědomě se vzpíná do výšin budoucí prosperity a hojnosti. Celonárodní význam monumentu podtrhuje originální umělecká kompozice koruny stromu v podobě vyhlídkové věže se zlatým otiskem

ruky osoby ideového architekta a tvůrce předloženého konceptu, Nursultana Nazarbajeva, ve výšce 97 metrů jako připomínka roku samotného prohlášení Astany za novou kazašskou metropoli, jež v životě občanů republiky znamenalo po nezávislosti druhý historický mezník.

Taková tedy byla ve stručnosti historie přerodu Kazachstánu ze země, jíž osud nadělil do vínku čtvrtý největší arzenál jaderných zbraní na světě, v zemi, jíž se v relativně krátké době podařilo se od smrtelného dědictví, které jí v dobách nedávno minulých přineslo tolik zkázy a utrpení, zcela odříznout. Tento příběh proto snad ani nejde zakončit „stylověji“ než malým zamyšlením z hlavy ústředního protagonisty této epopoje, s jehož jménem je nerozlučně spjat bez nadsázky veškerý společenský život v Kazachstánu od počátků nezávislé existence až do dnešních dní, nad možným historickým významem právě prodělané epochy. Ve svojí kultovní knize „Epicentrum míru“ k tomu Nursultan Nazarbajev kdysi napsal: „Našli jsme v sobě sílu a odvahu zbavit se jaderné hrůzy a vymést ďábla za předěly naší tolik soužené Vlasti. Nepodlehli jsme pokušení hledat alternativy, které by nám dovolily si ponechat, byť jen zčásti, tu hrozivou sílu a přisoudit jí roli hlavního argumentu našeho státu. Učinili jsme rozhodnutí, které odráželo vůli a tužby kazachstánského lidu a státní zájmy naší nezávislé země. A které názorně demonstrovalo naši nejvyšší zodpovědnost před světovým společenstvím a budoucností občanů Kazachstánu. A to díky té nové cestě, na kterou jsme povstali v roce 1991. Cestě státní nezávislosti a suverenity. [...] My, lid Kazachstánu, jsme se zbavili jaderných okovů proto, že jsme se stali svobodní. A výlučně cestou míru jsme se mohli vydat pouze s nabytím nezávislosti. Na konci XX. století jsme předběhli dobu a dobrovolně složili jaderné zbraně; ukázali jsme, jaké by mělo být století XXI.“⁹² Nezbyvá tedy snad než jen vyjádřit přání, aby takových příkladů mohl Kazachstán dávat světu víc.

---

⁹² Citujeme podle prvního originálního vydání knihy v ruštině Nursultan Nazarbajev, *Epicentrum míru* (Astana: Jerolda, 2001), 141–42, jelikož oficiální českou verzi doposud kazašské velvyslanectví nezpřístupnilo. Kazachstánc – politicky hyperkorektní neologismus pro označení obyvatele mnohonárodnostního Kazachstánu bez specifikace jeho příslušnosti. Zde i všude výše redigovaný neliterární překlad autora.

RECENZE

Jakovlev versus Filipov aneb jak učit o sovětské minulosti současného Ruska?

Jakovlev, Alexandr Nikolajevič. *Rusko plné křížů. Od vpádu do pádu bolševismu*. Brno: Doplněk, 2008. 137 s.

Filipov, A. V. *Novejšaja istorija Rossii 1945–2006. Kniga dlja učitelja*. Moskva: Prosveščeniye, 2007. 494 s.

Brněnský Doplněk připomněl vloni zájemcům o ruskou historii jméno Alexandra Nikolajeviče Jakovleva, někdejšího Brežněvova a Gorbačovova spolupracovníka. Zatímco dříve působil ve vedení Sovětského svazu, během devadesátých let získal výsadní přístup do archivů vrcholných sovětských institucí a svá poslední léta zaměřil proti bolševismu. Základem jeho nového pohledu na něj se staly právě archivní dokumenty. Jakovlev pod jejich vlivem opustil historické myšlení perestrojky i pro něj příznačnou snahu najít v Leninových myšlenkách inspiraci k reformě socialismu, protože to byl podle něj právě Lenin, kdo stál za vynálezem o ideologii opřeného systémového násilí. Budoucnost socialismu přestala po rozpadu Sovětského svazu Jakovleva zajímat. Ve své další práci reagoval na aktuální politickou situaci a pokoušel se obsáhnout prostor i identitu nového, samostatného, Ruska. Vyšel z popisu toho, jak více než sedmdesátiletá komunistická minulost změnila původní společnost carského impéria. Domníval se, že touto cestou dokáže definovat ruské národní zájmy a určit, co je poškozují a co jim naopak prospívá. *Rusko plné křížů*, česky vydaná zkrácená verze Jakovlevova *Krestoseva*,¹ ukazuje, jak hlubokou osobní revizí tento dlouholetý člen sovětského politbyra prošel.

Autorova pozornost se zprvu soustředí na přehled záporných relikvů bolševismu. Dozvídáme se, že jeho přičiněním dnešnímu Rusku chybí pokání, statečnost, svědomí i paměť, zatímco oplývá leností, závistí, pitkami a touhou otročit co nejkrutějším lidem. Jakovlev je rozladěn také z přetrvávajícího antisemitismu a pronásledování neruských národů. Autorem niterně prožívané hodnocení ruské duše připomíná dopisy Petra Čaadajeva, informovaný odsudek bolševismu zase vrací čtenáře k Berďajevovým textům. Jakovlev nešetří čísl, jmény, názvy dříve zapověze-

---

¹ Aleksandr Nikolajevič Jakovlev, *Krestosev* (Moskva: VAGRIUS, 2000). 270 s.

ných uměleckých děl a místy ani expresivními výrazy. Syrovými citacemi dokumentů upozorňuje na ty, kdo podle něho stáli za zločiny sovětského režimu. Zároveň přiznává, že nejde o jednotlivce: vždyt v archivech nalezl svědectví o nedávných zločinech statisíců svých spoluobčanů. Stydí se za jejich nevzdělanost a nenávisť k intelektuální elitě. Ohromuje ho všeobíjající činnost tajné policie. *Rusko plné křížů* neviní pouze Lenina nebo Stalina. Stalinův nástupce Chruščov si vysloužil Jakovlevovu nevoli tím, že potlačování svébytného, samostatného myšlení a svobodomyšlné iniciativy nezastavil: „Rozmohla se lhostejnost, pasivita, dvojí morálka. Rozpadly se společenské vztahy. Vytratila se potřeba brát na sebe odpovědnost za vlastní osud a osud svých dětí.“² Jakovlev nepřipouští, že by se na tomto systému sám podílel významněji než ostatní, a raději se čtenáři svěruje s obavami z pomsty lidí, které by odhalil. Snad proto jmenuje mezi viníky odpovědnými za úpadek Ruska mrtvé, nikoliv živé: „Někdy je vídám... Ale vem je čert! Co se týče mne, nehodlám svoje specifické vědomosti zveřejňovat.“³

Podobně jako i další autoři kritizující zločinnost bolševismu si autor *Ruska plného křížů* přeje zaujmout čtenáře sčítáním obětí sovětského režimu, jejichž souhrnný počet zůstává dodnes sporný. Jakovlev se ovšem neomezuje na pouhý popis teroru a odsouzení viníků. Zamýšlí výkladem role sovětské represe spojit minulost s ruským dneškem a jejich vztah interpretovat. Sleduje proto především sociální vývoj. Tematizuje represi těch složek obyvatelstva, jejichž pronásledování vyvolalo podle jeho názoru dlouhodobé celospolečenské důsledky deformující ruský národní charakter, a tedy i současné Rusko. Popisuje úpadek sociálnědemokratického programu, zničení venkova a útlak vzdělaných obyvatel. Jakovlev se domnívá, že s násilnou kolektivizací zmizela ruská tradice i morálka, a národní hospodářství přišlo o své staleté základy. Sleduje, jak represe intelektuálů a církevních představitelů vyústily v trvalé podřízení svobody slova a vzdělanosti negramotným žalobcům, veřejnému ostouzení a ideologickým kampaním. Zajímavá je Jakovlevova reflexe vztahu bolševického režimu k armádě. Více než velitelů si Jakovlev cení společenské angažovanosti a obětavosti jejich mužstev, více než popravených generálů lituje bídných podmínek, které moskevský režim vytváří těm, kdo pro něj nasazují vlastní životy.

Jakovlev účtuje s bolševismem bez skrupulí. Připisuje mu jednoznačnou odpovědnost za teror, vysoké ztráty během druhé světové války, za srpnový puč roku 1991 i za dlouhodobé pokřivení společnosti. Souvislost byla pro Jakovleva na konci dvacátého století nepopíratelná. Jedenadvacáté století ovšem pomalu ztrácí ochotu věnovat se podrobně století minulému a výklad dějin Sovětského svazu přirozeně zjednoduší. Jakovlevovo hodnocení dělí vinu za úpadek Ruska mezi celou jeho

---

² Alexandr Nikolajevič Jakovlev, *Rusko plné křížů. Od vpádu do pádu bolševismu* (Brno: Doplněk, 2008), 137.

³ Jakovlev, *Rusko plné křížů*, 150.

společnost je snad přijatelné pro vnějšího pozorovatele. Pro ruskou společnost samotnou by však taková reflexe mohla být dlouhodobě únosná, jen pokud by aktuální vývoj zprostředkoval nové, univerzálně platné, kladné ideály. Chybí-li, je z pohledu politické elity zásadní prosadit vlastní, příznivější verzi minulosti. Právě o to usiluje Putinova administrativa již několik let. Jedním z jejích výstupů se tak v loňském roce stala A. V. Filippovem redakčně zaštitěná metodika pro učitele nejnovějších dějin Ruska.⁴

Kritikům, kteří se proti tezí metodiky ihned ohradili, vzkázal nejprve Pavel Danilin, ať ho klidně špiní, učit ale budou, co napsal. Vzápětí se ozval další člen autorského kolektivu, Dmitrij Volodochin. Kritikům tentokrát doporučil, aby byli vděční za to, že z ohledu na politickou korektnost zmizely z původních textů nejostřejší názory.⁵ Bez ohledu na protesty odborníků prohlásili experti z ruské akademie věd, že metodika i na jejím základě vytvořené učebnice pro 11. třídy základních škol v zásadě splňují vědecké požadavky, a ruské ministerstvo školství tak mohlo roční testování nového výukového programu vyhodnotit jako úspěšné. Texty s ním spojené pak zařadilo na seznam doporučených výukových materiálů, který je rozhodnutím centrálních úřadů od zimy roku 2007 pro školy závazný. Stejně jako pikantní zákulisní vyprávění o tom, že v původním názvu metodiky figurovala slova *kratkij kurs*,⁶ vyvolávají zprvu úsměv také teze autorů. Realitou ovšem je, že vtípem Filippovova metodika rozhodně není. Rusko podle ní bude vychovávat své děti.

Co nového schválený výukový program přinesl, napovídá sedm otázek uvádějících metodiku:

1. Jak naše vítězství roku 1945 ovlivnilo jiné státy a národy?
2. Jak stát na pokraji zničení dokázal prudce obnovit národní hospodářství a dosáhnout obrovských úspěchů ve výzkumu vesmíru, v mírovém užívání jaderné energie, v hromadné výstavbě (*massovoje stroitel'stvo*) ohromné výstavbě a mnohém jiném?
3. Proč po desetiletí bouřlivě se rozvíjející zemi ovládla stagnace, odmítání novinek, inovací, i tvůrčí energie vítězného národa?

⁴ Aleksandr Vjačeslavovič Filippov, *Novejšaja istorija Rossii 1945–2006. Kniga dlja učitelja* (Moskva: Prosvěščenije, 2007). Vznikla i příslušná učebnice: A. A. Danilov, A. I. Utkin, A. V. Filippov, eds., *Istorija Rossii, 1945–2008 gg.: 11 klass: Učebnik dlja učaščichsja obščebrazovatel'nyh učreždenij*. Izd. 2-oje. (Moskva: Prosvěščenije, 2008).

⁵ Viz např. Michail Borisov, *My vas naučim rodinu ljubit'* (A. V. Filippov, *Novejšaja istorija Rossii. 1945–2006 gg.*), *Otečestvennyje zapiski. Žurnal dlja medlennogo čtenija*. No. 4/2007 (roč. VII), <http://www.strana-oz.ru/?numid=38&article=1530>. Filippovovu reakci na kritiku viz http://www.prosv.ru/ebooks/aktual_voprosil.pdf.

⁶ Označení *Kratkij kurs* se vžil pro Stalinovu interpretaci sovětské historie. Viz Josif Visarionovič Stalin: *Istorija Vsesojuznoj Kommunističeskoj Partiji (bol'shevikov). Kratkij kurs* (Moskva: OGIZ, 1938). Česky vyšlo jako *Dějiny všesvazové komunistické strany /bolševiků/: stručný výklad* (Moskva: Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1945).

4. Jaké byly předpoklady výrazných změn života v SSSR, které přivedly zemi na novou cestu?
5. Proč a jak Sovětský svaz přešel z vedoucích pozic ve světě k rozpadu? V čem se projevila slabost státu a proč vláda nevěnovala potřebnou pozornost národnostním problémům?
6. Jak se na troskách SSSR rozvíjelo nové Rusko a proč byl tento rozvoj tak obtížný a komplikovaný množstvím problémů? S jakým úmyslem předal B. N. Jelcin břímě vlády V. V. Putinovi?
7. Za jakých podmínek a jak byl zvolen strategický kurz rozvoje Ruska v novém, 21. století, a zejména – jaký je?⁷

Odpovědi, které učitelé ruských základních škol ve výukové metodice najdou, jim mají podle záměru jejích zadavatelů pomoci z každého žáka vychovat občana hájícího imperativy státní kultury. O fakta jde teprve na druhém místě, primární je vysvětlením logiky událostí, jejich domácího a zejména mezinárodního kontextu, vyvolat hrdost na vlast. Smysl základního textu kapitol knihy dotvářejí speciální oddíly „dokumenty epochy“, „jak to bylo“ nebo „informace k zamyšlení“. Jejich skladba, forma i chybějící odkazy podporují tendenční nekritické uvažování. Na rozdíl od *Ruska plného křížů*, které vyzývá k vnitřní sebereflexi ruské společnosti, zde hraje velkou roli autory metodiky prvoplánově nalezený vnější, americký, nepřítel. Jestliže jsme se u Jakovleva setkali s interpretací dějin opřenou o osud vybraných sociálních skupin, zde máme co do činění se selektivní pamětí. Své hrdiny Filippovova metodika spojuje výhradně s historickými argumenty, které hlavním tezí neodporují. Kde fakta chybí, dotváří je. Nestará se o předválečnou sovětskou taktiku a kráčí rovnou k Vítězství, od něhož podle ní Sovětský svaz právem očekával vděk a pomoc západních spojenců, především Američanů, kteří druhou světovou válkou utrpěli nejméně. Charakteristická je úderná stylistika a argumentace. Ilustruje ji například způsob, jakým se metodika vyrovnává s počátkem studené války:

Vysvětluje, že díky Vítězství a svému potenciálu rozhodovala Moskva navzdory americké nelibosti o nové podobě mezinárodního systému. Prezident Truman, opojen úspěšným testem jaderné zbraně, požadoval změnu dohod z Jalty, pokračuje metodika a vzápětí s neskrývanou pýchou konstatuje, že sovětská rozvědka dokázala ovšem cenné materiály zajistit i pro sovětské vědce. Sovětský svaz prý nemohl předat klíče od „polských vrat“ Američanům, dopustit návrat předválečných vlád v Polsku, Československu nebo v Jugoslávii. Žádný stát by takto neriskoval vlastní bezpečnost, ujišťují čtenáře autoři a dodávají, že tou dobou začala studená válka. Rovnováhu sil podle nich narušil první Washington, když svrhl jaderné

---

⁷ Filippov, *Novejšaja istorija Rossii*, 5–6.

bomby na Japonsko a zabil statisíce civilních obyvatel. Úvodní zkoušku sil však Američané prohráli, seznamují pak poněkud překvapivě čtenáře s výsledkem Korejské války.⁸

Zatímco Jakovlev hledal v sovětských dějinách trvalejší sociální témata, spolehli se pod svými texty nepodepsaní autoři Filippovovy metodiky na klasické chronologické členění textu podle érá jednotlivých vrcholných sovětských politiků. Stalin podle nich zemi pragmaticky spravoval v souladu se staletým vývojem Ruska, pouze dramatická doba a okolní svět ho přinutily k mimořádným opatřením podobně jako dříve Petra I., nebo po útocích 11. září George Bushe. Ze zaostalého Sovětského svazu vytvořil mocnou administrativně řízenou průmyslovou zemi. Tam, kde Jakovlev viděl likvidaci ruské tradice a rozklad hodnot, mluví Filippovova metodika o centrálním pracovním náboru venkovanů a o velkolepých výsledcích průmyslu. Ty podle ní dokázaly přes nespokojenost vyvolanou kolektivizací a nacionalisty rozpoutaný masový teror nadchnout obyvatelstvo pro ústřední sovětskou vládu. Kde Jakovlev kritizuje pronásledování neruských národů, tam autoři Filippovovy metodiky tvrdí, že Stalinova národnostní politika byla vyrovnaná a odpovídala situaci. Rusko podle nich ke své újmě dotovalo ostatní části SSSR politicky, hospodářsky, tvořilo vědecké centrum SSSR, posílalo do ostatních svazových republik vlastní odborníky a na svých špičkových školách připravovalo jejich studenty. Například Ukrajina tak přý mohla zasednout v OSN; Pobaltí zase dosáhlo vysoké životní úrovně.

O Stalinově nástupci, Chruščovovi, se Filippovova metodika vyjadřuje v obvyklé rovině kritiky jeho nedostatečných osobních kvalit. Svou misi informovat obyvatelstvo o ceně sovětského pokroku, dodává, však Chruščov splnil. Kromě dnes již standardní výhrady, že jeho zahraničněpolitické kroky a vnitřní reformy byly chaotické a nepromyšlené, vyčítá Chruščovovi, že z kritiky Stalina vyvodil nutnost oslabit tlak na elitu. Teprve pak podle nich vznikla partajní nomenklatura, která zablokovala sociální prostupnost společnosti. Tu její autoři, kteří chápání diverzity společnosti omezují na „ty dole“ a „ty nahoře“, paradoxně spojují s pouhou rotací kádřů. Sociální mobilita je podle nich také zároveň jedinou oblastí, pro niž skutečně platí teze o stagnaci Sovětského svazu za Brežněva. *Nejnovější dějiny Ruska* toto tvrzení dokládají argumentem, že přes snížení dynamiky vývoje sovětské hospodářství i životní úroveň jeho obyvatel stále rostly. Činí tak Chruščova pro rozmach nomenklatury odpovědným za potíže, kterým sovětský systém čelil až do osmdesátých let. Druhou příčinou narůstajících vnitřních problémů, tvrdí dále autoři již s důrazem na samotné Rusko, bylo trvalé rozpočtové přerozdělování prostředků z Ruska ve prospěch ostatních svazových republik. Pozornost Moskvy ke snížené pracovní morálce, nacionalismu a antisemitismu tak podle nich byla nutně omezena.

---

⁸ Ibid, 8–31, 54–66.

Řekli jsme, že základními úseky Filippovovy metodiky jsou období vlády jednolivých tajemníků strany. Podmínky, za nichž se ujali vlády, autorský kolektiv považuje za zásadní determinanty jejich konkrétních politických možností. Zatímco o nástupu Stalina k moci se od příliš nedozvíme, jeho nástupce Chruščov se prosadil na nejdůležitější pozici v SSSR zamlčením svého podílu na stalinských repreších a po celou dobu, kterou strávil v čele Sovětského svazu, se proto musel bát, že bude odhalen. Brežněv podle Filippovova autorského kolektivu vyzvedlo soupeření o moc mezi stalinisty a příznivci reformy. Byl kompromisním kandidátem a obě strany předpokládaly, že se podřídí jejich tlakům. Autoři Filippovovy metodiky však tvrdí, že Brežněvův zdrženlivý postup nevycházel z lavírování mezi mocenskými soupeři, ale z ohledu na proreformní tlak obyvatelstva, kterému chtěl dát prostor. Proti stalinistům podle nich proto zasáhl až ve chvíli, kdy zpochybnili obranyschopnost země. Odstranil je pak z tajné policie a postupně i z ostatních sfér veřejného života. Podle *Nejnovějších dějin Ruska* chtěl Brežněv sovětskému obyvatelstvu zajistit odpočinek, nedokázal však naplnit hlavní ideovou potřebu své doby. Místo nového zdůvodnění mobilizačního modelu společnosti prosadil hesla o rozvinutém socialismu a stabilitě.

Gorbačov tak převzal, připouští Filippovova metodika, stát plný vnitřních systémových i zahraničněpolitických problémů a počátky jeho působení navíc poznamenal pokles světových cen ropy, výbuch černobylské elektrárny a arménské zemětřesení. Reforma socialistického systému byla nezbytná, a jak již silně kriticky autoři dodávají s oporou v čínském postupu, také možná. Rozpad socialistického tábora ani Sovětského svazu podle nich nebyl nevyhnutelný, stačilo reformovat sovětskou ekonomiku, zvýšit životní úroveň a teprve potom se pustit do politických změn. Opačně však podle nich rozhodly osobnostní vlastnosti Gorbačova, jeho individualistické založení, slepá víra v ideologii, ignorování nacionalismu a osobní záliba v politických přátelích v zahraničí.

Vnitřní destrukci, tvrdí autoři Filippovovy metodiky, provázely bezprecedentní diplomatické kroky, které Sovětský svaz, a také dnešní Rusko, poškodily. Znovu jsme tu jimi utvrzeni, že mimo Washington a Moskvu existují na mezinárodní scéně jen objekty jejich vzájemného soupeření a každý ztracený spojenec je územím okamžitě dobytým nepřítelem. Gorbačovovo rozhodnutí zvýšit ceny sovětských surovin obchodovaných v rámci RVHP a následný souhlas s rozpuštěním Varšavské smlouvy převedly Sovětským svazem právoplatně obsazený bezpečnostní pás ve střední Evropě pod kontrolu Severoatlantické aliance. Nešlo ale o americké vítězství ve studené válce, zdůrazňují autoři. Přestavbu sovětský lid vymyslel sám, a drazé jí zaplatil za nabytou svobodu.

Přes líčení Jelcinovy éry jako chaotického balancování na hraně destrukce spěje Filippovova metodika bez skrupulí k odmítnutí Západu a k adoraci Vladimira Putina. Závěrečná část sleduje jeho politický program a promyšleně koriguje ty momenty jeho kariéry, které nelze označit za pozitivní. Putin tak například jako

jediný z diskutovaných vrcholných státních činitelů není představen životopisem. Metodika v něm spatřuje nezbytný konsolidační prvek, trvá zároveň na antiindividualismu a v kontrastu k osamělým sovětským vůdčům zdůrazňuje konsensuální princip a týmovou práci. Nejde tu už jako u Jakovleva o potřebu jednotlivce vyrovnat se svým životem, ale definitivně o politickou stimulaci sebevědomí soudobé ruské společnosti.

V roce 1973 se také Jakovlev, tehdy ve funkci činovníka odpovědného za stranickou propagandu, postavil do čela autorského kolektivu, který sepsal učebnici dějin. Soustředila se na poválečný Sovětský svaz v ekonomickém i mezinárodním kontextu, a objasňovala tak nárok sovětské komunistické strany na vedení světového socialistického tábora v boji za mír.⁹ Osm let po odstranění Chruščova nepřinášela objektivní aktuální zhodnocení posledních desetiletí, ale pečlivě z minulosti vybírala argumenty pro Brežněvovu vizi budoucího vývoje. Snad jediné takto lze najít určitou rezonanci mezi Jakovlevem a redakčním počinem Filippova. Osm let po nástupu Putina vyšla i Filippovova edice chystající půdu pro Putinovo Rusko. I zde se jedná o manipulaativní účelovou kompilaci a polemizovat s autory o jejich tvrzeních nemá valný smysl. Smysl by však měly mít odpovědi, které na výše uvedené otázky Filippovova současného autorského kolektivu dají čeští studenti. Jakovlev odpovědi není.

Daniela Kolenovská

Barany, Zoltan. ***Democratic Breakdown and the Decline of the Russian Military***. Princeton: Princeton University Press, 2007. 247 s.

Kniha zkoumá vývoj sovětské, resp. ruské armády od druhé poloviny 80. let do současnosti, zejména pak její místo v ruské společnosti a veřejném, resp. politickém životě. Výchozí tezí autora je, že ruská armáda neprošla po rozpadu Sovětského svazu radikální reformou a absence takové reformy dala vzniknout zvláštnímu mechanismu civilně-vojenských vztahů v ruském veřejném životě, který přispěl k neúspěchu demokratizačních procesů v Rusku. Je však třeba hned na začátku předeslat, že pokud se chce čtenář dozvědět něco o současné ruské armádě, měl by se poohlédnout po jiné knize.

Úvodní kapitola je věnována havárii jaderné ponorky Kursk, při které v roce 2000 zahynulo všech 118 členů posádky. Barany tragédií Kursku ilustruje podle něj dlouhodobý a všeobecný rozklad ruských ozbrojených sil, lhostejnost vedoucích

---

⁹ Aleksandr Nikolajevič Jakovlev et al., *Osnovy političeskich znanij. Učebnoje posobije dlja načal'nych škol sistemy partijnaj učebny* (Moskva: Politizdat, 1973).

činitelů armády i státu v čele s prezidentem a kontinuitu chování současného politického vedení se sovětskou epochou.

Na vstupní kapitolu navazuje obecný přehled vývoje postavení sovětských a ruských ozbrojených sil mezi lety 1986 až 2000, následovaný pokusem o analýzu politické role armády v Sovětském svazu a v Rusku. V další části se autor věnuje reformám armády po r. 1991, zejména redukci počtu ozbrojených sil, depolitizaci armády, zavedení náhradní vojenské služby, rozpočtovému doзору a nárůstu občanské složky ve vojenských záležitostech. Ačkoli připouští, že reformy dosáhly částečných úspěchů, k zásadnímu pokroku, a zejména demokratizaci armády, v Rusku nedošlo. To vysvětluje mj. tím, že Rusko, na rozdíl od jiných zemí bývalého východního bloku, postrádalo vnější stimul, resp. tlak v podobě perspektivy členství v NATO a vlastním odporem armády, resp. jejích horních vrstev. Poslední kapitola pojednává o postupném podřizování armády výkoně moci v čele s Kremlem, zejména pak za vlády prezidenta Putina.

Armádní téma je velmi aktuální vzhledem k obnoveným velmocenským ambicím dnešního Ruska. Armáda tvoří jednu z klíčových složek zajištění národní bezpečnosti každého státu a vztahy armády a občanské společnosti jsou důležitým indikátorem demokratičnosti režimu. Baranyho kniha však bohužel přínosným příspěvkem do literatury není.

Samotný rozsah knihy by se zmenšil na polovinu, kdyby autor stále nevysvětloval, o čem bude psát, k čemu dojde a jakou metodologii k tomu použije a proč. Politologická literatura samozřejmě vyžaduje určitý přístup a je vhodné, když autor v úvodu své práce čtenáře s metodologií a teoretickými východisky seznámí. Aby takto ale pojednával každou kapitolu, a to v jejím úvodu i závěru, se jeví nadbytečné a na úkor vlastní práce, pro kterou příliš prostoru již nezbyývá. A vskutku, ve zbývajícím textu Barany nabízí převážně schematické informace bez analytické hodnoty a poučky jako z učebnice základů politologie. Kniha se neopírá o vlastní vědecký výzkum, čerpá výlučně ze sekundárních zdrojů, z nichž jednu polovinu tvoří zprávy Rádia Svobodná Evropa a druhou novinové články společně s memoáry zasloužilých vojáků a politiků. Obsahově je rovněž nevyrovnaná a občas čtenářů uniká smysl zařazení daného pasáže do knihy, včetně celé první kapitoly o Kursku, jehož tragédii chce Barany použít jako symbol rozkladu ruské armády, ale zatím z toho vyjde ideologizující pamflet a neschopnosti armádního vedení, aniž by vlastně bylo o katastrofě řečeno něco více než novinové titulky.

Nejpozoruhodnějším na celé knize je fakt, že ač o armádě, čtenář se z ní o ruské armádě, jejích problémech a politické roli dozví minimum. Ve skutečnosti slouží pojednání o armádě a jejím nevyváženém vztahu z občanskou společností pouze jako prostředek k obhájení vlastní autorovy teze o narůstajících sklonech dnešního Ruska k autoritarismu a jeho nedostatku demokracie. Toto však není žádné šokující odhalení, a proto je četba Baranyho knihy z převážné části ztrátou času.

Tatána Jančárková

Colton, Timothy J. *Yeltsin: a life*. New York: Basic Books, 2008. 616 s.

Boris Nikolajevič Jelcin platí za postavu výrazně destruktivní. Všeobecně – a ne zcela neprávem – bývá ztotožňován s podkopáním perestrojky, s likvidací Sovětského svazu, s hospodářským rozvratem Ruska v devadesátých letech, se dvěma válkami v Čečensku, anebo s vyklizením politického pole oligarchům. Schematicky vzato působí Jelcinův prezidentský účet na konci tisíciletí skutečně tristně. Timothy Colton, ředitel harvardského Centra ruských a eurasijských studií, prostřednictvím své knihy však jakýkoliv schematický a zjednodušující pohled na Borise Jelcina důrazně odmítá.

Podle autorových slov měla být práce původně časově vymezena jen existencí samostatné Ruské federace. Postupem času však bylo jasné, že bez objasnění Jelcinova života v jeho plné šíři a hloubce není možné kvalitně interpretovat období pozdějšího prezidentství. Colton vlastně vychází z přesvědčení, že Jelcina jako fenomén a jako absolutní paradox své doby lze uchopit jedině na základě podrobné znalosti celé jeho životní dráhy, začínající na Urale stalinské éry.

S ohledem na rodinné prostředí a minulost měl Boris Jelcin od malička k dispozici všechny důvody nepustit si bolševickou moc k tělu blíže než bylo nevyhnutelně nutné. Ovšem už jen přechod od dítěte režimem tvrdě postižených rodičů (Borisův otec strávil několik let v gulagu za údajnou protisovětskou agitaci) přes vzorného žáka základní školy v Bereznikách a stále vzorného, byť občas rebelujícího studenta polytechnického institutu do podoby komunistického technokrata dokazuje, jak podivný vývoj a unikátní vnitřní obsah v sobě mohl skrývat zdánlivě ukázkový exemplář druhu *homo sovieticus* v éře nastupující sovětské stagnace.

Čistě podle dobové logiky mohla být pozice šéfa sverdlovského obkumu pro Jelcina konečnou stanicí. Shodou okolností ale byla v Moskvě poloviny osmdesátých let po razantních politicích regionálního ražení silná poptávka. Jelcina nechal ze svého lůžka otukávat už Jurij Andropov a do metropole ho s velkými očekáváními přivedl Michail Gorbačov. Už během prvních měsíců se ale ukázalo, že na postavu Jelcinova formátu není nové politické vedení připraveno a především se rychle zužují možnosti jak vzít klíčové jmenování zpět. Jelcin byl přesně tím člověkem, kterého iniciátoři perestrojky oficiálně sháněli, ale s jehož reálnou existencí ve skutečnosti nepočítali.

Autor pozvolna vykresluje Jelcina jako zarytého individualistu, improvizátora a eklektika bez smyslu pro směřování k dlouhodobým cílům. Těch si Jelcin opravdu vědom nebyl, nicméně vždy u svého snažení vnímal jistou střednědobou trajektorii a tato se sama o sobě stávala cílem nebo spíše jeho náhražkou. Těsně po vzniku samostatného státu například Jelcin uznával, že nadcházející drastické reformy budou pro obyvatelstvo nesmírně bolestné, ale co je důležitější, budou nezvratné. “Velký skok ven“ ze sovětského dědictví měl podle prezidentových slov dokonat až jeho nástupce. Ze zpětného pohledu je tedy v Jelcinových úvahách patrný

jak vyhraněný pragmatismus, tak určitý nedotažený, rozostřený idealismus. Jelcin si byl mnohem jistější správností nastoupeného kurzu než tím, kam by měl tento kurz vlastně Rusko zavést.

Jestliže se Jelcin do obecného povědomí zapsal jen několika svými často spornými, rozhodně však spektakulárními výkony, Colton svou prací tyto mezníky nejen vyjasňuje, ale především ojedinělým způsobem sceluje a skládá do mimořádně kompaktního profilu. Kromě ohromného množství obligátních materiálů ze sovětských archivů či přísně kritického až skeptického zkoumání Jelcinových memoárů k tomu využívá v první řadě desítky rozhovorů se všemi relevantními aktéry včetně Jelcina samotného. Úrovní argumentace bez nejmenších pochyb posouvá zkoumání tématu o úroveň dále než jeho předchůdci (mezi jinými Leon Aron, Liliya Ševcovová nebo kolektiv autorů i do češtiny přeložené knihy Jelcinova epocha).

Za jediné výrazné zakolísání je možné pokládat způsob, jakým se autor vypořádal s kontroverzním obdobím samotného závěru Jelcinova prezidentství. Zatímco výraznější vliv takzvané Rodiny anebo Borise Berezovského (stejně jako alkoholu) na Jelcinovo rozhodování je v knize přesvědčivě vyvrácen, události roku 1999 a tedy přesné okolnosti předání moci Vladimíru Putinovi zůstávají pouze načrtnuté a ve srovnání s předchozím výkladem tak závěr práce působí poněkud útržkovitě. Colton zde k Jelcinovi přistupuje s určitou presumpcí nevinu a mimoděk tím přibližuje svůj jinak vyvážený portrét prvního ruského prezidenta blíže portrétu nedotknutelného hrdiny.

Jakub Andrlé

Dimitrov, Božidar. *Desette lži na makedonizma*. Sofija: Fondacija KOM, 2006. 87 s.

Božidar Dimitrov je známý bulharský historik a politik, současně i ředitel Národního historického muzea (zapletený do několika skandálů) s vlastním televizním pořadem, který o sobě říká, že nikdy neřikal, že není nacionalista.

V práci nazvané *Deset lží makedonismu* Dimitrov vyvrací názory makedonských historiků (pro něj „historiků“) s cílem čtenáři vysvětlit, že obyvatelé Makedonie jsou terorizováni a žijí v informační pustotě, makedonská historie neexistuje a neexistují ani Makedonci. O své knize *Deset lží makedonismu* autor v úvodu sám říká, že je nevýznamná, že zapadne, neboť za sto let (autor věří, že možná i dříve), žádní Makedonci (tím pádem ani makedonismus) existovat nebudou. Smrtelnou ránu makedonismu, teorii makedonské národní svěbytnosti, podle Dimitrova zaslala demokracie, ve které neobstojí tato podle něj původně velkosrbská idea, které po roce 1944 uvěřilo mnoho lidí. Skon Makedonie očekává Dimitrov po jejím vstupu do Evropské unie, kdy politika lidských práv učiní přítrž teroru skopské vlády na obyvatelstvu Makedonie. Dimitrovy argumenty nejsou samozřejmě ničím

objevné, spadají do dnes již „klasického“ arzenálu bulharských protimakedonských tezí. Jeho jazyk je však velmi peprný a autor na několika místech Makedonce vyloženě zesměšňuje. V tomto ohledu je zajímavé pozorovat, do jakých jazykových sfér se může dostat historik-profesionál ve víru žabomyšího sporu o národní příslušnost lidí, již se cítí být Makedonci.

Deset kapitol odpovídá deseti tématům, tzv. deseti lžím makedonismu. Lží první je podle autora idea antického původu současných obyvatel Makedonie. Antičtí obyvatelé Makedonie nebyli Slované a navíc obývali severní Řecko, přičemž v dnešní Vardarské Makedonii byli Ilyrové a Thrákové. V římském období se antičtí Makedonci přesídlili do Východní Thrákie a Konstantinopole a Soluně. Tedy z Vardarské Makedonie toto osídlení zmizelo a s ním i název Makedonie, který se užíval případně pro jinou oblast. Makedonci se začali později prohlašovat až Řekové ze severního Řecka. Podle Dimitrova i Kiro Gligorov, první prezident samostatné Makedonie „potvrdil“, že Makedonci nemají s antickým obyvatelstvem nic společného. Druhá lež se týká slovanské čistoty Makedonců a nečisté tatarské příměsi v bulharském slovanství. Dimitrov zdůrazňuje, že Tataři jsou v zmiňování v písemných pramenech jako národ již od 11. až 12. století, zatímco Makedonci až v roce 1944. Jméno, které Bulharům zůstalo po tatarských Bulharech, přirovnává k dvojicím jmen Frankové-Francouzi. Ve Vardarské Makedonii také podle Dimitrova Slované neusídlili, ale pustili se dále do její egejské části, zatímco ve Vardarské Makedonii se usídlili Bulhaři. Třetí lží makedonismu je makedonský původ Cyrila a Metoděje. Dimitrov vylučovací metodou dochází k závěru, že věrozvěstové byli Bulhaři, neboť o jejich makedonství nejsou žádné záznamy, a Řek by se nemohl tak dokonale naučit slovanskému jazyku a pak jej používat pro liturgickou a filosofickou literaturu. Žáky Cyrila a Metoděje už za Makedonce považovat vůbec nemůžeme, jelikož jejich většina byla z Moesie na území dnešního Bulharska, do makedonského Ochridu odešli na přání bulharského cara a na jeho přání také vykonávali důležité církevní i správní funkce.

Čtvrtou lží je teze o Samuelově carství jako prvním makedonském státu na přelomu 10. a 11. století. Samuel svůj život prožil ve službách bulharského cara a až když všichni možní následníci bulharského trůnu zemřeli, ujal se moci. Důležitým důkazem pro Dimitrova tvrzení je zejména tzv. Bitolská deska, která byla nalezena 1956 a obsahuje sdělení Samuilova následníka Ivana Vladislava a výlučně mluví o bulharském národě. Připomíná také, že byzantský car, který Samuela porazil, nesl přídomek Makedonec a to proto, že byl z Východní Thrákie, kteréžto území se nazývalo tou dobou Makedonie. Dimitrov útočí i na vžité pojmosloví v makedonské historii, která o tomto středověkém státním útvaru mluví jako o Samuelově carství. Makedoncům se vysmívá, že nemohou a ani si nedovolí nazývat ho makedonským státem. Posměšně také navrhuje, že by se současná Republika Makedonie mohla podle tohoto schématu jmenovat Kiro Gligorovův stát, podle prvního prezidenta republiky.

Pátou lží je tvrzení o tom, že Ochridské arcibiskupství bylo makedonskou církví. Podle Dimitrova byla církev vřdycky bulharská a v jejím čele stáli Bulhaři. S církevní problematikou jde ruku v ruce i makedonské národní obrození. Existence makedonského obrození je šestou lží, což Dimitrov podtrhuje vědeckou seriózností Slovníku jihoslovanských literatur vydaného roku 1998 v Moskvě. V této encyklopedii jsou makedonští obrozenci přiřazeni k heslu bulharská literatura, což dokazuje jejich bulharskou národnost. Makedonské národní obrození je mýtus, kterému věří občané Makedonie, neboť se k nim díla obrozenců dostávají pouze přeložená do současného vymyšleného makedonského jazyka. Dimitrov cituje několik děl z období obrození, aby demonstroval, že se autoři cítili Bulhary a snažili se tak působit i na ostatní obyvatelstvo.

Makedonský nebo spíše nebulharský charakter Vnitřní makedonské revoluční organizace je podle Dimitrova sedmá lež makedonismu. Autor vyjmenovává rodiště různých činníků organizace a upozorňuje na jejich polohu mimo současnou Republiku Makedonii. Odvolává se na stanoviny organizace, které mluví o autonomii pro bulharský národ v Makedonii a Odrinsku či o tom, že členem organizace se může stát každý Bulhar. O autonomii podle Dimitrova tito pravověrní Bulhaři usilovali, neboť prozíravě odhadli mezinárodní situaci, která zvětšování území Bulharska nepřála. To že se VMRO neustále přetahovala o vliv s tzv. vrchovisty, vidí Dimitrov jako běžné bulharské hašteření o vedoucí pozice.

Další lež makedonismu spatřuje Dimitrov v označování osoby Krste Petkova Misirkova jako „Makedonce č.1“. Podle Dimitrova byl tento intelektuál z přelomu 19. a 20. století dokonce bulharským agentem, pracujícím proti Rusku a Srbsku. Misirkov vydal v roce 1903 práci *O makedonských záležitostech*, v níž se prohlašuje za Makedonce v národnostním smyslu. Dimitrov však poukazuje na proměny jeho názorů i národního cítění, které zpochybňují makedonskou důvěru v člověka, který měnil národnost každý týden.

Rovněž lživý je výklad makedonského boje proti bulharské okupaci v letech 1941–1944 – pokud žádná Makedonie neexistovala, tudíž nemohla být ani okupována. Dimitrov připomíná, že v tehdejší Vardarské bánovině byla bulharská armáda v roce 1941 srdečně vítána, opomíjí ale, že toto nadšení netrvalo dlouho.

Poslední lží makedonismu je pak podle Dimitrova tvrzení, že obyvatelstvo bylo spokojené s opětovným připojením k Jugoslávii, tentokrát v její nové, socialistické formě. Autor zmiňuje několik sérií represivních vražd odpůrců jugoslavismu v období bezprostředně po válce a tvrdí, že oběti nového režimu byly vražděny za svou bulharskou identitu. Podle Dimitrova byla také dvěstěpadesátitisícová makedonská menšina v Bulharsku výmyslem Tita a Stalina, podporovaným pouze v období jejich dobrých vztahů. Osud makedonské menšiny po roztržce charakterizuje jako období svobody, kdy se tito lidé opět mohli přihlásit ke své pravé, tj. bulharské národnosti. Součástí desáté kapitoly je i odsouzení makedonské menšinové organizace OMO Ilinden, jejíž členy označuje za řecké Vlchy přesídlené do

Bulharska a na jejich příkladu dokládá svou tezi, že národnost se může stát i dobrou profesí.

Dimitrovův pohled na makedonismus je tedy jednoznačně odmítavý a autor se tím nijak netají. Na makedonské straně jistě můžeme najít řadu příkladů manipulací s výkladem vlastní historie, ale ty zpravidla nedosahují takového mistrovství. Dimitrov na řadě míst opomíná důležité skutečnosti, které jsou popsány makedonskými i zahraničními historiky (například vztah k bulharské správě za druhé světové války), především však naprosto ignoruje masu obyvatelstva především ve Vardarské, ale i v Pirinské i v Egejské Makedonii, která se cítí být Makedonci, v zásadě vůbec nepočítá s cestou postupného a proměnlivého formování makedonského národního vědomí. Svou necitlivost k otázce národní identity ilustruje Dimitrov i řadou disparátních srovnání, která čtenáři předkládá: stejně jako v makedonském případě je vyhaná i moldavská identita nebo identita Srbů-muslimů, kteří světu tvrdí, že jsou Bosňáci.

Tereza Fantlová

Farkas, Richard P. ***Democratization in the Balkans: Prescription for a Badly Scarred Body Politic***. Boston: Northeastern University Press, 2007. 135 s.

Profesor politologie a bývalý poradce vlád států střední a východní Evropy v raném období postkomunistické transformace publikoval v roce 2007 knihu *Democratization in the Balkans: Prescription for a Badly Scarred Body Politic*. Na necelých 140 stranách textu se pokouší analyzovat vývoj a současný stav demokratizačního procesu v devíti zemích jihovýchodní Evropy (Albánie, Bulharsko, Chorvatsko, Černá Hora, Kosovo, Makedonie, Rumunsko, Srbsko a Slovinsko). Výstupy své analýzy zakládá na popisu chování politických subjektů v jednotlivých státech, výsledcích komparativních studií relevantních mezinárodních organizací a sociologických průzkumech názorů a nálad tamních společností. Farkas si z důvodu zkoumání „hloubky“ demokratizačního procesu v knize definuje šest prvků, které pro něj představují základní kameny fungující demokracie.

Tyto abstraktní „položky demokracie“ (tolerance, plnění závazku zvolenými politickými subjekty, hlas veřejnosti, omezení demokratizace, transparentnost, legitimita) tvoří kostru publikace o šesti kapitolách, kterým předchází úvod a vstupní kapitola s mapou regionu. Ve vstupní kapitole se Farkas krátce ohlíží za turbulentní historii jihovýchodní Evropy (termín „Balkán“ odmítá z důvodu jeho negativních konotací), ve které vyzdvihuje opomíjené pozitivní rysy vývoje od doby ilyrských kmenů až po vznik meziválečné Jugoslávie. V kapitole obhajuje výběr šesti zmíněných prvků, reflektuje literaturu zabývající se demokratizací a zkoumáním fenoménu „demokracie“ a definuje čtenáři rámeček, který je nezbytný

ný pro smysluplné zasazení „položek“ do kontextu současné politiky jihovýchodní Evropy.

Na rozdíl od definice demokracie autorství v knize často citované organizace *Institute of Democracy and Electoral Assistance* jako „systému politické vlády, jejíž exekutivní moc je podřízena kontrole občanů, kteří jsou považováni za subjekty politicky rovnocenné“, a systému, který se vyznačuje určitými kvalitami (reprezentativnost, všeobecnost, odpovědnost aj.), spatřuje Farkas meritum zralé demokracie ve funkčním zavádění již zmíněných atributů. Jestliže jsou tyto předpoklady v transformujícím se systému přítomny, můžeme jej podle něj nazvat demokratickým. Autor si je nicméně vědom toho, že demokracie je ideálním, těžko definovatelným procesem (respektive tou nejlepší z nedokonalých forem systémů vlády), o který politici a občanská společnost musejí neustále usilovat a který musí být utvářen permanentní zodpovědnou angažovaností všech politických subjektů (občany společnosti nevyjímaje).

Aby mohl být vytvořen fungující demokratický systém, je podle Farkase třeba (1) zformulovat směr vývoje a hodnoty společnosti, (2) vytvořit politický a administrativní aparát a (3) najít/zvolit takovou skupinu lidí, která by byla schopna zodpovědně vést zemi k vytyčeným cílům. V postoji společností států regionu vidí první velkou překážku, protože se nemohou shodnout na hodnotách a postkomunistickém směřování státu. „Veřejný hlas“ (ideálně konsensuální a směřodatný) je často protichůdný a fragmentovaný, političtí lídři jej tak neberou (a v podstatě ani nemohou) příliš v potaz. Tím dochází k odcizení politiků od občanů (k neplnění „závazku“), znechucení politikou a nedůvěře k „demokracii“ (což ovlivňuje „legitimitu“ systému).

Společnosti, které trpí dědictvím komunistické minulosti, nechápou svou roli v procesu demokratizace a občanskou povinnost systém spoluutvářet a mimo své účasti na volbách se na něm ani příliš nepodílejí. Zvolení političtí tak nemohou být dostatečně kontrolováni, mohou si dovolit praktikovat a prosazovat své politiky bez potřeby širší debaty (otázka transparentnosti), pohrdat názory opozice (otázka tolerance). Média z důvodu nízké profesionality, nedostatečné objektivity a kontroly zájmovými skupinami příliš nenapomáhají obratu v tomto negativním společenském trendu. Političtí lídři a politika všeobecně tak vytvářejí obraz zmatené, nekoncepční a apatické společnosti bloudící v kruhu.

Tyto veskrze negativní trendy Farkas neuplatňuje paušálně na všechny státy regionu. Slovinsko je podle něj na správné cestě ke stabilní demokracii západního typu, stejně tak jako (v menší míře) Bulharsko, Rumunsko a Chorvatsko. Logicky tak vyvstává otázka Evropské unie jako entity představující ideální demokratické hodnoty a v podstatě tak nahrazující koncepční vakuum tamějších společností. V praxi se ukazuje, že členské státy jihovýchodní Evropy (a Chorvatsko, které má nyní oficiální statut kandidáta), vykazují vyšší míru demokratizace (z důvodu nutnosti implementace pravidel a zákonů EU).

Farkas v závěrečné kapitole navrhuje možná řešení, která by měla napomoci „demokratičtějšímu“ vývoji a „zahojit jizvy na politickém těle“ zkoumaných států. Tyto společnosti si definují jako politické lídry ty osoby, které by měly vyřešit všechny jejich problémy; Evropskou unii pak jako spásu přinášejícího „rytíře na stříbrném koni“; demokracii konečně jako systém, který není třeba nadále utvářet a podílet se na něm. Paradoxně pak v „řešitele“ svých problémů nevěří přes 70 procent občanů. Nejdříve tedy musí dojít k přeměně společenské mentality, charakterizované větší zodpovědností ve veřejném prostoru, tolerancí (etnickou a náboženskou) a schopností konsensu (nejen) v politických otázkách. Politici lídři pak budou ve vlastním zájmu nuceni naslouchat „hlasu“ veřejnosti, respektovat opozici a odlišné názory, zprůhlednit fungování a rozhodování aparátu, a chápat svou funkci ne jako prostředek ke zviditelnění a obohacení, ale jako službu veřejnému zájmu. Společnost a politici podle Farkase musí pochopit, že demokracie funguje jako platforma, na které se utváří vztah mezi vládoucími a ovládanými, vedoucí k minimalizaci zneužívání systému a maximalizaci prosazení společných cílů.

Farkasova kniha je zajímavou politologickou analýzou zkoumající demokratizaci – jeden z nejneuchopitelnějších a těžko definovatelných procesů reflektovaných současnými společenskými vědami. Má však řadu přinejmenším problematických rysů. V úvodu zmíněná „historická exkurze“ do dějin balkánských zemí se vzhledem k svému záběru minulých tří tisíc let jeví na sedmi stránkách jako velmi neadekvátní. Definice jednotlivých „položek demokracie“ často vyznívají příliš vágně a technicistně navzdory podloženosti příklady z politické praxe a společenského vývoje. Vytknout lze užívání mnohdy, z mého pohledu, až nevhodné rétoriky. Výrazy jako „zjizvené politické tělo“, návrhy na zlepšení situace jako „předpis“, státy s dominantně negativními výsledky označované jako pacienti v „komatu“ a užívání podobné „lékařské“ terminologie vůbec, to jsou postupy, které automaticky posouvají amerického autora do role „lékaře“, který jako jediný zná pravý lék na nefungující demokracii. Dalším v podstatě paradoxem knihy je to, že Farkas poukazuje na negativní vlivy působení mezinárodní komunity a Západu a volá po větší samostatnosti zkoumaných států v jejich politickém rozhodování, ačkoliv z logiky výkladu plyne, že výsledky samostatné akce budou spíše problematické. Konečně, ačkoliv se distancuje od vidění jihovýchodní Evropy jako necivilizované periferie, svou rétorikou a projekty řešení problémů („Desatero přikázání“) na sebe bere roli jakéhosi spasitele tohoto politicky „neutěšeného“ regionu, čímž vlastně odstraňuje ty důvody, kvůli kterým nechtěl, aby se mu říkalo Balkán. Kniha však minimálně vzbudí v relevantních kruzích debatu, což bylo ostatně jedním (možná jediným) z autorových přání.

Jakub Šimák

Literární překlad je velmi důležitým kulturním odvětvím, které umožňuje intelektuální výměnu a kulturní dialog mezi různými národy a jazykovými oblastmi. Antologie lužicko-srbské poezie s názvem *Jazyk, jímž porozumíš větru*,¹ která nyní vyšla v nakladatelství Protis, je nejen významným počinem literárním, ale také překladatelským (o překladatelských kvalitách publikace bude ještě řeč). Navíc je cennou výpovědí o tom, jak tito Polabští Slované žijí a myslí na počátku 21. století, poté co si prošli důležitými společenskými změnami v letech devadesátých. Pro toto etnikum, které nemá svůj stát, které postrádá větší města a čítá nyní podle odhadů 40 000 až 70 000 osob, je jazyk velmi důležitým identitotvorným prvek.

Lužická srbština ale zdaleka nemá na různých ustláno. Dělí se navíc na dvě varianty – hornolužickou a dolnolužickou, ovšem v každodenní komunikaci mluví tímto jazykem hlavně starší generace. Vládní příspěvek pro Nadaci lužickosrbského národa, která podporuje jazykovou a kulturní emancipaci Srbů se každoročně zkracuje, saská vláda s odkazem na „nedostatek školáků“ zavřela v posledních letech několik lužicko-srbských škol (zde se snoubí lhostejnost německé vlády k potřebám menšiny s prostým faktem stárnutí obyvatelstva, které znamená, že se do škol hlásí méně a méně žáků, přičemž lužická srbština zůstává na německých školách volitelným předmětem). Mnoho mladých lidí odchází za prací do Německa, také literáti často píšou dvojjazyčně, protože se jim tím otevírá cesta na velký německý trh.

Milan Hrabal pojal knihu jako komplexní zprávu o životě a myšlení lužických Srbů a zachycuje jejich literární a myšlenkový vývoj od sedmdesátých let až do současnosti (v roce 1976 vyšla antologie *Vřesový zpěv*, na kterou tato sbírka navazuje). Hrabal je překladatel-amatér, který se ale psaní poezii věnuje již delší dobu a při překládání básní byl v těsném kontaktu s autory. Jak sám uvádí, v několika případech šla spolupráce tak daleko, že autor pod vlivem překladu upravil originál.² Hrabal se snažil být co nejvíce věrný předloze (vždy jedna báseň každého autora je uvedena zrcad-

---

¹ Název je odvozen podle úryvku z básně Kita Lorence *Tento obrat*.

² Týká se básní, byly původně jen v německém originále a které autoři následně přeložili do lužické srbštiny.

lově v lužické srbštině). I když je místy text poněkud kostrbatý a čtenář má dojem, že by si autor mohl dovolit více experimentovat se zachycením významu v češtině (na druhé straně se např. odvážně pustil do překladu akronymů), je celkový dojem velmi dobrý a některé básně, jako např. báseň „*Holoubek dvě bílé nožky má*“ od Kita Lorence nebo překlady básnických hříček od Měřany Cušcyny, jsou literárně mimořádně zdařilé.

Přejdeme-li konkrétně k obsahu sbírky a perspektivě jednotlivých autorů, jedná se o básnickou antologii, chronologicky řazenou podle toho, jak se dvanáct nejvýraznějších básnických postav od let sedmdesátých až do současnosti objevovalo na literární scéně. Všechny feministy a feministky také jistě potěší, že obě pohlaví jsou ve sbírce zastoupena rovnocenně. Najdeme v ní autora evropského formátu Kita Lorence, který zaujímá v knize privilegované místo, tak jeho žáky (Benedikt Dyrlich, Róza Domašćyna), ale i mladé začínající autory, kteří jsou podle Milana Hrabala příslibem do budoucna (Beata Nastickec). Jsou zde i autoři, kteří už netvoří, ale svým dílem přispěli k rozvoji lužicko-srbské poezie (např. Petr Thiemann, který se dnes živí jako filmař). Styl autorů je velmi různorodý: najdeme tam jazykově vybrané básně Kita Lorence, které si hrají se slovy a zároveň v sobě nesou hlubší význam, zlidovělé básně patriota Béno Gudára, uzavřené a intimní díla z pera Marjy Krawcec či rebelské básně odkrývající hlubiny ženské sexuality z dílny mladé básnířky Hajduk-Veljkovicowe.

Základní motivy sbírky jsou: střet mladé a staré generace, vystřízlivění ze svobody po pádu komunismu,³ obava z rozpouštění lužickosrbské identity v německé. To reflektuje např. báseň *Špek* od Béno Gudára: [...] Dneska když bič přestal bít/ a nemusíme s nikým výt/ v zákazech a ústrcích / teď zas máme obavy z té veliké svobody,/ že se všechno rozdrobí,/ že se studny zakalí,/ že uvadnou kořeny // především naší vinou...“ Občas se dostaví pocit, že lužickosrbská poezie tvoří tak trochu sama v sobě a pro sebe a nemá vlastně velká témata (frustrace z Německa se přeměnila na frustraci v sebe sama) a je těžké říci, nakolik je „povinné“ opěvování krás Lužice reklamním trikem, onou přidanou hodnotou, která básně lépe prodá na německém trhu. Upřímnost výpovědi ale nemůžeme vytýkat autorů srostlým s Lužicí, pro které je Lužice zdroj trvalé inspirace i pobavení: „Na mělkém kraji jezera / dneska všechno rybí chtění / si spolu vhrá-

---

³ Za časů NDR byly kulturní možnosti lužickosrbské populace ochráněny tzv. „Lužickosrbským zákonem“ z roku 1948, resp. 1950 a došlo k rozvoji literatury.

vá do těla/ svoje němé dáledění / Vprostřed slunce voda mlaská / nemá konce rybí láska [...].“ (Béno Gudár, *Letní svatba ryb*)

Kniha je vedle básní samotných doplněna o poutavou a poučnou předmluvou z pera sorabisty Leoše Šatavy, který zde nastiňuje kulturní a politický vývoj lužicko-srbského etnika od jeho úplného počátku až do současnosti, v druhé části se pak pokouší zhodnotit přínos autorů, jejichž díla jsou v publikaci zastoupena. Velmi cenné jsou poznámky k básním od překladatele a editora knihy Milana Hrabala, které vysvětlují reálie, místa, postavy, zvyky či lingvistické hříčky, a někdy čtenářům objasňuje pozadí vzniku básní. Ty pak dostávají zcela nový význam– na první pohled poeticky hravá báseň *Zázračná proměna* s podtitulem *Co roste v lese lužickém?* od Kita Lorence odkazuje ve skutečnosti na těžbu hnědého uhlí ve Střední Lužici, kvůli které zanikají nejen lužické lesy, ale i celé vesnice. Vedle medailónků všech zastoupených básníků nechybí ani profil lužicko-srbské malířky Isy Bryccyny, jejíž ilustrace knihu doprovázejí.

Jak tedy zhodnotit stav, ve které se nachází lužicko-srbská literatura a společnost na prahu nového tisíciletí a jaké jsou její vyhlídky? Dále pak: jaký význam má překlad lužicko-srbské poezie v Čechách? A konečně: jak zasadit výbor lužicko-srbské poezie do středoevropského, potažmo celoevropského kulturního kontextu?

Lužická srbština je nám po slovenštině a polštině nejsrozumitelnější jazykem. S Lužicí jsme svázáni odjakživa (kdo dnes ví, že Svatá Ludmila byla Lužická Srбка?), Lužice byla po tři staletí součástí zemí Koruny české. O kulturní a intelektuální blízkosti mezi Čechami a Lužicí svědčí trvalá kulturní výměna, např. na půdě Lužického semináře⁴ na Malé Straně, mnoho z uveřejněných básní na Prahu a Čechy odkazuje (*Píseň lásky z Prahy, Pražský máj 2004* od Benedikta Dyrlicha, *Jiří Wolker* od Marje Krawcec). Důvodů pro to zajímat se o tuto menšinu, která se nachází bezprostředně u našich severních hranic, je tedy víc než dost. Překlady mají

---

⁴ Lužickosrbským seminářem prošla velká část lužickosrbské inteligence, působily zde také osobnosti jako Josef Dobrovský, Václav Hanka, Karel Jaromír Erben a Slovák Martin Hattala. V roce 1922 byl seminář zrušen s odůvodněním biskupa Schreibera „ukončit panslavistické rejdy“. Po druhé světové válce Lužický seminář daroval stát Společnosti přátel Lužice, v letech 1945–55 seminář mohl opět sloužit jako lužickosrbská kolej. Poté byl zestátněn, ale úřady nechaly v historické budově působit unikátní Hórnikovu lužickosrbskou knihovnu, kde se konaly přednášky i kulturní akce. V roce 2002 byla zasažen povodní a Hórnikova knihovna musela být přesunuta do náhradních prostor. (Zdroj: <http://www.luzice.cz/?rubrika=17>).

v tomto smyslu klíčovou roli v evropské knižní kultuře – znamenají otevřenost a snahu o pochopení jiných kultur. U nás mají navíc velkou tradici a vzhledem k tomu, že téměř 80 % překladové literatury je z angličtiny, je toto vydání chvályhodným počinem.

Říká se, že v Lužici píše všechno, co má ruce a nohy. To ale neznamená, že by tím trpěla kvalita lužické literární produkce, o čemž svědčí i tato básnická antologie. Jak poznamenává sorabista Leoš Šatava ve své předmluvě, kulturní rovina v Lužici supluje rovinu politickou. Srbové mají svou národní organizaci – *Domowinu*, která zastřešuje spolkovou a občanskou činnost Lužických Srbů a která podporuje i mladé literáty. Lužicko-srbská poezie čerpá ze své zakotvenosti na pomezí slovanského a germánského živlu, přesto je v nejvlastnějším smyslu evropská: v básních najdeme mnoho odkazů na řecké báje a pověsti, útrapy, které jsou společné všem postkomunistickým středo- a východoevropským zemím, ale také na své vlastní zvyky, tradice a historii. Jak píše Milan Kundera v eseji *Nesamozřejmost národa*, v globalizujícím se světě jde o základní otázku bytí a nebytí malého národa, o to, zda nechat národní jazyk zplanět nebo jej kultivovat, o věčný boj za národní ospravedlnění a zabezpečení.⁵ Pokud platí, že zachovávání národního jazyka nemá smysl bez toho, aniž by v něm vznikala kvalitní literatura, můžeme směle říci, Lužičtí Srbové zatím bojují o svoji národní existenci úspěšně. Na závěr si dovolím citovat Karla Čapka: „Evropa nepřestane být zemí národů, pokud bude zemí tvůrčích, to jest národních kultur.“⁶ Jinými slovy – zachovávání rozmanitých národních jazyků v Evropě znamená prohlubovat základy evropské kultury.

Barbara Latečková

Muchametšin, R. M. *Islam v Tatarstane*. Moskva: Logos, 2007. 99 s.

Kniha politologa a rektora Ruské islámské univerzity v Kazani, Rafika Muchametšoviče Muchametšina, patří do série publikací o islámu v Rusku, která je vydávána v rámci programu Meziregionální výzkum ve společenských vědách, iniciovaného ministerstvem školství Ruské federace.

---

⁵ Milan Kundera: *Nesamozřejmost národa*. Pražský festival spisovatelů, <http://www.pwf.cz/cz/prazske-jaro/560.html>.

⁶ Čapek, Karel. *Od člověka k člověku*. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 217.

Tématem knihy je historie a zejména současnost islámu a s ním spojených náboženských institucí. R. M. Muchametšin je specialistou zejména na problematiku islámu v Povolží – regionu, kde je největší koncentrace muslimů v celé Ruské federaci. „Islám v Tatarstánu“ je stručným shrnutím jeho poznatků a může být užitečnou pomůckou pro laiky, kteří se rozhodli seznámit se se specifiky tohoto náboženství v regionu uprostřed většinově pravoslavné Ruské federace. Předmluvu ke knize napsal odborník na islám v postsovětském prostoru Alexej Malašenko.

V úvodu knihy autor uvádí, že „větší význam mají výzkumy analyzující situaci v jednotlivých regionech“ (s. 10), protože jen stěží lze srovnávat islám v Povolží, na Kavkaze a například v Moskvě. Ve čtyřech kapitolách se tedy věnuje podle svého názoru nejdůležitějším charakteristikám islámu v této nejseverněji položené ruské republice s většinovým muslimským obyvatelstvem.

V první kapitole Muchametšin chronologicky zachycuje nejdůležitější etapy šíření a fungování islámu ve středním Povolží. Pozitivně se dívá zejména na období Zlaté Hordy, kdy šamanističtí Mongolové nijak nebránili vyznávání jiných náboženství. Období největšího rozkvetu nastalo pak po vytvoření Kazaňského chanátu, kdy se islám stal státním náboženstvím. Dobyť chanátu Moskvou podle něj způsobilo, že utlačovaný národ se pak ještě více přimkl k duchovním tradicím. Autor jakoby zapomíná na násilnou christianizaci – bourání mešit, rušení oficiálních muslimských institucí, konverze Tatarů ke křesťanství a celkový úpadek vlivu mohamedánství v Povolží. Tomuto období se věnuje až příliš stručně a čtenář může nabyt dojmu, že islám si svůj velký vliv s menšími výkyvy udržoval prakticky nepřetržitě. Mnohem obsírněji se Muchametšin rozepisuje o událostech od konce 18. století, zejména pak o tatarském národním hnutí. Úpadek role islámu, který nastal v souvislosti se vznikem SSSR a oficiálním ateizmem, vidí Muchametšin mnohem kritičtěji než již zmíněné události 16. století, protože sovětská ateistická kampaň podle něj zasadila muslimské religioznosti mnohem větší ránu. Ale i zde upozorňuje na sílu a odolnost bytového islámu a náboženských obřadů, které byly „prakticky nedosažitelné pro oficiální ideologii“ (s. 27).

Druhá kapitola popisuje základní etapy návratu islámu do společensko-politického života postsovětského Tatarstánu. Autor rozdělil nejnovější historii Republiky Tatarstán (RT) do čtyř období. První se týká let 1988–1992, kdy docházelo k opětovnému přesunutí islámských hodnot z pouze bytového prostředí na veřejného života. V knize se v souvislosti s tím mluví o období legalizace. Poté Muchametšin uvádí o období institucionalizace, léta 1992–1998, protože v té době vznikaly nejvýznamnější islámské instituce. Následuje období strukturalizace, které trvalo do roku 2002 a je charakteristické vznikem funkčního systému, jenž přetrvával do dnešních dnů. Zatím ještě neukončené období vnitřní mobilizace odstartoval II. Sjezd muslimů Tatarstánu v únoru 2002 a jeho atributem je snaha vyřešit interní problémy muslimských organizací a „jasně určit cíle účasti v politickém životě“ (s. 36).

Ve třetí kapitole se čtenář seznamuje s výčtem základních subjektů mezináboženských vztahů. Autor představuje Duchovní správu muslimů Republiky Tatarstán (DUMRT) a věnuje se zejména jejímu vztahu k politice – dozvíme se o názorech nejvyšších duchovních představitelů na ustavení islámu jako státního náboženství, o problematice spolupráce se světskou mocí, o formování konfesijní politiky i o vztahu k Ruské pravoslavné církvi. Autor neskrývá, že DUMRT je na rozdíl od jiných Duchovních správ naprosto loajální ke státní moci a ani se nesnaží udržet si „samostatnost, kterou měla ve polovině 90. let“ (s. 53).

Dále se autor věnuje také roli duchovenstva, které je možné podle něj považovat za samostatnou společenskou vrstvu teprve od poloviny 90. let 20. století. Teprve tehdy byl smazán deficit duchovních způsobený stagnací náboženského vzdělávání v SSSR. I zde se autor zaměřuje v první řadě na roli církevních představitelů v politickém životě RT a dochází k závěru, že politizace islámu v regionu je zatím stále ještě v počátcích. Muchametšin kritizuje duchovenstvo zejména kvůli jeho tradicionalismu, který neodpovídá současným podmínkám a nemá šanci uspět u mladší generace. Již mnohem stručněji se autor věnuje řadovým věřícím jako subjektu náboženské politiky, orgánům moci a jejich vztahu k DUMRT a obecně k náboženství, společensko-politickým organizacím a hnutím, muslimským médiím a akademické sféře. Obecně lze říci, že ačkoli všechny subjekty náboženské politiky v Tatarstánu existují, nejsou schopny zatím dokonale využít svých možností a ještě zdaleka není proto možné mluvit o fungující konfesijní politice.

V závěrečné kapitole Muchametšin charakterizuje hledání náboženské identity v Tatarstánu, analyzuje přístup jednotlivých skupin obyvatelstva k islámu a zabývá se také nejrozšířenějšími výklady tohoto náboženství.

Se znovuoobením náboženské svobody se i v Tatarstánu začala inteligence opět zamýšlet nad tím, jak by měl vypadat ten správný islám v jejich regionu. Autor předkládá tři koncepce, které se snaží najít místo náboženství v životě Tatarů a potažmo v celé společnosti. První proud, označovaný za „tatarský islám“, volá po modernizaci a racionalizaci po vzoru Západu, varuje před orientací na autoritativní muslimské státy. Jeho reprezentantem je Rašat Safin, který si myslí, že Tatarstán by se měl stát „intelektuálním centrem islámského světa v Eurasii“ (s. 86).

Euroislám je druhou z možných cest, kudy by se mohl islám v Tatarstánu vydat. Jeho představitelem je Rafael Chakimov, poradce prezidenta RT. Podle něj by si měl každý interpretovat islám individuálně, na základě regionálních podmínek. Chakimov hodnotí pozici islámu v tatarské společnosti velice pozitivně. Domnívá se, že právě díky euroislámu mohou muslimové „najít své místo v současném světě“ (s. 93), protože jde o modernizovanou formu islámu, která je slučitelná s demokratickými strukturami.

Alternativou k předchozím dvěma koncepcím je „islám tradice“, jehož zastánci jsou v první řadě duchovní. Například Valiula Jakupov, zástupce muftího RT, ve svých publikacích kritizuje náboženské reformátorství a domnívá se, že tradiční

tatarský islám je už ze své podstaty funkční, prověřený časem, a proto nejlépe odpovídající podmínkám v regionu.

Muchametšin se však nespokojuje pouze s výčtem základních charakteristik jednotlivých koncepcí, ale klade si také otázky o funkčnosti těchto myšlenek a poukazuje na jejich nedostatky. Nedá se říci, že by byl zastáncem jedné ze tří předložených koncepcí. Naopak upozorňuje na to, že je třeba ještě velkého úsilí, aby mohlo proběhnout islámské obrození i v teologické rovině.

Vzhledem k tomu, že Muchametšin je v první řadě politolog, zkoumá náboženství zejména v jeho sociálně-ekonomickém a politickém kontextu. To je jistě velice zajímavý pohled. Mám však dojem, že jestli má kniha seznamovat s islámem v Tatarstánu, bylo by užitečné více se věnovat tomu, jak toto náboženství vnímají řadoví občané. Jakou roli hraje v jejich životě, je-li atributem Tatara vyznávání islámu, jaké rituály se v postindustriální společnosti zachovaly do dnešních dnů atp. To totiž také může poukázat na některá specifika tatarského islámu a povede to k lepšímu pochopení jeho výjimečnosti.

I přesto je kniha R. M. Muchametšina výbornou publikací pro ty, kdo se chtějí přehledně a stručně seznámit s islámem v Tatarstánu. Je to jedna z mála knih, která přehledně nahlíží na islám z více úhlů; je možno ji považovat za objektivní a čtenář se v ní setká i s kritikou, ačkoli je psána praktikujícím muslimem.

Kristina Maršálková

Pejanović, Mirko. ***The Political Development of Bosnia and Herzegovina in the Post-Dayton Period.*** Sarajevo: TKD Šahinpašić, 2007. 238 s.

Kniha *Politický vývoj Bosny a Hercegoviny v postdaytonském období* z pera Mirka Pejanoviće je politologickou analýzou poválečného vývoje Bosny z pohledu domácího autora a odborníka. Již tento fakt činí knihu zajímavou, neboť zahraničních prací na podobné téma vyšlo již více než dost a naopak dostupná místní produkce často v nabídce chyběla. Ještě zajímavější se kniha stává po zjištění, že autorem je bosenský Srb. Hned na počátku tedy vyvstává otázka, zda bude autor k probírané problematice přistupovat se státotvorným, nebo naopak destruktivním přístupem opírajícím se o údajnou neživotaschopnost tak heterogenního a zbyrokratizovaného státu.

Po seznámení s autorem se však dá předpokládat, v jakém duchu bude studie zřejmě napsána. Akademik Mirko Pejanović je známou osobou v bosenských společenskovědních kruzích. Je autorem několika knih a mnoha článků a jeho zastřešujícím tématem je obhajoba demokracie, pluralismu či samosprávy. Autor byl také členem několika nevládních organizací a stál za založením spolku *Srbská občanská*

rada – Hnutí za rovnoprávnost v Bosně a Hercegovině, jehož je v současnosti předsedou. Byl také jedním z čelních zastánců myšlenky o ústavní rovnoprávnosti bosenských národů.

Pejanovičova kniha je tvořena výběrem z jeho článků a studií z let 1997–2005, v nichž se věnoval společenským procesům, které významně ovlivnily obsah a směřování bosenské politiky v poválečných letech. Většina z těchto textů pochází z vědeckých konferencí, setkání u kulatého stolu a jednání nevládních organizací.

Práce je rozdělena celkem do šesti tematických bloků. V prvním z nich je zahrnuta hlavně analýza Daytonské mírové smlouvy a otázka vzniku samotné bosenské státnosti a politického pluralismu, který se však nevyvinul podél standardní osy pravice – levice, ale na základě etnické příslušnosti. Tomuto tématu se potom více věnuje druhá kapitola, která popisuje styčné plochy etnické a politické heterogenity. V této kapitole dostávají prostor analýzy nestátotvorných kroků politických stran i zásahy vůči nim ze strany Vysokého představitele OSN. Třetí kapitola se věnuje podmínkám případné integrace Bosny a Hercegoviny do Evropské unie a autor v ní vyjadřuje ne ojedinělý názor, že stabilní vývoj Bosny a Hercegoviny je jistě možný pouze v rámci EU. Ve čtvrté části se diskutuje vývoj demokracie na místní úrovni. Mezi hlavní témata zde patří občanská účast na veřejné správě a rostoucí participace obyvatel zejména v oblastech ochrany životního prostředí, školství, zdravotní péče a veřejných služeb, souhrnně v oblastech s vlivem na kvalitu životní úrovně. Druhou část obsahu kapitoly tvoří úvahy o nutné reformě místní samosprávy. Následující, předposlední kapitola se zaměřuje na politickou a ústavní rovnoprávnost národů Bosny a Hercegoviny, tj. Bosňáků, Chorvatů a Srbů a autochtonních národnostních menšin. Autor v ní odkazuje na tradici multikulturní a nábožensky pestré bosenské společnosti a odsuzuje etnické čistky na tomto území během válečných let i přetrvávající status druhořadých občanů (Srbů v bosňácko-chorvatské Federaci a naopak Bosňáků a Chorvatů v Republice srbské) po válce. V poslední kapitole knihy jsou na závěr nastíněny autorovy vize ohledně změny politického systému Bosny a Hercegoviny. Jedná se zejména o ústavní doplňky rozšiřující práva minoritních národů na území druhé entity a celkově o jistou aktualizaci daytonského uspořádání.

Souhrnně vzato je dílo Mirka Pejanoviće velmi vyváženým počinem, cennějším i proto, že autor je příslušníkem etnika, jež bylo do projektu Bosna a Hercegovina spíše dotlačeno a minimálně v prvních letech poválečné existence státu činilo vše možné pro jeho rozbití. Autor se naopak snaží nacházet nekonfliktní řešení, je víceméně smířen s existencí daytonské Bosny a Hercegoviny a cesty k vybědnutí z neustále se vlekoucí krize hledá v decentralizaci, ve zvětšování důrazu na místní samosprávu a samozřejmě také v evropské integraci. Takto pozitivní a probosenská práce od srbského autora je spíše výjimkou a i pro tento fakt byla kniha s úlevou i opatrným nadšením přijata u mnohých západních politiků i politických komentátorů. Nicméně nekonfliktní debata na akademické úrovni ještě neznamená přenos

této debaty i stylu jejího vedení do reálné politiky. Právě tento krok je nezbytný pro udržení celistvé a mírové Bosny a Hercegoviny a její případné evropské integrace. A jestliže na akademické úrovni dosažení nekonfliktní debaty trvalo dalších deset let po skončení války, lze se jen dohadovat, kdy k podobnému konsenzu dojde i mezi politickými reprezentacemi neustále znesvářených etnik. Proto Pejanovićova práce spíše jen vzbuzuje naději, která však rychle pohasne, pokud si jeho práci nepřečte někdo z ústředí bosenských politických stran.

Radek Oravec

Said, Edward W. ***Orientalismus: Západní koncepce Orientu***. Praha–Litomyšl: Paseka, 2008. 459 s.

Dnes již klasická práce americko-palestinského literárního historika Edwarda Saída (1935–2003) se třicet let po svém prvním vydání dočkala českého překladu. Monografie, která měla značný vliv na vývoj tzv. postkoloniálních studií, kriticky popisuje vznik a vývoj evropské a posléze též americké orientalistiky, její vazby na kolonialismus a vliv jejích výstupů na podobu soudobého celospolečenského diskursu o zemích Asie a Afriky v Evropě.

Klíčovými pojmy celé práce jsou *Orient*, rozsáhlá oblast Blízkého Východu, indického subkontinentu a Dálného Východu, často chápána jako monolitický celek, dále *orientálec*, tedy obyvatel Orientu, a *orientalista*, který se studiem Orientu a orientálců zabývá. Sám orientalista spoluvytváří diskurs o Orientu, zatížený mnohými předsudky a neopodstatnitelnými generalizacemi. Tento diskurs Said označuje jako *orientalismus*.

Práce je rozčleněna do tří obsáhlých kapitol, z nichž první vymezuje předmět bádání a shrnuje rané fáze vývoje, druhá popisuje vrcholný orientalismus devatenáctého století a poslední kapitola, nazvaná „Orientalismus dnes“ pokrývá období od první světové války do sepsání knihy (1977). Přiložený doslov k vydání z roku 1995 a předmluva k vydání z roku 2003 navíc uvádí příklady přežívajícího orientalistického diskursu v pozdější době, nejnověji v souvislosti se současnou americkou anabází v Iráku a její prezentací americkou vládou.

Ačkoliv Said klade důraz na období devatenáctého a dvacátého století, připomíná, že již v antice se zrodilo pojetí Orientu coby protikladu Evropy, entity od Evropy jasně oddělené, diametrálně odlišné a vůči Evropě méněcenné a zároveň ji ohrožující. V průběhu středověku a raného novověku byly studium a výklad východní problematiky v kompetenci církve a nesly se především v duchu polemik s islámem. Jak se rozšiřovaly vědomosti Evropanů o oblastech na východ od Levanty, zvětšovalo se také teritorium chápáné navzdory své ohromné rozmanitosti jako

jednotlivý Orient, k jehož rozčlenění do subregionů došlo až během devatenáctého století. Významným přelomem ve studiu Orientu byl dle Saida Napoleonův vpád do Egypta roku 1798 a s ním spojené působení francouzských badatelů v zemi. Jednak tato výprava umožnila západní vědě poprvé vytvořit detailnější popis některé ze zemí Orientu, jednak předznamenala později stále častější symbiózu orientalistů se státní mocí.

V průběhu devatenáctého století se ustálila metodologie a terminologie orientalistických oborů, zprvu výrazně filologicky orientovaných, ale postupně zahrnujících též religionistická, historická, sociologická či ekonomická bádání. V této souvislosti Said poznamenává, že zatímco studiu západních společností se věnovala celá řada společenskovědních a humanitních disciplín, v případě orientálních společností jejich práci suploval jediný zastřešující obor. Za takové situace mohl jeden a týž orientalista pojednávat např. o jazyku a ekonomice některé asijské země, a v obou případech byl pokládán za respektovanou autoritu. Charakteristickým a dodnes přežívajícím rysem tehdejšího orientalistického diskursu bylo potlačení individuality orientálců a jejich chápání jako homogenní masy. Běžně se tehdy hovořilo o „arabské mentalitě“ či vlastnostech a způsobu života „typického Araba“, ačkoliv žádný takový jedinec nikdy neexistoval. Zmíněná kliše pak od orientalistů nezřídka přejímali též společenští vědci jiných oborů, pokud se k orientální problematice vyjadřovali, např. Max Weber nebo Karel Marx.

V polovině devatenáctého století došlo k průniku rasistických teorií o biologickém determinismu do orientalistických oborů. Stále častěji se srovnávali „Árijci“ se „Semity“ a dokazovala se údajná méněcennost těch druhých. Podobné myšlenky napomáhaly k legitimizaci koloniálních výbojů. Tím ovšem podíl orientalistiky na imperialistické politice západu nekončil, neboť orientalisté také poskytovali své znalosti koloniálním režimům, ať už formou konzultací nebo zajišťováním odborné přípravy budoucích koloniálních úředníků, a někdy byli dokonce využíváni jako agenti svých vlád (známý je příklad T. E. Lawrence). Autor dodává, že i v postkoloniální době jsou pro orientalisty (a obecně experty v oblasti teritoriálních studií) charakteristické jejich úzké vazby na establishment a určitá poplatnost zahraničněpolitickým zájmům jejich zemí. Jako příklad uvádí amerického orientalistu Bernarda Lewise a jeho vliv na blízkovýchodní politiku Spojených států.

Od poloviny dvacátého století dochází u většiny orientalistických disciplín (indologie, sinologie a další) k výrazné proměně paradigmatu a přístupu ke zkoumané látce, zatímco v oblasti blízkovýchodních a islámských studií dle autora stále převládají předsudky devatenáctého století a běžně se pronášejí generalizace hraničící s rasismem. Vedle toho autor poznamenává, že rejstřík předsudků vůči Arabům obsahuje mnoho antisemitských pomluv původně namířených proti Židům. Paradoxním fenoménem moderní doby je také rozšíření orientalistického diskursu do samotného Orientu, a to jak v jeho kultivované akademické podobě, tak ve způsobu zobrazení orientálců v produktech západní masové kultury, zejména filmu.

Celá práce končí vyjádřením naděje, že orientalismus postupně ztratí na síle jednak díky rostoucímu počtu prací na východní témata od autorů jiných oborů (jako příklad uvádí antropologa Geertze), jednak díky orientalistům, kteří k předmětu svého studia budou přistupovat s větším respektem a pochopením (jako např. J. Berque). Saidova monografie je velmi podnětným textem, ovšem není bez chyb a nepřesností. Mnohé z nich přitom vycházejí z faktu, že autor celý výklad zúžil na diskurs o arabském Blízkém Východě, takže čtenář například nezjistí, jak zastánci teorií o evropském (ergo nadřazeném) árijství a orientálním semitství hleděli na árijské Peršany nebo Indý.

Zúžení tak obsáhlého tématu, jakým je evropské pojetí Asie (dle Saida čítá kompletní orientalistická bibliografie za jím sledované období více než šedesát tisíc titulů) je pochopitelné a opodstatněné. Méně pochopitelné je již zúžení kontextu, v němž Said o evropské orientalistice (přesněji arabistice) pojednává. Dle mého názoru není přehnaným nárokem na autora epistemologické publikace znát alespoň zběžně obecný vývoj společenských věd. Když Said popisuje, jak orientalisté abstrahují orientálce na jakési odosobněné ideální typy („typický Arab“), vzbuzuje ve čtenáři dojem, že se jedná o výlučně orientalistický postup, který je důsledkem orientalistových předsudků. Nezmíní již, že stejným způsobem v oné době pozitivističtí sociologové psali o „typických Němcích“ (Britech, Francouzích aj.). Jinými slovy, zcela opomíjí, že obdobná metodologická východiska nemusela být vždy nutně způsobena předsudky či povýšenectvím, ale mnohdy mohla být motivována pouhou snahou dostat dobovým kritériím „vědeckosti“. Na druhou stranu je však zcela namístě, když Said kritizuje užívání takového přístupu na počátku jednadvacátého století.

Jiné ze Saidových nepřesností jsou důsledkem kombinace obou zúžení. Typicky třeba jeho tvrzení, že orientalistika devatenáctého století chápala Orient jako neměnný, ahistorický, a jeho dějinami se nezabývala. Takové tvrzení může pronést pouze někdo, kdo nevezme v potaz, že historie byla v devatenáctém století takřka výlučně redukována na politické dějiny, a současně svůj výklad omezí na národ, který tehdy takové dějiny již několik staletí neměl. Oproti tomu například Turci politické dějiny měli a běžně se o nich v tehdejší Evropě bádalo. V tomto bodě lze konstatovat, že zúžením svého zájmu na arabskou problematiku a vyvozením závěru pro orientalistiku *en bloc* se Said dopustil právě takové generalizace, kterou orientalistům vytýká.

Navzdory několika zmíněným omylům je práce velmi podnětná. Badatelům v oblasti východoevropských dějin může například vysvětlit některé projevy národnostní politiky evropských států s početnějšími muslimskými menšinami (a lze říci, že Saidovo dílo již inspirovalo několik významných počínů v této oblasti, např. studie Mary Neuburgerové o orientalismu v bulharské menšinové politice aj.).

Český překlad Petry Nagyvové je poměrně čtivý a vyhnul se častým překladatelským nešvarům, jako je přejímání syntaxe originálu. Občas se však překladatelka do-

pusťla jistých terminologických nepřesností (např. viennský místo vídeňský kongres). Takových klopýtnutí je však v textu poměrně málo, takže čtenáře nijak neruší.

Kamil Píkal

Šedo, Jakub. **Volební systémy postkomunistických zemí**. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. 420 s.

Z dnes již tradičně bohaté a hodnotné produkce politologů brněnské Masarykovy university se recenzovaná publikace Jakuba Šeda vymyká svým rozsahem, a to jak počtem stránek, tak i (především) šíří záběru. Autor totiž uskutečnil velmi ambiciózní projekt analýzy volebních systémů *všech* evropských postkomunistických zemí. Takové široké komparativní rozbory v sobě skrývají řadu rizik. Hned na úvod lze ovšem sdělit, že Jakub Šedo v tomto nelehkém úkolu obstál velmi dobře. Je pro to ostatně výtečně vybaven, protože se ve své dosavadní kvalitní publikační činnosti zaměřil právě na politiku v zemích středovýchodní Evropy. Nechybí mu ani teoretické zázemí, uvážíme-li, že je spoluautorem u nás doposud nejrozsáhlejší odborné publikace o teorii volebních systémů vydané v roce 2004.¹

Možná právě proto věnoval v recenzované publikaci jen skutečně málo prostoru základním teoretickým východiskům problematiky v podobě představení volebních systémů a jejich typologie. Učinil tak v kratičké první podkapitole *Klasifikace volebních systémů* (13 stran z celkového počtu 420), která je možná poněkud nelogicky zařazena jako součást kapitoly pojednávající o vývoji volebních systémů v postkomunistických zemích, v níž čtenáře seznámil se standardním přehledem různých typů volebních systémů a jejich vnitřních komponent. Tady se můžeme různě přít o jednotlivé kategorie volebních systémů a jejich seřazování, osobně jsem například skeptický vůči vymezení polopoměrných volebních systémů jakožto samostatné kategorie (s. 21), ale to je otázka diskuse, nikoliv nedostatek autorovy typologie (s pojmem polopoměrné systémy u nás pracuje též například politolog Tomáš Lebeda). Kromě toho autorovým záměrem nebylo teoretizovat, nýbrž zkoumat volby a volební systémy ve středovýchodní Evropě. Podívejme se tedy, jak autor postupoval.

Recenzovaná publikace je rozdělena do tří základních částí. První část se nazývá *Vývoj volebních systémů v postkomunistických zemích*. Autor na více než padesáti stranách popisuje soudobé volební systémy ve dvaceti státech středovýchodní Evro-

---

¹ Roman Chytilík, Jakub Šedo (eds), *Volební systémy* (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2008).

py. V případě všech zemí postupuje identicky, tj. nejprve seznamuje čtenáře s vývojem volebních systémů po roce 1989, hned nato přibližuje aktuální volební systém. Každá podkapitola věnovaná jednotlivým státům je zakončena přehlednou shrnující tabulkou. Součástí první části knihy je dále závěrečná krátká komparativní kapitola shrnující trendy volebních reforem v regionu, rovněž doplněná přehlednými tabulkami. Proti této části práce lze těžko něco namítat. Je to pozoruhodný soubor údajů, který by se měl jakožto rozsáhlá a podrobná faktografická báze stát nepostradatelnou pomůckou pro všechny zájemce o studium volebních systémů ve středovýchodní Evropě.

Druhá část knihy nese název *Účinky volebních systémů v postkomunistických zemích*. Tento úsek publikace je nejrozsáhlejší (200 stran) a sestává ze dvou podkapitol: *Hodnocení účinku volebních systémů* a *Hodnocení postkomunistických zemí*. První podkapitola je teoretická a otázkou zůstává, jestli by z hlediska struktury knihy nebylo lepší zařadit ji spolu s první podkapitolou *Klasifikace volebních systémů* do samostatné úvodní teoretické kapitoly. Druhá podkapitola je věnována jednotlivým zemím, které jsou zde zkoumány stejným způsobem. Autor vždy nejprve analyzuje míru proporcionality příslušných volebních systémů, následně se věnuje stranickým systémům, dále krátce vyhodnocuje úspěšnost demokratické konsolidace a nakonec shrnuje roli volebního systému. Tato část je opět doplněna přehlednými tabulkami.

Autor v této kapitole většinou analyzuje volební a stranické systémy pomocí standardních politologických postupů, resp. s využitím známých a ověřených nástrojů (např. efektivní počet stran), v některých případech ale poukazuje na z jeho pohledu problematické využití těchto nástrojů a snaží se je přizpůsobit svým potřebám (volatilita, *party replacement*, index deformace). Některé tyto pasáže by se možná mohly stát předmětem polemik (osobně bych s autorem polemizoval ve věci extrémní a antisystémové strany; s. 118–119), ale rozhodně jsou podnětné. V každém případě je v této souvislosti vhodné poukázat na dvě důležité okolnosti, které jdou ve prospěch autora. Za prvé je dobře, že se autor nespokojil s automatickým přebíráním příslušných teoretických koncepcí, které byly zhusťta vytvořeny pro analýzu západoevropských stranických systémů, a které tudíž nemusejí vždy dostatečně postihovat specifika politiky ve středovýchodní Evropě (jakkoliv se rozdíl mezi „západními“ a „východními“ stranickými systémy čím dál víc stírají). Za druhé je potěšitelné, že autor nepropadl „vzorečkové obsesi“, kterou můžeme spatřovat v celé řadě zejména severoamerických textů věnovaných volebním a stranickým systémům. „Matematizované“ texty plné různých indexů jistě svědčí o intelektuálních schopnostech jejich tvůrců, s jejich výpovědní hodnotou o reálné politice už to ale bývá horší. Autor indexy samozřejmě používá, a je dobře, že je používá, současně si však v této věci zachoval sympatickou střídmost. Jeho text tak je skutečnou analýzou politiky ve středovýchodní Evropě, nikoliv indexovou exhibicí.

Třetí částí knihy tvoří shrnující komparace role volebních systémů v jednotlivých postkomunistických zemích. Tato komparace je uskutečněna na základě několika proměnných. Jsou jimi stabilita pravidel (tj. volebních systémů), stabilita aktérů (tj. stran a stranických systémů), stabilita vlád (ve smyslu délky trvání a jejich formy) a průběh a výsledná podoba demokratizace států středovýchodní Evropy. Výsledkem jsou podrobné a užitečné tabulky klasifikující země regionu podle výše uvedených kritérií komparace. Recenzovaná publikace je dále doplněna krátkým závěrem a dvěma přílohami, z nichž vyniká rozbor *party replacement* ve sledovaných zemích, který má podobu pozoruhodných, byť poněkud komplikovaných schémat, jejichž „přečtení“ vyžaduje trochu cviku a trpělivosti, výsledek však za to stojí.

Jak již bylo řečeno v úvodu této recenze, autorova analýza udivuje (v pozitivním slova smyslu) svým značným rozsahem. Přesto se autorovi podařilo nevybočit z předem určených mantinelů, a to díky přísné systematickému přístupu. Recenzovaná publikace je přímo ukázkovou komparací respektující všechny příslušné metodologické požadavky. Autor v úvodu své práce precizně vymezil předmět své analýzy, její teoretická východiska, cíle a metody (dokonce pro každou část knihy zvlášť). V následujícím dlouhém textu od těchto svých požadavků neustoupil ani o píď. Podařilo se mu tak sestavit rozsahem sice veliký, přesto kompaktní text.

Takový postup je v případě širších komparací tohoto typu sice nezbytný, může ale přinášet jistá úskalí. Každá komparace ústí v navržení typologie totiž může do určité míry vést k přílišné schematičnosti. Ne vždy se autor dokázal tomuto úskalí vyhnout. Autor totiž vychází z teoretického předpokladu, že „je-li volební systém klíčovou nezávislou proměnnou při formování stranické scény, měly by podobné volební systémy přinášet v jednotlivých zemích podobné výsledky“ (s. 337). To se ale podle něj v podmínkách středovýchodní Evropy většinou nepotvrdilo. Z toho autor usuzuje, že volební systém tedy „nelze vymezit jako klíčovou nezávislou proměnnou, spíše se řadí po bok několika dalších faktorů“ (s. 343).

Souhlasím s autorem v tom, že volební systém není všemocný a že „volební reforma nemůže vše vyřešit“ (s. 343). O tom není pochyb. Je ale na zvážení, zdali můžeme zpochybnit volební systém jakožto nezávislou proměnnou jen kvůli tomu, že nepůsobí v různých podmínkách stejně (či podobně). Jinými slovy, zdali můžeme vůbec očekávat *podobnost* působení volebního systému v *různých* podmínkách, a pokud ne, zdali z toho tedy můžeme *obecně* vyvozovat omezenost jeho vlivu. Myslím, že nikoliv. Nezanedbatelný vliv volebních systémů na stranické systémy je podle mého soudu prokazatelný, ale současně je zřejmé, že volební systémy v různých podmínkách působí různě, s rozdílnou intenzitou. Zdá se mi, že tyto dva předpoklady nejsou v rozporu. Koneckonců to podle mého názoru velmi dobře ukazuje autorova rozsáhlá analýza.

Tato má konstatování by ale v žádném případě neměla být chápána jako odmítnutí autorova přístupu, resp. výsledků jeho výzkumu. Je to otázka složité diskuse,

kteřá v politické vědě probíhá dlouho a zdaleka není ukončena. Kritickou poznámku v pravém slova smyslu bych směřoval jinam, a to k autorově rozhodnutí zařadit do výčtu analyzovaných zemí Bělorusko, které není demokratickým politickým systémem. Autorovo zdůvodnění tohoto kroku, spočívající v tom, že „pokud má práce postihnout i moment vlivu volebního systému na proces demokratizace, musí se dotknout také případů, kdy se tento proces opozdil, nebyl naplněn či zcela selhal“ (s. 11), se mi nezdá být dostatečně přesvědčivé. Výsledkem jsou potom totiž nic neříkající či přímo zavádějící komparativní klasifikace Běloruska jako ta na straně 311 (jistěže jsou pravidla v Bělorusku „stabilní“, ale zcela jinak než v demokratických zemích; to jsou dvě různé věci, které nelze srovnávat) nebo na straně 329 („převažující role nezávislých kandidátů“; opravdu jsou běloruští poslanci „nezávislí“?). Myslím, že autor měl Bělorusko ze své analýzy vypustit, protože je to případ, který lze s ostatními státy porovnávat jen stěží.

Bez ohledu na tuto *jednu* skutečně kritickou poznámku ale považuji recenzovanou publikaci za velmi hodnotnou práci, opřenou o výborné teoretické a faktografické základy. I kdyby posloužila jen jako zdroj informací o volebních systémech ve středovýchodní Evropě a o jejich vývoji, mělo by jí patřit čelné místo v knihovnách všech zájemců o politiku v našem regionu. Bylo by ale nesprávné přistupovat k publikaci Jakuba Šeda jen jako ke kompendiu. Především je třeba docenit její analytickou povahu, která je v našich podmínkách pozoruhodná.

Michal Kubát

Shevtsova, Lilia. ***Russia – Lost in Transition: The Yeltsin and Putin Legacies.*** Moscow: Carnegie Endowment for International Peace, 2007. 368 s.

Závěr prezidentství Vladimira Putina inspiroval řadu čelných politických komentátorů k systematickému shrnutí jeho vlády a k pokusu o zařazení uplynulých osmi let do širšího kontextu vývoje Ruska po roce 1991. Vedle prací Anderse Åslunda, Leona Arona, Dmitrije Trenina nebo Edwarda Lucase zaujímá prominentní pozici i nejnovější kniha Lilije Ševcovové, politické analytičky Carnegieho nadace a hostující profesorky na několika amerických univerzitách. *Lost in Transition* představuje určitou syntézu předešlých monografií autorky věnovaných Jelcinovi a Putinovi jednotlivě, obě témata se tu slévají v jedno a v důsledku je pokryto celé období existence samostatného Ruska.

Východí tezí autorky je silná kontinuita politického vývoje postsovětského Ruska a zejména kontinuita formování systému se silnými prvky autoritarismu. Odkaz Borise Jelcina a jeho svity hodnotí Ševcovová veskrze negativně. Po rozpadu Sovětského svazu podle ní sice existovala jistá naděje na demokratické směřo-

vání státu, a to konkrétně na podzim roku 1991. Tato naděje však vzala za své nejspíše o dva roky později ostřelováním budovy parlamentu a schválením nové ústavy, která položila základy superprezidentského systému charakteristického podceněním demokratických institucí a upřednostněním drastických ekonomických pseudoreform. Symbolicky byl pak tento kurz završen způsobem předání moci Vladimíru Putinovi. Období jeho vlády autorka chápe jako logickou tečku za veskerými nadějemi na demokratický vývoj Ruska.

Jestliže nový prezident navázal na svého předchůdce co do autoritářských tendencí, dílčí kvality režimu se markantně změnily. Ševcovová tvrdí, že „Jelcinův oligarchický kapitalismus se měnil v kapitalismus byrokratický“. Tím dává jasně najevo, která společenská skupina podle ní představuje hlavní překážku úniku z pasti zpackané transformace uvedené v názvu knihy. Pro dnešní podobu Putinovy politiky autorka zavádí pojem „imitační demokracie“. Ten označuje stav, kdy jsou veskeré vnější znaky režimu do určité míry inscenovány a o systému jako celku nevyovídají zhola nic.

Ševcovová pochopitelně nezůstává u zobecňujících úvah, ale důsledně je podkládá analýzou všech relevantních rysů politického života a hlavních společenských problémů soudobého Ruska. Svůj prostor tak dostává poslední generace oligarchů, heterogenní skupina takzvaných siloviků, marginalizovaná politická opozice, ošidný ekonomický anebo nepříznivý demografický vývoj státu a především pak jeho těžko čitelná zahraniční politika.

I chování Ruska na mezinárodním poli nejspíše podléhá výše zmíněné imitaci. Zvýšenou asertivitou až agresivitou ruské zahraniční politiky proto autorka bere s jistou rezervou. Navzdory sílícím hlasům o nové studené válce a radikálních neoeurasijských plánech současné vládnoucí elity Ševcovová opakovaně zdůrazňuje, že skutečný izolacionismus v ruském zájmu není a nikdo si tohoto faktu není vědom lépe než samotné politické vedení. Zajímavý postřeh v tomto směru představuje názor, podle něhož by se ruská obsese sférami vlivu a bipolární rétorikou mohla v dohledné době tvrdě srazit s geopolitickou realitou mimo rámec kremelské imaginace – Rusko by se mohlo ocitnout ve sféře vlivu Číny. Hlavní závěr této části knihy je ale jednoznačný: dnešní zahraniční politika státu, je výrazně provizorní, hybridní, a proto i nevypočitatelná. V současné podobě je třeba jí chápat jako extenzi dlouhodobé a hluboké krize ruské národní identity.

Opravdové jádro knihy tvoří kapitola s názvem *Russia: Going Nowhere Fast*. Právě tady se nachází esence autorčiných úvah o současném Rusku, o jeho minulosti i možné budoucnosti. Mimo jiné je na tomto místě konstatována i pozoruhodná křehkost momentální mocenské konstelace závislé na příliš velkém množství vnějších faktorů. K podobným závěrům dochází i jiní experti, například Dmitri Simes nebo Stephen Hanson. Ševcovová opravdu ani zde, ani jinde ve své knize neobjevuje Ameriku, ale pouze dokazuje svou hlavní přednost, kterou je schopnost výstižně vyjádřit to, co každý nezaujatý pozorovatel ruského dění tuší, ale co nedo-

káže jasně a v dostatečném kontextu zformulovat. Výsledný obraz, který Ševcovová o své rodné zemi poskytuje, je značně ponurý, nikoliv však beznadějný. Opravdová beznaděj by nastala, pokud by Západ akceptoval imitace vládnoucí elity jako svobodnou vůli Rusů a ponechal je svému osudu.

Jakub Andrlé

Vavasis, Alexios. *L'altérité musulmane en Grèce: Problèmes d'intégration et exclusion sociale des minoritaires de Thrace*. Genève: Institut européen de l'Université de Genève, 2007. 158 s.

Vavasisova útlá monografie shrnující sociální, kulturní a politický vývoj západothrácké muslimské menšiny a její postavení v rámci řecké společnosti, je zatím nejkompexnějším pojednáním o dané problematice v některém ze světových jazyků. Časově pokrývá celé období řecké nadvlády nad západní Thrákií, tedy od její anexe po první světové válce po současnost.

Západothrácká muslimská menšina se skládá ze tří etnik (Turků, bulharsky hovořících Pomaků a Romů) a její náboženská, kulturní a jazyková práva jsou ošetřena dohodou z Lausanne z roku 1923. Ačkoliv tento dokument skupinu vymezuje na konfesním základě, a na tomto pojetí trvá též řecký stát, sami západothráčtí muslimové se chápou jako menšina národnostní (turecká, neboť i Pomáci a Romové většinou sami sebe považují za Turky) a usilují o uznání tohoto statutu ze strany státu. Za situace, kdy samotné označení studované populace jako „muslimské“ nebo „turecké“ může mít politický podtext, užívá Vavasis neutrálního pojmu *minoritaires* (příslušníci menšiny).

Své pojednání o „jediné uznané menšině na řecké půdě“ autor rozčlenil do čtyř oddílů. První z nich popisuje dějiny západothráckých Turků do pádu vojenské *junt*y a vliv řecko-tureckých vztahů na postavení turecké menšiny v Řecku. V druhém oddíle se Vavasis zaměřuje na vnitřní život menšiny. Charakterizuje jednotlivé podskupiny (Turky v užším smyslu slova, Pomaky a Romy), popisuje fungování náboženských a vzdělávacích institucí, jimiž menšina disponuje. V tomto oddíle je též stručně popsána západothrácká emigrace. Třetí oddíl analyzuje politické a občanské aktivity řeckých Turků v celořeckém kontextu se zvláštním důrazem na druhou třetinu devadesátých let, kdy v krátkém časovém sledu došlo k několika soudním procesům s významnými představiteli menšiny, jejichž dohra ve Štrasburku a následná reflexe těchto procesů ovlivnila nejen samotnou menšinu, ale i většinovou společnost. Poslední oddíl se zamýšlí nad otázkou identit západothráckých Turků a porovnává je s tím, jak jsou chápáni většinovou společností.

Slabinou celého textu je, že autor čerpá takřka výhradně z řeckoazyčných zdrojů. V obsáhlé bibliografii nalezneme pouze dva turecké autory, přičemž se opět jedná o publikace vydané v Řecku. Důvodem přitom nemůže být pouhá neznalost turečtiny, neboť několik tureckých autorů, např. Baskin Oran, své studie k západothrácké problematice publikovalo též v západních jazycích. Důsledkem takového přístupu je pak nutně jisté zkreslení výsledného obrazu, nahlíženého čistě z řecké perspektivy, a to navzdory autorově upřímné snaze o kritický a uvážlivý přístup ke svým zdrojům. Konkrétním důsledkem omezení celého problému na jeho výklad z řecké perspektivy pak může být například zveličování rozdílů mezi jednotlivými etnickými podskupinami v rámci celé menšiny, které je charakteristickým rysem řecké literatury o západní Thrákii (zatímco turečtí autoři chápou západothráckou menšinu jako jeden celek, a naopak mají tendenci tyto nepatrné, ale přesto existující rozdíly zcela opomíjet). Neznalost turečtiny může být též důvodem místy nepřesného převodu tureckých jmen a pojmů z alfabety do latinky (např. müfti místo müftü, Sadik místo Sadık apod.).

Navzdory těmto drobným nedostatkům je publikace velmi zdařilým popisem situace západothráckých Turků, která se nevyhýbá ani velmi problematickým tématům, jako jsou zbavování politicky aktivních Turků občanství, diskriminace příslušníků menšiny před úřady a dalším. Ačkoliv práce, jak již bylo naznačeno, představuje výhradně řecký pohled na celý problém, jedná se (na rozdíl od mnoha jiných) o pohled zasvěcený, kultivovaný, a oprostěný od generalizací, předsudků či překrucování faktů, které se řecké odborné literatuře na dané téma dodnes běžně vyskytují (přičemž je nutno dodat, že tytéž výhrady lze směřovat též k většině tureckých autorů). Zájemce o zasvěcený výklad řecké menšinové politiky nebude touto knihou ani klamán ani zklamán.

Kamil Píkal

Vichnovič, V. **2000 let vmeste: Jevreji Rossii**. Moskva: Piter, 2007. 313 s.

Kniha Vsevoloda Vichnoviče svým názvem silně a ne náhodou připomíná slavnou knihu Alexandra Solženicyna 200 let pospolu, která vyšla v roce 2001. Zatímco však Solženicyn vypráví dějiny ruských židů z nežidovské perspektivy a všímá si jen posledních dvou století společného rusko-židovského soužití, Vichnovičův pohled se liší v několika aspektech. Vichnovičův otec byl židovského původu a Vichnovič sám je typickým zástupcem té skupiny ruské populace, která na jednu stranu plně splynula s ruským prostředím, na druhou stranu si však ještě pořád udržuje jakési židovské povědomí. Tato pozice se plně odrazila v knize a ve stylu, jakým je psána. Člověk, který stojí na pomezí mezi ruskou a židovskou kulturou,

nevidí důvody, proč by mezi oběma světy měly existovat nějaké rozpory, a snaží se je sjednotit. Svou identitu si upevňuje argumenty, podle nichž historie židů na ruském teritoriu netrvá pouze posledních dvě stě let, nýbrž dá se vysledovat už od zlomu letopočtu, tedy do doby před dvěma tisíci lety. Při jeho úvahách není důležitý státní útvar jako takový, ale spíše teritorium, na němž se současné Rusko (a bývalý Sovětský svaz) rozkládá. Kniha si taktéž neklade požadavek informovat plně a do detailu o rusko-židovských dějinách v celé jejich pestrosti. Původním konceptem je sice snaha informovat o všech etapách společné historie, spíše než jako snahu o objektivní přehled je ale možné ji brát jako soupis zajímavých momentů z historie židů žijících na ruském teritoriu, snahu kvalifikovat je jako ruské židy a přemýšlení o tom, v čem spočívá jejich společná identita.

Na úvod své knihy se autor zamýšlí nad tím, čím je vlastně židovství specifické a jak se dá vymezit. Vypůjčuje si k tomu teorii civilizací ruského filosofa Danilevského a dále se zabývá tím, jak a jestli je možno charakterizovat židovstvo a nebrat při tom v potaz vlivy okolních „civilizací,“ které na ně po celou dobu jeho historie působily. Při tom se odvolává na Michajla Členova, dalšího ruského odborníka na židovské dějiny. Upozorňuje, že i mezi jednotlivými židovskými společnostmi byly v různých dobách velké rozdíly, a tento koncept tzv. *edot* (sg. *eda*, označuje židovské společenství, které má své charakteristické rysy oddělující ho od jiného společenství) zpracovává v dalších částech své knihy. Na současném ruském teritoriu tak v průběhu posledních dvou tisíc let existovalo šest různých *edot*, jimž se nadále v knize věnuje.

První z židovských *edot* na současném ruském území se objevily na severním pobřeží Černého moře a na Krymu v souvislosti s řeckou kolonizací oblasti. Autor uvádí rozličná archeologická svědectví, dokládající přítomnost židů a jejich četnost. Obsáhlejší je následující kapitola, zabývající se chazarskou říší, u níž zdůrazňuje fakt, že se judaismus stal jeho státním náboženstvím. Zabývá se však také přítomností a vlivy slovanského etnika na židy na příkladu populace Kyjeva, který dále používá jako odrazový můstek pro líčení středověkých rusko-židovských dějin. Eda ruského středověku je pro Vichnoviče tedy jednoznačně spjata s Kyjevskou Rusí. Autor si opět všímá v první řadě důkazů, že židovské etnikum žilo na jejím území, ať už jsou literárního charakteru, kdy vyzdvihuje rusko-židovskou literární vzájemnost, nebo geografické povahy – geografické místní názvy osídlení, odkazující na židovskou přítomnost. Po rozpadu Kyjevské Rusi se velká část židovského obyvatelstva dostala do Litevského velkoknížectví, u jejíhož líčení se však autor omezuje pouze na konstatování, že pro ně bylo běžné používání středověkého ruského jazyka. Zajímavá je odbočka o sektě tzv. *židovstvujušich*, která vznikla v Novgorodě. V knize je její existence označena jako první „židovská otázka“, která se v ruských dějinách objevila. Hnutí vzniklo v patnáctém století mezi novgorodským duchovenstvem a dalo se označit jako snaha vrátit se k samotným kořenům křesťanské víry.

Eda, která následuje, je označena jako „aškenázská“. Židé, kteří ji utvářeli, se vyznačují dvěma specifiky. Jednak tím, že šlo převážně o židy pocházející z německé říše, kteří se rozhodli ji opustit kvůli útokům, jimž byli vystaveni. Využili tehdy velkorysou nabídku polského krále, který je postavil pod svou ochranu a nabídl jim možnost klidnějšího života v polském státu. Tito židé mluvili německým jazykem, do kterého však při styku se zdejším prostředím převzali velké množství slovanských slov, což je jejich druhé specifikum. Ruský stát byl nucen vyrovnat se s židovskou otázkou teprve poté, co Kateřina II. velké části polsko-litevského státu anektovala. Do té doby byl vliv židů v ruském státě okrajový, Vichnovič se však poměrně podrobně zabývá postojem ruských carů, zejména Petra I. a Kateřiny II., v jejímž případě na jedné straně popisuje, jak velkoryse se k židům chovala a jaké výhody pro ně prosadila, na druhé straně však uvádí, že právě za jejího panování byla zavedena tzv. *čerta oseedlosti*. Tuto umělou hranici židovského osídlení však autor nechápe jako projev antisemitismu, nýbrž jako přirozený tah carevny, snažící se zachovat klid ve státě.

Užitečným doplněním kapitol, popisujících dějiny ruského židovstva chronologicky, jsou pasáže seznamující čtenáře se dalšími zajímavými aspekty židovských dějin v Rusku. Jsou v nich jednak představeny významné osobnosti židovského původu, a to i ty méně známé, jednak také různé stránky rusko-židovských vztahů – jednou z nich je například objasnění rozdílu mezi ruskými pojmy *jevrej* a *žid* a jejich vývoj – zatímco slovo *jevrej* má v ruštině neutrální zabarvení, označení *žid* v sobě nese negativní náboj – používání termínu *jevrej* v oficiálních dokumentech prosadila už Kateřina II. V dalších kapitolách je kladně hodnocen Alexandr I. nebo také ministr osvěty Sergej Uvarov, který dle Vichnoviče chtěl řešit židovský problém nikoliv restrikcemi, ale evropeizací a vzděláním. Zajímavý je taktéž způsob, kterým autor předkládá stinné stránky v postavení židů v carské říši – nezamlčuje je, mluví o nich jako o negativních, sem tam však občas přihodí srovnání s nějakou jinou evropskou zemí (nejčastěji Pruskem), z něhož mu vyplývá, že pořád to v Rusku vlastně nebylo tak špatné jako jinde. Toto stanovisko je ovšem dost těžko obhajitelné zejména odkážeme-li na pogromy v druhé polovině a na sklonku 19. století. Přesto autor zahazuje kapitolu, která se protižidovskými hnutí zabývá, konstatováním, že pravoslavná tradice má ve skutečnosti ke starému Izraeli mnohem blíže než katolická, a že první antisemitské pamflety byly do ruštiny přeloženy z polštiny. Další obhajoba ruské společnosti je skryta ve zmínce, že po prvních pogromech část ruské inteligence vystoupila na obranu židovského obyvatelstva. Co se týče pogromů samotných, jsou zmíněny ty největší, přičemž do větších detailů se autor nepouští. Opět pro jistotu přechází na méně rizikovou půdu, když poukazuje na nesmyslnost útoků proti židům ve srovnání s relativně klidným vztahem k Němcům, kteří by z hlediska svého postavení měli být vystaveni většímu tlaku.

Osudy židů v Rusku ve dvacátém století jsou shrnuty v kapitole ruská *eda*. Tato část vzájemných dějin je snad tou nejsložitější. Pokud měl čtenář dosud pocít, že

řecká, chazarská, a snad i aškenázská *eda* jsou autorem pojímány se snahou o komplexnost, při popisu tohoto období je patrné, že autor si vybírá pouze ta témata, o kterých mluvit chce, a i při jejich zpracování opět mluví jen o těch aspektech, které zmínit chce. Na rozdíl od předchozích kapitol nerozebírá politiku státu vůči židům, ale spíše se zabývá statistikami, které ukazují počet židů ať už v rámci komunistické strany nebo v ruské společnosti celkově. Zmiňuje také důležitý fakt smíšených manželství. Osudy židů jsou spíše než popsány ilustrovány na příkladu některých osobností židovského původu. Co se týče druhé světové války, autor bere německý útok na Sovětský svaz jako útok proti židům a Rusům dohromady, nevyděluje tedy židovské oběti války z těch ruských. Naopak, poukazuje na bojová nasazení židů v Rudé armádě, v popisu antisemitismu u mnohých evropských národů (Poláci, Ukrajinci ze západní Ukrajiny) pak opět nachází něco, s čím se podle něj židé v Sovětském svazu nikdy nesetkali; u této kapitoly je nutné ocenit jednak to, že autor zmiňuje také osudy Karaimů, jednak to, že ji doprovází množstvím zajímavých ilustrací a protižidovských karikatur. Pasáže, týkající se Stalina a židů, po přečtení předcházejících kapitol knihy nijak nepřekvapují. Kniha tyto dva prvky spojuje vznikem Státu Izrael a sionistickým hnutím. Potlačeny ovšem jsou takové momenty, jako např. Antifašistický výbor, plány na přesídlení židů na Krym (a skutečné přesídlení do Birobidžanu) apod. Antisemitské represe po druhé světové války dokládá autor osudy svého otce, který jim byl vystaven.

V závěrečné kapitole, nastiňující současnou situaci židovského osídlení v Rusku, autor uvádí průzkumy, které jednak ukazují, jak početné ruské židovstvo nyní je, jednak také jak se ke svému židovství hlásí. Uvádí, že jeho většina pokládá za svou vlast Rusko, zatímco Izrael vnímá jako vyspělý stát, k němuž však nemá žádnou emocionální vazbu. Teprve v této kapitole se objeví pokus více popsat vztah Rusů k židům, autor se však zastaví u filozofie (zmíněny jsou myšlenky Solovjova) a dále nejde. Kniha tedy sice obsahuje řadu zajímavých informací, avšak spíše než komplexními dějinami ruských židů je svého druhu svědectvím hledání ruské židovské identity, resp. jednou z možných ilustrací podob, kterých toto hledání může nabýt.

Lenka Kopřivová

ZPRÁVY

Albánie ve dvacátém století

Pearson Owen. *Albania in the Twentieth Century: A History.*

1. díl: *Albania and King Zog: independence, republic and monarchy 1908–1939.* London: Centre for Albanian Studies, IB Tauris Publishers, 2004. 585 s.
2. díl: *Albania in occupation and war: from fascism to communism 1940–1945.* London: Centre for Albanian Studies, IB Tauris Publishers, 2005. 570 s.
3. díl: *Albania as dictatorship and democracy: from isolation to the Kosovo War, 1946–1998.* London: Centre for Albanian Studies, IB Tauris Publishers, 2006. 749 s.

Obsáhlá třídílná kronika moderních albánských dějin představuje v moderní historiografii nejen východní Evropy ojedinělý počín. Na devatenácti stech stranách autor popisuje den po dni sled politických, diplomatických, hospodářských, kulturních i jiných událostí, které se mezi léty 1908 a 1998 odehrály na území v dané době chápaném jako Albánie.

Owen Pearson (*1919), britský klasický filolog a učitel řečtiny, se problematikou moderních albánských dějin zabývá od roku 1936. Od té doby nashromáždil drtivou většinu v Británii dostupných publikací o Albánii (celkem přes pět set) a stovky novinových článků v anglickém, francouzském, ale i albánském jazyce, a na této enormní heuristické základně vystavěl své životní dílo. Vedle širokého spektra pramenů Pearson disponuje též informacemi z první ruky, neboť během druhé světové války byl v úzkém kontaktu s mnoha členy londýnského exilového dvora krále Zoga, zejména s královým tajemníkem Qazimem Kastriotim. Jako člen Přátel Albánie, neformálního uskupení britských občanů lobbujících u britských státních orgánů ve prospěch Zogovy oficiálně neuznané exilové vlády, se navíc sám podílel, byť v omezeném rozsahu, na Zogově diplomacii. Tyto zkušenosti však ve své práci příliš nereflektuje, neboť jim patrně ve srovnání s jinými událostmi dané doby nepřikládal velký význam.

První díl triptychu pokrývá období od mladoturecké revoluce (1908) po začátek italské okupace (1939). Popisuje tak události vedoucí k albánské nezávislosti (1912), krátké působení mocnostmi dosazeného monarchy Viléma

z Wiedu, ale i jeho svržení a vyhlášení republiky. V tomto svazku nalezneme též informace o politické kariéře Ahmeda Zoga od pozice jednoho z mnoha lokálních vůdců (*bajraktarů*) po převzetí prezidentského úřadu a následnou korunovaci. Ve stále frekventovanějších zprávách o různých italsko-albánských jednáních a projektech můžeme zhruba od poloviny dvacátých let sledovat rostoucí vliv Itálie na vnitropolitický vývoj v zemi, který vyvrcholil italskou okupací Albánie během druhé světové války, pojednané ve druhém svazku. Léta 1908–12 jsou popsána velmi stručně, doba po vyhlášení nezávislosti je zase probrána relativně podrobně.

Druhý svazek Pearsonovy kroniky velmi detailně popisuje průběh druhé světové války na albánském území. Zaobírá se jednotlivými bojovými operacemi, diplomatickými jednáními, které se týkaly Albánie, i různými kroky všech tří albánských vlád (italské a později německé okupační správy, neuznané exilové vlády krále Zoga a Hoxhovy partyzánské vlády, kontrolující nemalou část albánského území). Tento svazek je výrazně podrobnější než ostatní dva, snad proto, že v britském tisku (který je Pearsonovým hlavním zdrojem informací) byla albánská témata probírána častěji než jindy. Lze říci, že se zde nachází nějaký záznam pro téměř každý den popisovaného období.

Závěrečný díl se zabývá lety 1946 až 1998. Popisuje všech pět fází albánského komunismu (doby jugoslávské, sovětské a čínské hegemonie, období izolace na sklonku Hoxhovy vlády a postupné „tání“ za vlády jeho nástupce Ramize Aliji), pád komunistického režimu a vývoj v období transformace během pravicových vlád z let 1992–97, krizi z roku 1997 a nástup socialistů k moci. Období čtyřicátých až padesátých let je popsáno relativně podrobně (na úrovni větší části prvního dílu), doba od roztržky se SSSR (1961) je pojednána spíše zběžně.

Knihu nelze číst jako syntetický výklad moderních albánských dějin; poslouží spíše jako referenční příručka pro vyhledání informací ke konkrétnímu období či události. A lze říci, že navzdory někdy kolísavé míře podrobnosti popisu je tato práce pro badatele v oblasti moderních albánských dějin velmi cennou pomůckou.

Kamil Pikal

Aniščenko, O. A. *Slovar' ruskogo škol'nogo žargona XIX veka*. Moskva: ELPIS, 2007. 363 s.

Jak vypovídá již název, slovník obsahuje výrazy používané v 19. století mezi žáky a studenty ruských škol, gymnázií a dalších vzdělávacích institucí. Autorka, docentka katedry ruského jazyka a literatury Kokšetauské státní univerzity v Kazachstánu, začala, jak sama uvádí, pracovat na slovníku již v 80. letech 20. století

během svých aspirantských studií na Moskevské pedagogické státní univerzitě. Hlavními zdroji informací pro ni byly monografie, životopisy a další publikace významných autorů, tzv. klasiků 19. století, kteří realisticky popisují období studia svých hrdinů. Jedná se o autory, jako byli například K. Čukovskij, A. Kuprin, V. Dal', N. Gogol' a mnoho dalších.

Slovník obsahuje základní pojmy žargonu zahrnující nejen přezdívky žáků/studentů, učitelů a profesorů, nýbrž i činností, které byly specifické pro dané období jako například tresty, hry, zkoušení apod. Práce by tak mimo jiné mohla posloužit ke srovnání školního žargonu v minulosti a současnosti a dokreslit rozdíly a podobnosti současné a minulé doby.

Na začátku své práce autorka vysvětluje strukturu slovníku a jednotlivých hesel, která jsou řazena abecedně. Ve struktuře hesla je nejdříve uvedeno samotné slovo, potom následuje jeho interpretace, gramatické charakteristiky, také pramen a doba a místo používání výrazu, v některých případech je přidán i historicko-kulturní komentář, vysvětlující význam již dávno nebo řídce používaných pojmů. Nedílnou součástí každého hesla jsou i příklady používání příslušného výrazu, což ilustruje i okolnosti a funkce jeho výskytu.

Na konci práce nechybí seznam zkratek ani rejstřík hesel, dále pak seznam synonymických řad. Jejich prostřednictvím je ke každému z typických školních výrazů (například maturita, student, žák) přiřazen jeden nebo více pojmů z žargonu. Následuje seznam literatury, který je rozdělen na tři části, z nichž první zachycuje beletristickou, memoárovou a publicistickou tvorbu, druhý odbornou literaturu a třetí využitelné slovníky. Součástí knihy je i přiměřené množství ilustrací.

Kristina Osipova

Bafoil, François. ***Europe centrale et orientale: Mondialisation, européanisation et changement social.*** Paris: Presses de Sciences Po, 2006. 567 s.

Autor monografie, francouzský sociolog François Bafoil, se specializuje na sociologii komunismu a postkomunismu. To se odráží i v jeho práci *Europe centrale et orientale: Mondialisation, européanisation et changement social*, v níž si klade za cíl postihnout politické a sociální změny ve střední a východní Evropě po roce 1989. Monografie pokrývá čtyři skupiny zemí, z nichž všechny jsou dnes členy Evropské Unie: pobaltské státy (Estonsko, Lotyšsko, Litva), „středovýchodní Evropu“ (Polsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko), balkánské země (Rumunsko, Bulharsko) a bývalou NDR. Země bývalé Jugoslávie a bývalé sovětské republiky (s výjimkou pobaltských států) tedy nejsou do této práce zahrnuty.

Kniha je rozčleněna do tří částí. První z nich analyzuje hospodářství a společnost sovětského typu, předkládá sociologické pohledy na krizi komunistických režimů a analyzuje rok 1989. Druhá část se zaměřuje na změny po roce 1989 – proměny vlastnictví (restituce, privatizace), sociální reformy (zaměstnanost, zdravotnictví, důchodové systémy) a decentralizace. Poslední část se zabývá společenskými a hospodářskými změnami po roce 1989, důraz zde autor klade především na firmy, zemědělství a odbory.

Autor sleduje změny ve střední a východní Evropě po roce 1989 prizmatem dvou dynamik: weberovské teorie modernizace (která podle autora po roce 1989 částečně splynula s globalizací) a evropeizace. V úvodu proto autor přidal kapitoly vysvětlující teoretický rámec obou dynamik, včetně paradigmatu *path dependence*.

Cílem práce není popis transformace v jednotlivých zemích po roce 1989, ale snaha o postižení obecných vývojových tendencí v regionu. Příklady konkrétních zemí jsou proto uváděny pro ilustraci společných trendů, rozdílů či jakou poukázání na specifické případy. Analýza každé země zvláště však není východiskem této práce.

Monografie je založena na sekundární literatuře, a to ve francouzském, německém či anglickém jazyce. Autor tak byl při psaní práce odkázán pouze na práce vydané mimo předmětný region či na dostupné překlady.

Přes autorovo odborné zaměření se nejedná o čistě sociologickou práci. Monografie je pojata multioborově a obsahuje pasáže sociologické, politologické, ekonomické i historické. Bohužel právě historie se v textu na některých místech projevuje jako autorova slabší stránka, a to v podobě nepřesných nebo nepravdivých tvrzení, jako například že se „Bulharsko stalo znovu nezávislým v roce 1878“ (s. 39), že „turecká armáda byla poražena Rusy, kteří přišli osvobodit Bulharsko v roce 1877“ (s. 85) nebo že baltské země „byly obětovány Němcům ve jménu německo-sovětského tajného paktu z roku 1939, a poté Sovětům po vstupu SSSR do války v roce 1941“ (s. 287).

Bafoilova práce je tedy spíše přínosná ze sociologického (a teoretického) hlediska. Kapitoly zabývající se různými sociologickými (případně i politologickými a ekonomickými) přístupy k jednotlivým transformačním procesům a krizím komunistických režimů patří mezi nejzajímavější části celé práce. Bohužel práci chybí větší zasazení do historického kontextu, který jistě také transformaci ovlivnil v nemalé míře. Proto se rozhodně nejedná o *panorama complet* střední a východní Evropy, jak tvrdí obálka knihy. Naopak lze knihu lépe charakterizovat jako teoretické dílo o transformaci střední a východní Evropy po roce 1989, které je doplněno o příklady ilustrované na některých z výše zmíněných zemích.

Michaela Kůželová

Fischer, Bernd J., ed. ***Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of Southeast Europe***. London: Hurst & Company, 2007. 494 s.

Sborník *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of Southeast Europe* vydalo v roce 2007 renomované londýnské nakladatelství *Hurst & Company* specializující se na moderní historii, politologii, náboženství a antropologii. Editorské práce se ujal známý historik zabývající se Albánií, Bernd J. Fischer, který se v úvodní kapitole pokouší nalézt jednotící prvky v nástupu k moci a vládnutí třinácti panovníků a diktátorů jihovýchodní Evropy a Turecka. Kniha je rozdělena na dvě části, přičemž v první se autoři věnují sedmi meziválečným panovníkům (Zog, Carol II., Boris III., Kemal Atatürk, Metaxas a Pavelić) a ve druhé komunistickým vládcům (Hodža, Tito, Živkov a Ceaușescu), řeckému generálovi Papadopolosovi a na závěr srbskému Miloševićovi. Publikaci vhodně doplňují fotografie a jmenný index, chybí však souhrnná bibliografie na závěr sborníku.

Jednotlivé studie popisují nástupy k moci a vlády panovníků a pozdějších vládců dvacátého století na pozadí vnitropolitických a zahraničních událostí, které jejich osobnostní vývoj ovlivňovaly. Ačkoliv autoři kritizují negativní a brutální prvky jejich vlád (represe, čistky, vytváření atmosféry strachu, sklony k autoritářství a diktatuře atd.), snaží se předejít černo-bílému nahlížení a ukázat i kladné pozůstatky jejich působení (zvýšení gramotnosti, industrializace, modernizace, sociální jistoty aj.). Sklony k autoritářskému vládnutí připisují specifickému historickému vývoji regionu (dědictví Osmanské říše, tradice dosazování německých princů na trůny států regionu) a souhře sociálních, ekonomických a politických faktorů, se kterými se mladé nekonsolidované proto-demokracie v době po první světové válce a hospodářské krizi třicátých let neuměly vyrovnat. Ve třicátých letech pak došlo k posunu národních lídrů od autoritářství k diktátorství. Fischer v úvodní kapitole zdůrazňuje, že také vzhledem k ekonomické zaostalosti jihovýchodní Evropy nedosahovaly tyto režimy totalitních kvalit režimů fašistické Itálie a nacistického Německa.

Panovníci a diktátoři měli na ovládané obyvatelstvo obrovský vliv, který mnohdy přetrvál/přetrvává i v dobách po jejich smrti a které se odráží v chování a náladách těchto národů (truchlení či majestátní oslavy při výročních úmrtí Tita, cara Borise III., Kemala Atatürka či současná popularita Miloševiče). Studium jejich života, politik a vládnutí se tak stávají i klíčem k hlubšímu pochopení specifík regionu a dílčích národů. Závěrečná kapitola věnována záhadnému úmrtí a pohřbu Miloševiče je epilogem knihy nastolující otázku, zdali konec dvacátého století přinesl i konec režimům autoritářských vládců, či zda jsou polarizované balkánské společnosti stále k této „tradici“ náchylné.

Většina statí je napsána čtivým stylem a neutápí se v přeřsli marginálních informací a čísel. Často však čtenáře zarazí kvantum tiskařských chyb (např. *is sight* namísto *in sight*, s. 255) a neucelené či chybné přepisování jmen (kolísání ve

jménu *Stambolov/Stambulov*, s. 119 a 120, *ç* namísto *ć* v případě *Cvetković a Milošević* na s. 133, respektive na zadním přebalu knihy aj.). Tyto nedostatky nicméně nezkaží celkově dobrý dojem z vyvedeného sborníku.

Jakub Šimák

Clark, Katerina. – Dobrenko, Evgeny. ***Soviet Culture and Power. A History in Documents***. New Haven: Yale University Press, 2007. 576 s.

Práce Kateriny Clarkové a Jevgenije Dobrenka, vydaná v ediční řadě nakladatelství Yaleské univerzity *Annals of Communism*, vychází ze sborníku dokumentů Andreje Artizova a Olega Naumova *Vlast' i chudožestvennaja inteligencija: dokumenty CK RKP(b)-VKP(b), VČK-OGPU-NKVD o kul'turnoj politike, 1917-1953* vydaného v Moskvě v roce 1999. Publikace tak má zprostředkovat aglofonní veřejnosti dokumenty objevené v ruských archívech (AP RF, RGASPI, CA FSB RF, RGALI, IMLI), z původní ruské předlohy se ale do americké verze dostala jen třetina dokumentů (autoři se ospravedlňují tím, že ti, kdo mají hlubší zájem o problematiku sovětské kultury a kulturní politiky, by měli být schopni si materiály nastudovat v ruštině z původního sborníku). Kritérií pro zařazení do americké sbírky bylo několik: dokumenty byly napsány Stalinem nebo pro něj, týkaly se těch představitelů sovětské kultury, kteří jsou známí i na Západě (Babel, Pasternak, Šostakovič, Gorký, Bulgakov, Eisenstein aj.).

Kniha je rozdělena chronologicky na dvacátá, třicátá a čtyřicátá léta, přičemž nejvíce prostoru je věnováno období třicátých let, kdy se státní moc obrátila právě proti představitelům sovětské kultury známým a dnes oblíbeným i na Západě. Každá z částí je opatřena vlastním stručným úvodem, v němž autoři zasazují dokumenty do historického rámce a nastiňují vývoj sovětské kultury v daném období. Dokumenty jsou rozděleny do tematických celků, rovněž opatřených stručným vysvětlením, navíc je i každý dokument opatřen zvláštním komentářem.

Kniha tak nedává mnoho příležitostí k vlastní interpretaci čtenáři, kterému je předložena v zásadě zřetelně vymezená koncepce problému: 1. Kultura byla pro bolševiky obzvláště důležitá, protože jim dávala příležitost manipulovat s masami, a to mohlo být využito ve snaze o legitimizaci režimu. 2. Ve dvacátých letech se nejprve v kulturní politice stejně jako v samotném bolševickém vedení vyskytovalo několik proudů, zásahy do kultury ze strany státu (strany) nepostupovaly nijak systematicky. 3. Období NEPu neznamenal liberalizaci kultury ale naopak rázné zakročení proti ní. 4. Poté co se poněkud ustálila mocenská hierarchie alespoň co se špičky týče (rozuměj k moci se dostal Stalin), došlo ke snaze centralizovat kulturní sféru. 5. Ve třicátých letech bylo o kultuře a směru jejího vývoje rozhodová-

no v Politbyru, zásahy do kultury už tak nebyly náhodné ani nahodilé. 6. Zároveň ale nebyly ani koherentní, protože mužem čísla jedna se stal Stalin (všechna rozhodnutí podléhala jeho schválení), a ten jako pragmatik rozhodoval případ od případu. 7. Poválečné období je první, ve kterém se režim nemusí bojovat o legitimitu. 8. Všechna rozhodnutí rovněž řídil Stalin, nedá se tedy rozhodně mluvit o ždanovštině. 9. Naopak slavná Rezoluce o časopisech Hvězda a Leningrad byla čistě Ždanovovou iniciativou.

Posledním bodem ale autoři paradoxně vyvracejí svá předchozí tvrzení „za vším hledej Stalina“ a přiklání se k názoru, který v ruské historiografii zastává například D. Babičenko, že totiž daná rezoluce byla zosnována za účelem likvidace „Leningradské skupiny“, a interpretují ji jako snahu Ždanova o upevnění osobní pozice. Potom ale nemohou vidět sérii rezolucí o kultuře z konce 40. let jako navazující celek, a tak poslední kapitola působí na rozdíl od dvou předchozích částí poněkud neuceleně. Autoři tuto skutečnost částečně omlouvají tím, že je toto období nejméně zkoumané, přestože není o nic méně významné než dvě předchozí, sami tento nedostatek ale nijak nenapravují.

Kniha je opatřena přehledem zkratk a akronymů objevujících se v dokumentech, nechybí ani poznámkový aparát, přehled osob jmenovaných v dokumentech a rejstřík.

Tereza Vorlová

Codogni, Paulina. **Rok 1956**. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2006. 430 s.

Monografie *Rok 1956* je dílem Pauliny Codogni (*1978), příslušnice mladší generace polských historiků, kteří pamatují komunistické Polsko již jen z dětství. Autorka se snaží čtenáři přiblížit polské události roku 1956, ovšem v kontextu poválečné historie Polska, proto se její kniha neomezuje pouze na popis výše zmíněného roku. Cílem práce je zodpovědět otázku, zda a v jakém smyslu byly události roku 1956 přelomem v polské poválečné historii.

Kniha je členěna chronologicky do čtyř částí. První popisuje vývoj v Polsku od roku 1944 do Stalinovy smrti. Zabývá se cestou polských komunistů k moci a vznikem Polské lidové republiky, represemi proti „nepřítelům lidu“ (*Armia Krajowa*, katolická církev) i hospodářskou politikou (šestiletý plán). Druhá část analyzuje období po Stalinově smrti do roku 1956. Popisuje navzdory destalinizaci pokračující represe, neúspěch šestiletého plánu, kulturu osvobozující se od socialistického realismu a vnitrostranické i celospolečenské diskuze související nejen s destalinizací, ale tentokrát již i s demokratizací. Třetí část už se zabývá výhradně událostmi roku 1956, především pak „poznaňským červnem“ a „polským říjnem“ a jejich následky (procesy, částečná liberalizace, výměna kádru), sleduje také události

v Maďarsku. Poslední část popisuje vývoj po roce 1956 (volby do Sejmu, postupné opouštění liberalizace a sblížení Gomulky s konzervativní frakcí), ohlas událostí u polské emigrace a reakci Západu. Tuto kapitolu uzavírá stručné vylíčení důležitých momentů polské historie po roce 1956 (březen 1968, prosinec 1970, červen 1976, srpen 1980) a jejich vztahu k událostem roku 1956. Autorka dochází k závěru, že rok 1956 je v polské historii důležitý především jako definitivní rozchod se stalinismem. I když rok 1956 po sobě nezanechal žádné trvalé organizační struktury, autorka ho charakterizuje jako rozhodný přelom polských poválečných dějin. Kromě reformních změn, které symbolizoval „polský říjen“, byly významné i červnové události v Poznani, které velká část účastníků i svědků vnímala jako první poválečné národní povstání.

Kniha se neomezuje pouze na líčení historických událostí, založené především na sekundární literatuře, ale také se snaží čtenáři co nejvíce přiblížit atmosféru doby, a to jak textem, tak i obrazovým doprovodem, který je velmi (možná až příliš) obsáhlý. Autorka často uvádí citace ze vzpomínek pamětníků (na mnoha místech cituje např. Marii Dąbrowskou), jsou zde otištěny části novinových článků, přepisy rádiových vysílání, básně, fotografie, grafy s hospodářskými výsledky, dobové plakáty i mapa průběhu demonstrací v Poznani v červnu 1956. Zmiňuje také některé nepravdivé informace, které mezi lidmi kolovaly, což napomáhá dokreslení atmosféry doby.

Autorka však ve své práci mohla věnovat více pozornosti i dalším zemím sovětského bloku (s výjimkou Maďarska). V kapitole zabývající se zahraničními ohlasy na polské události v říjnu 1956 by se vedle reakcí Západu daly jistě i popsat reakce dalších zemí východního bloku. Navíc v případě Maďarska se autorka zaměřuje spíše na vztah Poláků k maďarským událostem a ne naopak. Zdá se tedy, že v některých částech textu je autorka podstatně omezena výběrem sekundární literatury. Monografie Pauliny Codogni tak sice nepřináší nový pohled na polskou poválečnou historii roku 1956 a samotný text vychází z již vydaných titulů, kterých k tématu vyšlo mnoho. Nicméně podařilo se jí alespoň zajímavým a čtivým způsobem z dostupné literatury sestavit obraz polských dějin od konce druhé světové války do konce padesátých let.

Michaela Kůželová

Đorgović, Momčilo. ***East of West & West of East: Reports from the Storm of Serbian Politics***. Beograd: Pharos, 2007. 183 s.

Prakticky žádná z evropských zemí si v posledních deseti letech neprožila takové vnitřní turbulence a obraty jako Srbsko. V této době se stal Bělehrad hlavním městem tří různých států, došlo ke změně režimu a všeobecné liberalizaci, avšak země byla i bombardována, rozbita zvenčí a došlo v ní k atentátu na ministerské-

ho předsedu. Ke všem těmto událostem, ale i k mnoha dalším se ve své knize obrací i novinář Momčilo Đorgović.

V roce 1994 tento žurnalista společně s dalšími kolegy opustil redakci novin *Borba*, která byla převzata státními orgány, spoluzaložil týdeník *Nedeljni Telegraf* a posléze i deník *Dnevni Telegraf*. Tyto tiskoviny se staly prvními soukromými periodiky v zemi po více než padesáti letech. Staly se hlavním opozičním hlasem vůči režimu Slobodana Miloševiče a kritickými tiskovinami zůstaly i po jeho pádu. Dnes jsou nejprodávanějšími novinami v Srbsku a vycházejí i v zemích EU, ve Spojených státech a v Kanadě. Đorgović je také autorem knihy rozhovorů s věčným disidentem Milovanem Đilasem.

Od roku 1996 psal Momčilo Đorgović jako šéfredaktor úvodníky týdeníku *Nedeljni Telegraf*. A právě výběr těchto úvodníků z let 1997 až 2007 tvoří obsah knihy *East of West & West of East*. Ve své podstatě se jedná o kratší texty, velmi často ostře kritické, cynické ale i sebereflektivní se zaměřením na vnitropolitický vývoj v Srbsku. Kniha je rozdělena do osmi částí, z nichž každá shrnuje chronologicky seřazené úvodníky věnující se společnému tématu. První kapitolou je část rozvaná *Bažina*. Autor v ní komentuje aféry roku 1997 – korupci státních úředníků, rozmařilost Miloševičovy rodiny a kliky tváří v tvář chudobě většiny obyvatel, neschopnost opozice se sjednotit a z toho plynoucí prospěchy pro radikály a socialisty. Následuje kapitola *Kosovo*, v níž se autor věnuje krizi v této provincii z let 1998–1999. Svůj protirežimní tón zde však dává najevo spíše nesouhlasem se způsoby, jimiž se vláda snaží zachránit srbské Kosovo. Samotnou otázku, jestli je Kosovo součástí Srbska či ne, autor považuje za zbytečnou a poprvé (ale ne naposled) se zde dá vysledovat jeho inklinace k radikální opozici ztvárněné později Vojislavem Koštunicou. Zajímavé je na této pasáži také to, že autor do knihy nezařadil úvodníky z týdnů bombardování.

Třetí kapitola knihy se nazývá *Před pádem* a popisuje události posledního roku Miloševičovy vlády, respektive praktické bezvládní chřadnoucího režimu. Zaznívají v ní výzvy ke sjednocení opozice a mobilizaci sil před podzimními volbami v roce 2000. Jejich výsledkem je potom inspirována i následující kapitola *Podzimní naděje*, která se věnuje pouze posledním třem měsícům roku 2000 – opozičnímu vítězství a okamžitým problémům, které toto vítězství přineslo jak na federální, tak na republikové úrovni. Nejjintenzivněji zde lze vycítit autorovo zklamání ze sporů mezi Koštunicou a Đinđićem ohledně obsazení ministerstva vnitra. Autor zde apeluje na víru v demokratické a právní směřování země, kde nebude podstatná stranická kontrola silových složek. Další dvě kapitoly, *Skvělý nový svět* a *Účtování Koštunica vs Đinđić* jsou vedeny v obdobném duchu a je v nich opět poukazováno na spory mezi dvěma hlavními představiteli opozice (kupříkladu v otázce vydání Slobodana Miloševiče do Haagu). Ovšem zde se autor dostává nevědomky zpátky na začátek své knihy. V něm totiž apeloval na jednotnost opozice. To, po čem tolik toužil se nakonec stalo realitou, ovšem sjednocená opozice čítala devatenáct politických subjektů napříč politickým spektrem, jež měly společný jedině odpor vůči

Miloševićovu režimu. Rozpad této nesourodé koalice byl po získání moci jen otázkou času a další autorovy nářky nad nejednotou se proto jeví jako idealismus či přehlížení politické reality. Ve skutečnosti je spíše úspěchem, že se tak široká koalice nakonec rozpadla jen na dva relevantní tábory – demokraty s Ďinđićovým odkazem a Koštunicovy „umírněné“ nacionalisty.

Předposlední kapitola nese název *Mafie* a zahrnuje úvodníky z let 2002 až 2004. Věnuje se snaze předsedy vlády Zorana Ďinđiće o ochromení organizovaného zločinu, který si za Miloševićovy vlády a hospodářského embarga vydobyl nezvykle silné pozice a došlo k jeho provázání se státní správou. Tato kapitola však končí očekávaným výsledkem, úvodníkem vztahujícím se k atentátu na premiéra Ďinđiće provedeným zabijákem mafie. Závěrečnou částí je potom kapitola *Iluze jako obvykle*, která s trpkým cynismem komentuje rok 2007, rok přešlapování mezi Ruskem a euroatlantickými strukturami, rok pocitů o blížící se ztrátě Kosova, rok dvacátého výročí Miloševićova slavného výroku o tom, že „Srby nikdo ve vlastní zemi bít nesmí“.

Tento cynický závěr pak možná vystihuje desetiletí srbské politiky lépe než všechny komentáře dohromady. Dozvídáme se z něj totiž sdělení, které měl pravděpodobně autor ve skrytém plánu. Sdělení, že Srbsko a Srbové jsou na východ od západu a na západ od východu. Že jsou jaksi bezděčně někde uprostřed, a to nejen geograficky, ale i časově. Před dvaceti lety opět uvěřili lákadlu zvanému Veliké Srbsko a slibu, že nebudou biti. Výsledkem je země obchodně i morálně poničená embargem, bombardováním či akceptací organizovaného zločinu. A ani samotný autor není výjimkou. Sice neskrývá svoje umírněné nacionalistické smýšlení, ale současně také vyzývá západní směřování země. Kosovo je pro něj srbské, ale k přetisku pravděpodobně protizápadních komentářů z týdnů bombardování se neodhodlal. A právě tato informace je z celé knihy nejzásadnější. Nejedná se totiž o vědeckou publikaci, ale o soubor sloupků, „Slov šéfredaktora“, novinářského žargonu. Proto si čtenář neodnese žádné hlubší povědomí o srbské politice posledních deseti let. Zato si odnese neocenitelnou, byť literárně zprostředkovanou zkušenost se srbskou duší, národním myšlením, stereotypy a zažitými pravdami. A s touto zkušeností je pak další hlubší vědecké bádání usnadněno.

Radek Oravec

Ganev, Gino. – Bakalov, Georgi. – Todev, Ilija, eds. ***Däržava a cärkva – cärkva a däržava v bälgarskata istorija***. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, 2006. 466 s.

V českém prostředí nepříliš známou současnou bulharskou historiografii reprezentuje sborník *Däržava a cärkva – cärkva a däržava v bälgarskata istorija*, vydaný

při příležitosti tehdy čerstvě uplynulých výročí 135 let bulharského exarchátu, který byl vytvořen roku 1870, a 125 let současného bulharského státu (tedy od vydání tǎrnovské ústavy roku 1879). Mezi autory článků ve sborníku nechybí známá jména bulharské historiografie, jako je Jordan Želev, nebo známý bulharský profesor historie Svetlozar Eldarov, autor rovněž nedávno vyšlé historické studie o bulharských katolicích.

Nejedná se o klasický sborník z konference, nýbrž o sborník komemorativní, vztahující se k výše zmíněným výročím. Drtivá většina článků sborníku se zabývá bulharskou církevní historií, přičemž většina z nich se zaměřuje na problematiku bulharské církevní autokefality, a to jak v období středověku, tak v 19. a 20. století – tedy v časech, kdy autokefalita bulharské pravoslavné církve byla zpochybněna. Několik článků se pak zabývá i obdobím od konce první světové války do pádu komunistického režimu v Bulharsku. Jedním z hlavních témat článků sborníku je tvoření bulharského exarchátu, jeho fungování v prvních letech jeho existence a obhajování jeho existence proti konstantinopolskému patriarchátu. Dále se články zabývají kupříkladu vztahem bulharských obrozenců a bulharské církve či vztahem významného bulharského politika Stefana Stambolova k bulharské církevní otázce.

Po stránce formální výrazně zamrzí absence rejstříku, stejně jako nepřítomnost alespoň krátkých profilů jednotlivých autorů. Potěší naopak seznam zkratk, zvláště když jsou používány k označení málo známých archivů a archivních dokumentů. U některých článků zaráží absence odkazů, které autoři vynahrazují pouhým soupisem použité literatury. Spíše zajímavou kuriozitou jsou pak zdravice bulharského prezidenta Georgi Parvanova a bulharského patriarchy Maxima, uveřejněné na začátku knihy. Sborník je však i tak cenným vhladem do problematiky vzniku a fungování bulharského exarchátu, jako i do jiných údobí existence autokefální bulharské církve a v neposlední řadě i zajímavou sondou do vztahu státu a církve v Bulharsku.

Jan Procházka

Hale, Henry E. ***Why Not Parties In Russia? Democracy, Federalism and the State.*** New York: Cambridge University Press, 2006. 263 s.

Představte si politické strany jako určitou službu a kandidáty ve volbách jako její zákazníky. Co musí politická strana nabídnout, aby pro kandidáta-zákazníka mělo význam do ní vstoupit nebo alespoň usilovat o její podporu? Skrze tento model „volebního trhu“ se americký politolog Henry E. Hale rozhodl odpovědět na otázku, proč jsou politické strany v Rusku tak slabé. Vychází přitom nejen z rozsáhlého seznamu literatury, ale také z řady původních výzkumů mezi ruskými voli-

či. Na slabost ruských politických stran poukazovali již mnozí autoři – podle nich byly na vině volební systém, politická negramotnost občanů i neschopnost samotných stran. Hale sice tyto faktory neodvrhuje, ale snaží se najít komplexnější vysvětlení, kde hlavní roli hrají „náhražky stran“ (*party substitutes*) – regionální elity a mocné finančně-průmyslové skupiny.

Ještě než se k těmto mocenským strukturám dostane, věnuje však autor velký prostor vyvrácení mnoha zaběhlých představ o ruských politických stranách a voličích. V prvním oddíle knihy nastiňuje kritéria úspěchu politické strany z pohledu různých autorů, aby se hned v následující kapitole zeptal: Jak je možné, že na ruské scéně propadla řada stran, které měly podle těchto teorií všechny předpoklady být úspěšnými? Následuje rozbor volebních strategií všech relevantních stran, které se účastnily voleb v letech 1993–2003. Hale zde dochází k jednoznačnému závěru: Kdo neuspěl (nebo nekandidoval) v „zakládajících“ volbách roku 1993, dokázal se později prosadit už jen s podporou mocenských elit. Strany, které měly dobrou výchozí pozici, ale během 90. let zmizely ze scény, povětšinou zvolily špatnou volební strategii a nedokázaly využít svůj potenciál, i když překážky ze strany Kremlu nelze zcela přehlížet.

Třetí kapitola zkoumá volební vzorce a chování voličů ve federálních a regionálních volbách v letech 1993–2004. Tato kapitola je velmi přínosná zejména tím, že přináší původní data. Průzkumy mezi voliči zjišťovaly, jak zakořeněné je v ruské společnosti stranictví. Ukazují, že identifikace s určitou stranou v 90. letech poměrně silně vzrostla a že zatímco na počátku byla založena především na vztahu k ekonomickým reformám (a jejich přímého dopadu na životní úroveň jednotlivých voličů), později vycházelo rozhodnutí voličů zejména z jejich příslušnosti k určitým sociálním skupinám. Zajímavé je, že zatímco liberálním stranám i komunistům klesala podpora na základě programových postojů, u „strany moci“ můžeme pozorovat opačný trend – v roce 1999 nedokázalo 41 % voličů popsat ideové pozice hnutí Jednota, ve volbách 2003/04 už si se stejnou otázkou nevědělo rady pouze 23 % voličů.

Hlavní přínos knihy k výzkumu ruského stranického systému však najdeme až v její druhé polovině. Předchozí kapitoly ukázaly, že nevýhodný volební systém i nedemokratické kroky Kremlu mohou být za určitých okolností překonány a že neznalost idejí jednotlivých stran není mezi voliči zdaleka tak rozšířená, jak se často uvádí. Hale tedy předkládá své vysvětlení úpadku politických stran v Rusku na přelomu tisíciletí: ekonomické reformy v době transformace a institucionální dědictví sovětského etnofederalismu způsobily, že politické strany jsou v mnohém nahrazeny regionálními elitami a politizovanými finančně-průmyslovými skupinami. Čtvrtá kapitola tak v krátkém přehledu charakterizuje reformy gorbačovské a jelcinské éry a vznik elitních skupin se silným vlivem v regionech i velkých podnicích, pátá pak zkoumá jejich vliv na stranický systém. Ukazuje, že pro mnohé kandidáty bylo výhodnější vyměnit podporu strany za podporu některé z jejich náhražek, neboť

právě regionální elity i mocné oligarchické skupiny dokázaly nabídnout větší organizační potenciál.

K Halově metodologii jistě zazní mnohé výhrady a je zřejmé, že jeho důraz na vliv regionálních struktur vychází z jeho druhého dlouhodobého zájmu o etnický faktor v ruské a sovětské politice (Halova jazyková výbava sestává mimo jiné z uzbečtiny a ázerbájdžánštiny). Přesto je kniha velmi zajímavým pohledem na širší institucionální rámec současného Ruska, který lze díky podrobnému popisu všech souvislostí doporučit i těm, kdo se tématu věnují spíše okrajově.

Barbora Umancová

Janatková, Alena. – Kozińska-Witt, Hanna, Hrsg. ***Wohnen in der Großstadt 1900–1939. Wohnsituation und Modernisierung im europäischen Vergleich.*** Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. 474 s.

Sborník o bydlení ve velkoměstech přináší 21 příspěvků z konference konané v Centru dějin a kultury středovýchodní Evropy (GWZO) na univerzitě v Lipsku v roce 2001. Sleduje bytovou situaci v evropském velkoměstě na pozadí industrializace, urbanizace a modernizace společnosti a odhaluje některé zvláštnosti „bytové revoluce“ počátku 20. století. Tematizována je především otázka růstu měst, s tím související palčivý problém bytové krize a hledání kapacit pro rozrůstající se řady dělnictva a otázka segregace městského obyvatelstva do velkých čtvrtí. Urbanisty nové výstavby zaměstnávala otázka levného, zdravého – tj. hygienického – bydlení pro dělníky a problém chybějící infrastruktury. Řada příspěvků se zabývá městskými i státními iniciativami v otázce financování nové výstavby, která postupně směřovala k jejímu subvencování z veřejných rozpočtů.

Sborník zkoumá svůj předmět „v evropském srovnání“, ale z perspektivy vybraných zemí a měst převážně střeoevropského regionu. Za cíl si klade hledat ve vývoji bytové otázky jednotlivých velkoměst všeobecnější tendence. Jejich přítomnost autoři předpokládají už s ohledem na ráz modernizace a reformního hnutí v bytové problematice: ta se díky rostoucí mezinárodní spolupráci a komunikaci aktérů stávala otázkou evropskou a kolektivní. Autoři někdy srovnávají se západoevropskými modely a vzory (např. zahradní města v Anglii), jindy systematicky srovnávají vývoj dvou a více velkoměst, další se sice drží problematiky jednoho města nebo regionu, předmětem srovnání je však dvojí politická konstelace – zejména pokud jde o polská města před a po roce 1918. Čtenář postupně získává představu o zvláštnostech ve vývoji střeoevropského regionu na jedné straně a společných evropských trendech na straně druhé. Problematiku bydlení ve střeoevropských městech ovlivňovalo i národnostní složení měst nebo skutečnost, že

národotvorný proces tu byl dovršen až po 1. světové válce. Architektura zapojila do procesu národní identifikace nových států, jak ukazují někteří autoři sledováním jejich „národních stylů“.

Z titulu knihy nepřesně vyplývá zkoumané období let 1900–1939. Ve skutečnosti se řada příspěvků poměrně obšírně zabývá též předcházejícím vývojem. Název je zavádějící, neboť příliš generalizuje a nereflktuje výchozí zadání projektu, kterým je „Kulturní pluralita, národní identita a modernizace v metropolích středovýchodní Evropy 1900–1930“. Většina autorů se věnovala především zvláštnostem ve vývoji velkoměst středoevropského regionu, například již zmiňovanému problému etnické plurality a národní identity, a tyto zvláštnosti lze také chápat jako společného jmenovatele všech referátů.

Sborník je uspořádán do čtyř tematických oddílů, toto členění je ale třeba chápat s rezervou. Mnoho autorů totiž svůj okruh přesahuje, více či méně se přibližují jinému, někdy jsou zase příspěvky tematicky natolik výjimečné, že by si žádaly svůj zvláštní oddíl. Editorovy sborníku k tomu v předmluvě uvádějí, že svazek vznikl na základě diskuzí a referátů v rámci interdisciplinárního zasedání a příspěvky reprezentují obšírné spektrum výzkumných přístupů, tradic, metod a otázek. Potencionální kritiku jisté nesystematičnosti či neuspořádanosti tak předjímá úvodní kapitola od Aldeheid von Saldern, ve které autorka staví všechny příspěvky do jednoho rámce vzájemných vztahů a souvislostí.

Příspěvky prvního okruhu sborníku se na příkladech Varšavy, Terstu či Lvova zabývají otázkou sociálně-prostorové segregace – vznikem velkoměstských čtvrtí, procesy kulturní adaptace přistěhovalců na městské prostředí, procesy suburbanizace a vznikem předměstských lokalit. Autoři vykreslují podobný model: v důsledku industrializace závratně rostl ve městech počet obyvatel, kapacity bydlení se vyčerpaly, nově přichodí se koncentrovali do chudinských čtvrtí a jejich tíživá situace se dostala do pozornosti sociálních reformátorů, architektů atd. Svěbytnou alternativou k přelidněným městským centrům a chybějící zeleni se stalo osidlování okrajových částí, které se nevyznačovalo takovou sociální homogenitou, jakou měly centrální městské čtvrti. Na příkladech jednotlivých měst pak autoři dokládají, jak významně se na formování městského prostoru podílely i takové faktory jako etnický profil měst nebo chybějící koncept v plánování městské správy.

Ve druhém oddílu dominuje téma komunální politiky ve spojitosti s bytovou výstavbou a budováním městské infrastruktury (voda, energie). Opět převládá jeden model: zatímco před 1. světovou válkou byla výstavba převážně v rukou privátních osob, případně družstev, po roce 1918 se všude začala uplatňovat státní a městská regulace. Autoři se zabývají otázkou rozvoje „malého bydlení“ (Hana Kozińska-Wittová tak činí na příkladu Krakova) a znovu dokumentují, jak podstatně bytovou politiku ovlivňovaly lokální konflikty (Anna Bitner-Nowaková analyzuje germanizační tlak v Poznani, který zasáhl i bytovou výstavbu). Andreas R. Hofmann ukazuje zajímavým srovnáním dvou průmyslových center, Brna a Lodže,

rozdílné průběhy industrializace a rozvoje měst: zatímco v Brně vidí analogii s vývojem ve střední a západní Evropě, Lodž čtenářům představuje jako zvláštní unikát – město nemělo na počátku 19. století ani tisíc obyvatel, a tak zde industrializace a urbanizace probíhala zvláště divoce a s katastrofálními důsledky.

Převládajícím tématem statí třetího oddílu je modernizace bydlení. Rozdílné jsou však autorské úhly pohledu. Někteří představují modernizaci, která se pomalu zakotvila v agendě městských zastupitelstev – budování technických sítí a hygienických standardů, jiní modernizaci ve smyslu funkčního, racionálního, i když malého bydlení – úkol, který zaměstnával především dobové architektky a stavitele. Alena Janatková se zabývá otázkou výstavby malých bytů v meziválečném Československu – z hlediska státní podpory i z pozice architektonických škol. Hodnocen je dopad modernizace na jednotlivce: elektrifikace domácnosti přispěla k efektivitě domácích prací a tím i zlepšení postavení žen.

Poslední oddíl publikace měl obsáhnout příspěvky, které analyzují nebo se dotýkají bydlení specifických vrstev společnosti. Tato část ale působí nejméně vyváženě a autoři v ní tematizují natolik specifické problémy, že vypadá z rámce „bydlení v evropském srovnání“. To neznámá, že by tento oddíl úplně postrádal širší evropský rozměr. Například Kazimierz Karolczak popisuje výstavbu paláců ve Lvově v kontextu se změnou postojů aristokracie k městskému prostředí v časech byrokratizace a modernizace Rakousko-Uherska. Do závěrečné části byl zařazen i příspěvek Iris Mederové o Josefu Frankem a architektech vídeňské školy „skeptické moderny“. Tento liberální, převážně židovský okruh architektů autorka představuje jako „specifickou vrstvu“ stavitelů, alternativu k dogmatickým sociálním reformátorům a modernistům. Studie „Paying the rent“ Håkana Forsella, rozvíjející problematiku placení nájemného ve Stockholmu, pak působí přece jenom trochu exoticky výběrem modelového města mimo středoevropský region, i když tematicky mu vzdálen není.

Přes určitou neuspořádanost a tematickou nevyváženost, které lze zdůvodnit právě interdisciplinárním rázem kolektivu autorů, je sborník zajímavým a užitečným zdrojem informací. Čtenář získá z publikace jasné obrázky o komplikovaných začátcích moderního urbanismu a začne se více rozhlížet „po svém městě“.

Daniela Richterová

Kriiska, Aivar, et al., eds. *Eesti ajaloo atlas*. Tallinn: Avita, 2006. 137 s.

Atlas se z velké části zabývá estonskou historií, ale částečně i dějinami celé Evropy. Na atlase pracoval kolektiv autorů, z nichž každý se specializuje na jiné období. Atlas obsahuje mapy zobrazující území dnešního Estonska od doby

kamenné po současnost. Kniha se snaží být komplexním průvodcem danou problematikou. Každému období dějin (doba kamenná, bronzová, starověk atd. až po moderní dobu), je věnována dvoustrana textu, která má čtenáři zkoumané období přiblížit. Protože se jedná hlavně o výpravný atlas, je shrnutí pouze informativní a doplňuje jej množství ilustračních fotografií.

Fotografie a ilustrace provázejí celou publikaci, zejména pak fotografie vykopávek v nejstarších obdobích, nákresy hradišť, fotografie významných historických památek, rytiny, malby středověkých měst, portréty panovníků, ale i fotografie státníků, vojáků a důležitých dokumentů.

Stejně jako obrazový materiál je i mapová část rozsáhlá a bohatá na informace. Neobsahuje pouze historické mapy estonského území, ale i grafy sledující vývoj klimatu, vegetace, osídlení, etnického složení obyvatelstva, rozložení průmyslu a průběh válečných operací. Najdeme zde i mapy měst (např. mapa středověkého Tallinnu nebo Narvy) nebo mapy administrativního dělení země v různých obdobích.

Mapy, grafy i fotografie jsou opatřeny často velmi detailními popisky, které pomáhají vysvětlit zobrazovanou tematiku. Na konci knihy se nachází seznam ilustrací a institucí, ze kterých pochází (ty jsou roztroušeny po celém území Evropy). Při svém rozsahu atlas postihuje nejdůležitější období estonské historie i její vývojové trendy v kontextu světových dějin. To pomáhá čtenáři, aby nebyl vytržen ze souvislostí, které v případě tak malé země vždy hrají významnou roli.

Olga Brabcová

Éстонija. Krovavyj sled nacizma: 1941–1944 gody: sbornik archivnych dokumentov o prestuplenijach estonskich kollaboracionistov v gody Vtoroj mirovoj vojny. Moskva: Izdatel'stvo Jevropa, 2006. 266 s.

Archivní dokumenty, ze kterých se skládá tato edice, pochází ze Státního archivu Ruské federace a Centrálního archivu FSB. Obsahuje 51 archivních dokumentů, které se vztahují k období nacistické okupace Estonska za druhé světové války. Součástí sborníku je také předmluva, v níž si její autor (není však uveden) klade za cíl podat svědectví o toto období a dokázat, že estonské vojenské jednotky a policejní prapory se aktivně účastnily vyvražďování židů a zločinů proti civilnímu obyvatelstvu. Autor předmluvy se domnívá, že se v současném Estonsku oficiální představitelé (jmenuje například bývalého předsedu vlády Marta Laara a současného premiéra Andrusa Ansipa) snaží o „heroizaci“ nacistických zločinců. Předmluva však na druhé straně zamlčuje některé významné skutečnosti, jako například sovětské zločiny v Estonsku v období mezi lety 1940–1941.

Sborník se zabývá různými aspekty estonské kolaborace s nacisty. Nejdříve jsou zařazeny výslechy Estonců, členů 36. policejního pluku, kteří se účastnili vraždění židů na území Běloruska. Výslechy pochází z roku 1948, v některých případech až z let 1949 a 1950.

Velká část dokumentů je věnována koncentračnímu táboru Klooga. Jedná se o výpovědi přeživších, estonských hlídačů a vězňů. Součástí jsou také protokoly zaznamenávající vzpomínky sovětských vojáků, kteří koncentrační tábor osvobodili. Dokumenty vydávají svědectví o životních podmínkách, zacházení s vězni, o jejich profesích nebo jejich věku.

Sborník se věnuje dalším místům a událostem – poskytuje informace o fungování koncentračního tábora v Tartu na náměstí Näituse, o pronásledování komunistů, zběhů z německé armády (po mobilizaci v roce 1943), o jejich popravách a o zacházení se sovětskými zajatci. Mezi výpověďmi jsou jak výslechy hlídačů koncentračních táborů a těch, kteří se zločinů účastnili, tak výpovědi očitých svědků, přeživších, lékařů, ale i rudoarmějců. Naprostá většina dokumentů pochází z období bezprostředně po obsazení Estonska Rudou armádou v roce 1944.

Již z předmluvy vyplývá názor tvůrců sborníku. Dokumenty vypovídají o ne lidských podmínkách v koncentračních táborech na území Estonska a o vraždění nevinných lidí. Potvrzují, že řada Estonců se na válečných zločinech a na zločinech proti lidskosti podílela nebo je sama páchala. Nevyplývá z nich však to, o čem se předmluva snaží čtenáře přesvědčit, tedy že se na zločinech podílela většina Estonců. Cílem dokumentů, které edice obsahuje, je předložit čtenáři předmětem promyšlený negativní obrázek Estonců a jejich vztahu k nacizmu.

Brabcová Olga

Lewis, Paul G. – Mansfeldová, Zdenka, eds. ***The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe***. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 260 s.

Demokratická transformace států po rozpadu sovětského bloku je často dávána do souvislosti s principem evropeizace. Sovětská hegemonie byla po roce 1989 vystřídána sílícím vlivem západních institucí i Západu obecně. Nejinak tomu bylo i v případě politických stran a stranických systémů. Jejich naprostá většina byla utvořena za základě západních modelů, důležitou složkou vývoje se stala spolupráce s jejich zahraničními protějšky a evropskými stranickými rodinami. Ve většině zemí středovýchodní Evropy se podařilo utvořit relativně stabilní stranické systémy.

Vstup osmi států středovýchodní Evropy do EU v květnu 2004 se z tohoto pohledu mohl jevit jako logický stupeň započatého evropeizačního procesu. Po vstupu do EU se však začaly objevovat známky nespokojenosti a rozčarování z množství závazků, které státy vstupem do EU přijaly, což se velmi rychle projevilo i na úrovni politických stran. Téměř všude v nových členských zemích došlo k posílení EU nepřívětivě nakloněných či euroskeptických politických stran a na druhé straně oslabily strany vládních koalic, které své země do EU přivedly. Například u nás se ve volbách do Evropského parlamentu nejsilnější vládní strana ČSSD umístila až na pátém místě ze šesti stran, jež ve volbách překonaly hranici nutnou pro vstup do EP. V Polsku hned druhý den po vstupu do EU padla vláda a značně posílily preference protievropské Ligy polských rodin a Sebeobranu. Nedlouho po vstupu do EU padla i vláda v Maďarsku a Estonsku. Domněnka, že členství v EU pomůže zintenzivnit proces demokratické konsolidace zemí středovýchodní a východní Evropy, tak dostala vážné trhliny. Vstup do EU se naopak stal z hlediska stranických systémů a politických stran spíše destabilizujícím faktorem.

Autoři sborníku *The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe* si kladou za cíl přispět k prohloubení poznání o vlivu EU na jednotlivé politické strany a stranické systémy, jenž, jak sami tvrdí, se stal objektem zájmů sociálních vědců teprve nedávno. Vzniklo tak deset případových studií, osm o státech vstoupivších do EU v roce 2004 (Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko, Slovinsko) a dvě (Bulharsko, Rumunsko) o zemích, které do EU vstoupily od tři roky později v roce 2007. Jejich autoři analyzovali hlavně vliv EU na program, aktivitu a vnitřní organizaci politických stran a hledali odpověď na otázku, zda angažmá EU přispělo k upevnění či naopak destabilizaci stranických systémů.

První a závěrečná kapitola se rovněž zabývá teorií konceptu evropeizace v oblasti politických stran a stranických systémů. Řeší se v nich především otázka, do jaké míry je EU vlastně s to národní stranické systémy i jednotlivé politické strany ovlivňovat. Většina politologů, kteří se tímto tématem zabývali, tvrdí, že přímý vliv EU je v této oblasti minimální. Na druhou stranu však EU dokáže uplatňovat také svůj nepřímý vliv, kde je pak již možné změny v chování stran a stranických systémů pozorovat. Autoři si také kladou otázku, do jaké míry je vůbec možno aplikovat modely evropeizace politických stran a stranických systémů, jež vznikly pro západoevropské politické strany, do prostředí středovýchodní Evropy. Odpověď je stále nejednoznačná. Očividné rozdíly mezi západní a středovýchodní Evropou v této oblasti, především pak stále relativně silná fragmentace stranických systémů v SVE, jsou však podle autorů více kvantitativního než kvalitativního charakteru, a proto je možno „západoevropské modely“ využít. Nehledě na to, že pro země středovýchodní Evropy nebyl dosud žádný specifický model vyvinut.

Adam Blažej

Grodnenskij, N. *Pervaja čečenskaja*. Minsk: FUALinform, 2007. 721 s.

Práce podává popis ozbrojeného konfliktu v Čečenské republice Ičkerija v širším historickém kontextu. Po přečtení několika úvodních stránek, čtenář zjistí, že název knihy je trochu zavádějící. Nejde totiž v žádném případě o první ozbrojené střetnutí v této oblasti. Již v letech 1728 a 1722 poslal Petr I. do Čečenska vojenské expedice, které měly bránit hranice Ruského impéria od loupeživých nájezdů. Na začátku 16. století se severní Kavkaz stal také oblastí o jehož kontrolu soupeřila Osmanská a Perská říše. Oblast byla i centru pozornosti i vzdálenějších velmocí. Anglie podpořila Persii.

Autor se záměrně nepouští do hlubší analýzy a soustřeďuje se především na popis událostí. Válka je vylíčena velmi podrobně a popis je doplněn řadou dobových dokumentů, včetně odtajněného rozkazu prezidenta Ruské federace Borise Jelcina z listopadu 1994, v němž nařizuje „obnovení ústavního pořádku“ v Čečenské republice.

Bez znalosti minulosti však není možné pochopit současnost, proto se autor v několika úvodních kapitolách zabývá historií Čečenska, jeho vztahem k Rusku a Rusům, islámu i jiným kavkazským národům atd. Popisuje období stalinismu, druhou světovou válku, poválečná sovětská léta, vývoj po rozpadu SSSR i rozpad Čečensko-Ingušské republiky v listopadu 1991. Jedna kapitola je též věnována kavkazskému organizovanému zločinu.

Ozbrojenému konfliktu, který probíhal v letech 1994–1996 a bývá nazýván první čečenskou válkou, se tak autor věnuje ve zbylých dvou třetinách knihy. Jsou tu detailně popsány vojenské operace s využitím mapek, fotografií i nákrešů a zpráv z bojiště.

Autor přibližuje i osudy hlavních postav čečenské politiky od generála D. Dudajeva, zlikvidovaného ruskou raketou v dubnu 1996, přes Š. Basajeva, S. Radujeva a dalších až k A. Maschadovi a generálu A. Lebedovi, kteří nastupují na scénu v závěrečné etapě konfliktu.

První konflikt statut Čečenska nevyřešil. Tomuto problému se má však věnovat chystaný druhý díl Grodnenského práce o tzv. druhé čečenské válce, jež se rozhořela v roce 1999.

Petr Pojman

Jeřábek, Miroslav. *Za silnou Střední Evropu: středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídní a Brnem v letech 1925–1939*. Praha: Dokořán, 2008. 304 s.

Tradice pacifistického myšlení a úvah o možnostech integrace patří ke kulturnímu odkazu evropského kontinentu. Zejména meziválečné období bylo ve své

snaze zabránit dalšímu válečnému konfliktu dobou rozkvětu pacifistických hnutí a snah o regionální i celoevropskou integraci. Středoevropské ekonomické a kulturní hnutí, u jehož zrodu stál maďarský ekonom Elemér Hantos, bylo jedním z mnoha meziválečných fenoménů inspirovaných pacifismem a usilující o ekonomickou a kulturní integraci tohoto prostoru. Středoevropské hnutí bylo zároveň snahou řešit ekonomicko-společenské vakuum, které v tomto prostoru vzniklo rozpadem Rakousko-Uherska. Odborný i laický zájem o Středoevropské hnutí nicméně zůstával po dlouhou dobu ve stínu více prozkoumaného Panevropského hnutí, jež roce 1923 svou knihou *Paneuropa* inicioval hrabě Richard Coudenhove-Kalergi. Tuto mezeru ve zkoumání myšlenek o nutnosti a možnostech regionální integrace ve Střední Evropě se snažil svým úsilím autor knihy zaplnit.

S tímto cílem autor zkoumal dvě instituce nesoucí myšlenky Středoevropského hnutí v Praze a Brně a jejich interakce s dalšími integračními myšlenkami meziválečného období. Ač se jedná o téma historické, je relevantní i pro současný vývoj na evropském kontinentě. Mnozí autoři zabývající se možnostmi integrace v meziválečném období byli ve svém myšlení o mnoho dekád napřed a jejich představy se mohly plně rozvinout až po konci další světové válečné katastrofy. V dílech Hantose a Coudenhove-Kalergiho nalezneme otázky, které dodnes hýbají debatou o integraci: vztah a podmíněnost integrace ekonomické a politické či význam integrace pro schopnost Evropy konkurovat v globálním měřítku.

Události ve Střední Evropě v meziválečné době navíc můžeme chápat jako historické zrcadlo těch tendencí, které bylo ve stejném prostoru možno pozorovat po roce 1989 a které do velké míry dodnes determinují schopnost těchto států podílet se na evropském integračním procesu. Z dějin středoevropského regionu totiž vychází mnohá specifika ve vztahu národní stát – společnost: kvůli existenci dominantních etnik v nadnárodních státech či kvůli přerušované státnosti se tu stát často ocital v opozici vůči společnosti. Myšlenka občanské společnosti, má pak, jak uvádí mj. Piotr Wandycz, ve středovýchodní části Evropy silné národní zabarvení.

Po metodické stránce se autor v tématu orientuje především na základě historické analýzy primárních pramenů. Je třeba ocenit přesvědčivou interpretaci pramenů, a to zejména s ohledem na skutečnost, že se jedná o jejich vůbec první zpracování optikou tohoto tématu. V knize nicméně postrádám snahu pohlédnout hlouběji na kontinuity a diskontinuity integračních snah a vývoje středoevropského regionu, která má tu výhodu, že nám pomáhá lépe (s nadhledem) pochopit výzvy současnosti. V některých momentech – to hlavně když si uvědomíme, že kniha je určena též široké veřejnosti, se pak text utápí v historických detailech, bez možnosti naznačit jejich vztah k širším souvislostem a přesahům do dnešní doby, které by jistě byly nesmírně zajímavé.

Autor pracoval po několik let s rozsáhlou a pestrou pramennou základnou. Na konci knihy nalezneme obsáhlý ale přehledně strukturovaný seznam pramenů, od pozůstalostí, přes dobovou literaturu, tisk, memoáry až po odborné články a inter-

netové zdroje. Kniha obsahuje velké množství ilustrací, kopií dokumentů a fotografií, které jinak hutný text příjemně oživují, nicméně je třeba poznamenat, že některé z nich jsou ve velmi nízké kvalitě. Také jmenný rejstřík je nesmírně šikovnou pomůckou pro orientaci v knize a dohledání osobností zejména meziválečného období, na popisu jejichž činnosti je kniha z velké míry založena.

Zkoumaná témata jsou v knize řazena více méně chronologicky, několik průřezových témat je pak zpracováno v samostatných kapitolách. První kapitola obsahuje uvedení do problematiky a podrobné zmapování a zhodnocení dosavadní literatury tématu. V první části hlavního textu pak kniha představí Brno a Prahu jako významná ekonomická a kulturní centra a místa prolínání evropských myšlenkových proudů. Dále se autor věnuje plánům ekonomické integrace ve středoevropském regionu dvacátých let a vůči těmto koncepcím spíše negativním postojům nově vzniklých států, které v prvních letech své existence kladly důraz zejména na vnitrostátní konsolidaci. Následuje obsáhlé zachycení myšlenkových východisek E. Hantose o předpokladech středoevropské integrace a nutnosti uchovat specifickou středoevropskou kulturu. Kniha se dále věnuje nejprve vývoji Středoevropského ústavu v Brně, pak jej společně s Evropským studijním komitétem v Praze zasazuje do kontextu dalších pokusů o regionální i celoevropskou integraci (Briandův plán evropské federální unie, plány průmyslníků H. Tugendhata a F. Jellineka o hospodářské unii, plán rakousko-německé celní unie, Tardieův plán či Podunajský plán M. Hodžy).

Dějiny integračních hnutí jsou dnes vysoce relevantním tématem. Poznání kořenů integračních snah a v různých nuancích opakující se rozhodování mezi výhodami státní suverenity či integrace může pomoci lépe pochopit svět dnešní politiky. Střední Evropa zaujímá vzhledem ke své minulosti v této debatě často velmi vyhraněné postoje. Předkládaná publikace může pomoci k úspěšnému pochopení těchto specifik a jejich role v integračních snahách minulosti i současnosti.

Anna Kárníková

Kara-Murza, S. G. *Opozicija kak tenevaja vlast'*. Moskva: Algoritm, 2006. 366 s.

Autorem knihy je ruský publicista, původně vystudovaný chemik, který se zabývá sovětskou i ruskou historií a současností. Jeho kniha se skládá z textů napsaných v letech 1994–2004, v nichž se autor zabývá především analýzou komunismu, přičemž jako opozici prezentuje komunistickou stranu – KSRSF. Nicméně, nejde o nějakou analýzu působení této strany, jako spíše o autorův osobní pohled na dění ve státě po rozpadu Sovětského svazu. Podle jeho názoru SSSR jako stát fungoval velmi dobře včetně plánovité ekonomiky, kterou považuje za lepší řeše-

ní než ekonomiku tržní. Z tohoto důvodu je nutno učinit vše proto, aby se komunisté znovu dostali k moci a změnili situaci, jak jinak než k lepšímu (s. 123). Sergej Kara-Murza ve svém publicistickém až populistickém díle kritizuje vládu tzv. „jelcinských demokratů“. Tím, že občas reaguje i na různé televizní programy a výroky politiků, je pro čtenáře zvenčí občas obtížné se v textu orientovat. Kara-Murza ruské komunisty přímo a otevřeně nevychvaluje, nicméně práce ničím jiným než ne příliš dobře skrývanou propagací komunistické strany není.

Kristina Osipova

Rosůlek, Přemysl. **Makedonie**. Libri: Praha, 2008. 136 s.

Práce Přemysla Rosůlka obohatila ediční řadu „Stručná historie států“ nakladatelství Libri i česky psanou původní odbornou literaturu o Makedonii. Do vydání této práce byla jedinou českou syntézou makedonské historie publikace *Dějiny Makedonie* Jana Rychlíka a Miroslava Kouby vydaná v roce 2003. Rosůlkův text je však o poznání stručnější než zmíněné téměř pětisetstránkové *Dějiny Makedonie*, což odpovídá zavedenému formátu ediční řady.

Publikace Makedonie je přínosná především ze dvou důvodů. V první řadě shrnuje na malém prostoru velice výstižně a srozumitelně hlavní body makedonské historie a text je tak otevřený širokému publiku. Z odborného hlediska je podstatné, že Rosůlek věnuje celou polovinu textu vývoji v Makedonii po roce 1991, tedy období po jejím vystoupení z Jugoslávie a vyhlášení nezávislosti. Před zájemci o Makedonii se vzhledem k aktuálnosti publikace také objevují události posledních pěti let, které uplynuly od vydání Rychlíkových Dějin Makedonie. Rosůlkova práce je tak jedním z mála zdrojů informací k současnému vnitropolitickému dění v Makedonii i k zahraničněpolitickým aktivitám mladé republiky.

Před samotný výklad historie zařadil autor krátkou vysvětlující kapitolu o vývoji významu pojmu Makedonie. V této kapitole se zaměřuje na osvětlení proměny rozsahu i polohy území, které bylo v různých obdobích nazýváno Makedonií. Zmiňuje rovněž pojem Rumelie, kterým osmanští vládcí nazývali veškeré evropské državy. Zaměřuje se i na existenci dalších „Makedonií“ mimo území současné Republiky Makedonie, tedy Pirinské Makedonie v Bulharsku a Egejské Makedonie v Řecku. Na prvních padesáti stranách shrnuje autor makedonskou historii od starověku po rozpad Jugoslávie. Ve výkladu starověku autor neupřednostňuje ani jednu národní vizi (řeckou nebo makedonskou) o etnické příslušnosti starověkých Makedonců. Pojednání o středověké historii Makedonie je stručné a Rosůlek se v něm více než na historická fakta soustředí na symboliku středověkých událostí pro novodobou makedonskou státnost. Zvolená forma je pro typ publikace rozhodně vhodná

a navíc ještě čtenáři názorně přibližuje složitost formování jednotného pohledu na historii Makedonie. Autor zvýrazňuje makedonskou koncepci přínosu jejich země k rozvoji slovanského písemnictví prostřednictvím věrozvěstů Cyrila a Metoděje a jejich žáků působících posléze v Ochridu, který je rovněž makedonským symbolem středověku. Zmiňuje i makedonskou fixaci na Samuelovo carství z 11. století a bulharský názor, který tento státní útvar řadí do bulharské národní historie. V oddílu o Makedonii v Osmanské říši se autor zabývá spíše celkovým charakterem organizace osmanského státu a především organizací nemuslimského obyvatelstva a etnickými poměry na území Makedonie. Národnímu hnutí Makedonců se Rosůlek věnuje, ale pochopitelně neodpovídá na otevřenou otázku národní identifikace makedonského obyvatelstva do roku 1944, kdy vznikla republika Makedonie v rámci socialistické Jugoslávie. V textu se objevuje několik dobových citací, které tehdejší nejasné národní vědomí obyvatelstva ilustrují. Publikace se dále podrobněji zabývá Vnitřní makedonskou revoluční organizací, kterou ale autor nestandardně nazývá Vnitromakedonskou revoluční organizací. Rovněž o povstání proti osmanské moci z roku 1903 referuje jako o Kruševském povstání, navzdory tomu, že česká historiografie se drží zažitého názvu Ilindenské povstání. O meziválečném období je pojednáno velmi stručně a chybí zdůraznění rozdílného vývoje v částech Makedonie, které byly součástí Řecka, Bulharska a Království SHS (Jugoslávie). Výběr témat ve výkladu socialistického období je zjevně ovlivněn pozdějším vývojem v samostatné Republice Makedonii. Rosůlek se podrobněji zabývá albánskou otázkou v jugoslávské federaci, zmiňuje i problém emigrantů-Makedonců z Řecka po druhé světové válce a po následně řecké občanské válce. Komplikovaný vztah Bulharska a Jugoslávie je rovněž zohledněn.

Vztahy čtvrtinové albánské populace s většinovým makedonským etnikem dominují celému pojednání o samostatné Republice Makedonii. Albánci v Makedonii a multikulturní společnost jsou Rosůlkovým hlavním zájmem, což potvrzují i jeho předchozí publikované i nepublikované práce. Z autorova textu je možné načerpat i dostatečný přehled o vnitropolitickém vývoji, i když vždy s ohledem na vývoj albánské otázky. Další témata, kterým se kniha Makedonie na závěrečných stránkách více věnuje, jsou komplikované řecko-makedonské vztahy a vztahy s ostatními sousedy Srbskem, Bulharskem a Albánií. Výklad 90. let je mnohem detailnější než ten o předchozích historických obdobích a postupně graduje v krizi roku 2001, kdy makedonská armáda zasahovala proti rebelujícím albánským ozbrojencům. Dost podrobně je pojednáno o Rámcové dohodě, která konflikt za mezinárodního přispění ukončila a stanovila další kroky na cestě k budování státu na občanském a ne národnostním principu.

Práce je rozhodně přínosem pro naši balkanistiku, neboť informace o Makedonii se v českém prostředí shánějí dost obtížně. Rosůlkův zájem o albánskou menšinu je rovněž pozitivem, protože toto téma je nejen českou zahraniční politikou zanedbávané, a to navzdory jeho důležitosti pro další vývoj albánského etnika na

celém Balkáně a s ním související bezpečnostní aspekty. Srozumitelná, nenáročná a stručná publikace je využitelná pro široké spektrum čtenářů. Kniha obsahuje i malý slovníček, který i navzdory několika chybám spolu s celým výkladem makedonské historie zajistí pomůžou i nezasvěcenému a zvidavému turistovi dobře se orientovat v makedonském prostředí a pochopit některá jeho specifika.

Tereza Fantlová

Marès, Antoine, ed. ***Culture et politique étrangère des démocraties populaires***. Paris: Institut d'études slaves, 2007. 239 s.

Sborník vychází ze tří konferencí konaných v Praze v květnu 2000, v Berlíně v červnu 2001 a v Paříži v listopadu 2005. Vznikl pod vedením Antoina Marèse, ředitele Institutu slovanských studií v Paříži a vedoucího katedry středoevropských dějin na Université de Paris-Sorbonne. Kniha se zabývá kulturou a zahraniční politikou šesti zemí východního bloku, které jsou autory souhrnně označovány jako „lidové demokracie“ (NDR, Polsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko) a pokrývá období od konce druhé světové války až po osmdesátá léta dvacátého století. Sborník si klade za cíl poznat lépe společnost ve zmíněných lidových demokraciích a na jejich příkladu pak analyzovat vztahy mezi Východem a Západem, ale také mezi Moskvou a jejími satelity.

Všechny příspěvky mají společné, že jsou založeny na archivním výzkumu a k tématu každého z nich, kromě příspěvku o bulharské kulturní zahraniční politice, je připojena bibliografie. Jinak se však zpracování jednotlivých zemí velmi liší, a to jak rozsahem, tak i tematicky. Zatímco Rumunsku je věnován jeden příspěvek Iriny Gridan věnující se rumunské diplomacii v padesátých a šedesátých letech dvacátého století, příspěvkem k Bulharsku je práce Svetly Moussakove o kulturní zahraniční politice v sedmdesátých a osmdesátých letech. Také lze na mnohých příspěvcích pozorovat silné francouzské zaměření. Například k Polsku jsou zde publikovány dvě studie, přičemž obě napsala Maria Pasztor a obě se zabývají polsko-francouzskými kulturními vztahy. První z těchto příspěvků, který se vedle kultury zabývá i vědeckými vztahy, se věnuje období 1944–1950, druhý z textů této autorky analyzuje léta 1954–1970. V případě NDR se jedna ze dvou studií také zabývá vztahem k Francii. Jedná se o příspěvek Christiana Wenkela zaměřený na postoj Francie a Francouzů ke kulturní činnosti NDR a východoněmecké kultuře. Druhým příspěvkem věnovaným NDR je práce Pierra Jardina o cílech a nástrojích východoněmecké kulturní činnosti v zahraničí. K Československu napsali příspěvek Antoine Marès, analyzující kulturu a zahraniční politiku v letech 1948–1968, a Petr Zídek, který popisuje vztah Československa a Třetího světa v padesátých a šedesátých letech.

tých letech. Nejvíce prostoru sborník věnuje Maďarsku. Dvěma pracemi přispěl Gusztáv D. Kecskés, a to charakteristikou maďarské zahraniční politiky od roku 1945 do roku 1990 a s tím souvisejícím příspěvkem o aktuálním stavu výzkumu maďarské zahraniční politiky ve výše uvedeném období. Kecskésovy práce jsou jedinými příspěvky ve sborníku, které pokrývají celé období komunistické vlády. Anikó Macher přispěl studií zabývajících se kulturní zahraniční politikou Maďarska v letech 1957–1963.

Sborník je tedy volnějším propojením příspěvků o „lidových demokraciích“, které spojuje buď téma zahraniční politiky nebo kultury. Jednotliví autoři však popisují různá období a různá témata, někdy i hodně specifická (i když zajímavá), jako např. Zídkův příspěvek. Proto ne všechny příspěvky splňují výše uvedené cíle sborníku. Sborník tak nemůže sloužit jako univerzální učebnice o kultuře a zahraniční politice těchto šesti zemí. Příspěvky jsou však kvalitně zpracované a výhodou je, že autoři jsou znalí jazyka země, o které píší (což není v případě francouzských publikací o středovýchodní Evropě vždy samozřejmostí), a mohli tedy k jejich zpracování využít také místní archivní prameny.

Michaela Kůželová

Bruno, P. – Vel'mot, F. Š. – Vernik, O. *Meždunarodnoje pravo i nezavisimost'* **PMR**. Bendery: Poligrafist, 2007, 175 s.

Charakter této knihy předurčuje již to, že jejími autory jsou výlučně právníci – P. Bruno je poradcem mezinárodního soudu v Haagu, F. Ch. Velmot je představitelem právního zastoupení republiky Kongo ve Francii a O. Vernik učí právo na kyjevské univerzitě Tarase Ševčenka. Kniha se snaží posoudit právní nárok Podněstří na vlastní státnost a tím následně upozornit na nejednoznačnost mezinárodního práva v oblasti práva národů na sebeurčení. Autoři vyjadřují lítost nad tím, že světové dění je mnohem více ovlivňováno konkrétními zájmy velkých a silných hráčů než jasnými pravidly hry. Tím ostře kritizují evropské a mezinárodní instituce za používání „dvojích standardů“. V daném případě za to, že v rámci rozpadu SSSR (ale i např. Jugoslávie) měly právo na sebeurčení jen národy bývalých sovětských republik, a nikoliv národy autonomií či jiných oblastí. Sám fakt existence neuznaných republik podle autorů ukazuje ne na to, že v mezinárodním právu existují jakési vnitřní rozpory, ale na to, že vedoucí političtí hráči se mezinárodním právem prostě neřídí, že nerespektují rovnost národů a interpretují mezinárodní právo jak se jim to zrovna hodí. Upozorňují na to, že již od třicetileté války je jedním z hlavních předpokladů nezávislosti státu jeho suverenita, tedy výlučná schopnost vymáhat právo na svém území. Následně probírají mezinárodněprávní teorie a akty OSN

a porovnávají je s podněsterskou situací. Z tohoto srovnání jim vychází právo Podněsterské moldavské republiky (PMR) na samostatnou existenci. Tento názor je podpořen rozsáhlou kapitolou věnovanou právu Moldavska na ozbrojený pokus podmanit si Podněstří, který byl podniknut v roce 1992. Po analýze mezinárodního práva autoři dospívají k názoru, že tento krok nebyl v souladu s právem.

Velký prostor je věnován právu národů na sebeurčení jako jednomu z hlavních argumentů přívrženců podněsterské nezávislosti. Tento princip je následně konfrontován s principem teritoriální integrity států a principem nedotknutelnosti hranic. Autoři uvádí, že tyto principy se staly jediným argumentem zachování Moldavska v sovětských hranicích. Podle nich je to argument přinejmenším vratký. Od doby dohodnutí těchto principů se tři evropské země rozdělily a jedna spojila. Dle autorů je tedy jen dalším důkazem používání „dvojích standardů“ odpůrci podněsterské nezávislosti. Následně se autoři věnují otázce lidských práv a mezinárodnímu humanitárnímu právu. Po analýze podněsterské ústavy a institucionálních mechanismů garance lidských práv docházejí k názoru, že podněsterští zákonodárci urazili velmi důležitý kus cesty ve směru k demokracii. V závěru autoři tvrdí, že „podněsterský problém je především problémem nejhrubějšího přehlížení základních mezinárodněprávních norem a principů“ (s. 175).

Kniha je psána velmi jednostranně, autoři byli evidentně již před analýzou rozhodnutí o jejím závěru. Jako suma právních argumentů zastánců principu práva na sebeurčení Podněstří je však velmi ilustrativní a cenná. Pokud ji čtenář porovná s knihou *Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova, The Special Committee on European Affairs Mission to Moldova* (New York: Association of the Bar of the City of New York, 2005), která je stejně jednostrannou sumou argumentů odpůrců tohoto principu, může si udělat poměrně hezký obrázek o tom, jak flexibilní je mezinárodní právo v otázce konfliktu zásady práva národů na sebeurčení a zásady neměnnosti hranic. Práci je možné stáhnout na adrese <http://www.mvdpmr.org/images/stories/news/2008/sentiabr/30/SB.rar>.

Matěj Sviták

Mansoor, Ali. – Bryce, Quillin, eds. ***Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union***. Washington: International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2007. 213 s.

Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (IBRD), jedna z pěti institucí Světové banky, se po zřízení v roce 1945 soustředila primárně na rekonstrukci ekonomik států poválečné Evropy a v následujících desetiletích na potírání chudoby v rozvojových státech světa. Po rozpadu Sovětského svazu se IBRD začala podílet na eko-

nomické a sociální transformaci států bývalého východního bloku a střední Asie, které pracovní spojila v region *Europe and Central Asia* (ECA) sestávající dnes v zásadě ze všech postkomunistických zemí a Turecka, a to včetně nově osamostatněné Černé Hory a Kosova (celkem třicet zemí). V roce 2007 vypracovala skupina expertů této instituce analýzu *Migration and Remittances* popisující historický vývoj a současné trendy mezinárodní migrace (především pak migrace pracovní síly) v regionu od roku 1990 do 2004 (termín *remittances* lze do češtiny volně přeložit jako „výdělky migrantů zasílané zpět do vlasti“).

Co se týče struktury, zpráva čítá úctyhodných 213 stran a je rozdělena na dva přibližně stejně dlouhé celky. První celek je tvořen čtyřmi kapitolami, které se zabývají migračními trendy, faktory způsobujícími migraci, ekonomickými důsledky migrace, její regulací a mezinárodními smlouvami. Na závěr prvního celku předkládají autoři své návrhy na úpravu regulace se záměrem zlepšit postavení migrantů a omezit ekonomické dopady migrace v zúčastněných státech. Druhá část popisuje užitou metodologii výzkumu a předkládá čtenáři velké množství detailně a precizně zpracovaných tabulek, grafů a statistik, které je možné „číst“ jako samostatnou knihu potvrzující závěry a návrhy prvního oddílu. Publikaci nechybí rozsáhlá bibliografie, rejstřík a pro obdobné zprávy nezbytný seznam zkratk.

Podle autorů lze migraci v regionu rozdělit do tří hlavních období podle motivace migrantů na: 1. „přeshraniční“ (po rozpadu SSSR a socialistické Jugoslávie); 2. ekonomickou (přibližně od konce 90. let 20. století do současnosti); a 3. demografickou (vzhledem k předpokládaným demografickým změnám bude v následujících dekádách nabývat na důležitosti). Hlavní vlna migrace „přeshraniční“ (diaspora, váleční uprchlíci, žadatelé o azyl, etnika a národy rozdělené nově vzniklými hranicemi apod.) podle zmíněné klasifikace skončila koncem 90. let, nyní se tedy společnost a státy regionu nachází ve fázi s převažující migrací ekonomického rázu. V rámci této migrace kolektiv expertů spatřuje dvě výrazné vlny: 1. migraci ze západních (bohatších) států regionu do států Evropské unie; a 2. migraci v rámci SNS z jihu směrem na sever (především pak do Ruska).

Kvůli nevhodné regulaci migrace ve většině cílových zemí regionu a západních zemí (kvóty nereflktují reálnou situaci trhu, doba pobytu je přísně stanovena) dochází ke kumulaci nelegálních migrantů, kteří se bez dohledu institucí stávají snadným terčem nekalých praktik (prostituce, vydírání) různých subjektů (mafie, firmy najímající ilegální pracovníky) a zároveň rizikovým faktorem na trhu práce (nejsou plátcí daní, znevýhodnění vůči firmám najímající pouze legální pracovníky atd.). Velké množství migrantů tak například skončí „na půli cesty“ do cílové (bohaté, západní) země v tzv. transnitních zemích (Rusko, Ukrajina, Rumunsko, Ázerbájdžán), často bez možností návratu zpět do vlasti (nedostatečné finanční prostředky, víza). V transnitní zemi pak bývají nuceni pracovat za nedůstojných podmínek bez možností požádat o pomoc příslušné úřady z důvodu ilegality svého pobytu (s. 32–37).

Motivací dnešní hlavní (ekonomické) vlny migrantů je kombinace tzv. „push“- (nízká životní úroveň, nestabilní politická, ekonomická, či sociální situace apod.) a „pull“-faktorů (lákadlo velkých výdělků v zahraničí, poptávka pracovní síly), nicméně tento vzorec se díky zvýrazňujícím se změnám v demografických trendech dílčích států bude měnit. Experti odhadují, že kolem roku 2050 dosáhne obyvatelstvo Turecka hranice sta milionů (nárůst o třicet milionů), zatímco domácí obyvatelstvo západních států regionu za stejnou dobu poklesne o pětinu na stejný počet. Podobný trend je možné v současnosti spatřit taktéž v prostoru Společenství nezávislých států (nárůst obyvatelstva ve státech střední Asie a naopak pokles obyvatelstva Ruska). Demografický faktor tak postupně převáží nad motivací primárně ekonomickou a migrace se stane jedním z klíčových témat jak v zemích vysílajících (nízká nabídka práce), tak v zemích přijímajících migranty (nedostatek pracovní síly, stárnoucí populace). Z tohoto důvodu je podle autorů analýzy nezbytné co nejdříve upravit nevyhovující mezinárodní smlouvy a imigrační politiky států regionu.

Hlavní dva problémy bilaterálních smluv (nejčastější forma regulace) mezi „vysílajícími“ a „přijímajícími“ státy spatřují analytici v již zmíněném nárůstu počtu ilegálních pracovníků a dlouhodobém pobytu migrantů. Navrhují vytvoření dosud neexistujících mechanismů k podpoře tzv. *cirkulární* čili *opakované* migrace, které by měly pomoci vyřešit problémy oba: imigranti by snáze dostávali víza (tudíž by po jejich vypršení nezůstávali v cizí zemi nadále ilegálně) – pro návrat by byli motivováni např. tím, že by se jim sociální dávky a důchody vyplácely až ve vlasti (s. 97–112). Dalšími návrhy jsou vedle požadavku zlepšení spolupráce mezi státy a vyváženosti nabídky a poptávky na pracovním trhu také zvýšení kvót pro imigranty a přesun zahraniční pracovní síly do sektorů, kde je nedostatek domácích pracovníků. Jinými slovy: analytici podporují flexibilní cirkulaci a opakovanou, krátkodobější migraci namísto dnešní zkosnatělé, nefungující regulace umožňující nárůst počtu pracovníků v ilegální sféře a zhoršení jejich sociálního statutu.

Publikace je zajisté přínosem pro relevantní organizace, úřady, analytiku, think-tanky a akademiky zabývající se migrací, a to především díky velmi pečlivě zpracovaným grafům a tabulkám. Statistická data jsou zpracována metodou pomyslného průsečíku, či syntézy, ze tří zdrojů, aby se pokud možno alespoň přiblížily k nedosažitelnému ideálu objektivita a reálného stavu. Těmito zdroji jsou: 1. sčítání obyvatelstva (přibližně každou dekádu); 2. statistiky jednotlivých administrativ; 3. dotazníky. Autoři analýzy jsou si vědomi nebezpečí iluze považovat publikované statistické vývody za úplné, objektivní a absolutní a nabádají ke kritickému pohledu i čtenáře. I když se některé pasáže ve zprávě zbytečně opakují a spolu s přespříliš technicistním stylem poněkud znemožňují plynulejší četbu, jde o cennou publikaci – podobných „statistických syntéz“ o migraci ve východní Evropě a SNS příliš nenajdeme.

Jakub Šimák

Mitrović, Momčilo, ed. *Muslimanski logor Visoko 1992–1993: Dnevnik i kazivanja logoraša*. Beograd: Beoknjiga, 2007. 123 s.

Pod redakčním vedením srbského historika Momčila Mitroviće vyšlo v roce 2007 v Bělehradě již třetí doplněné vydání deníku Milenka Milanoviće, srbského obyvatele předměstí bosenského města Visoka ležícího 30 kilometrů severozápadně od Sarajeva, a posléze vězně sběrného a pracovního tábora, který během války ve stejném městě fungoval do konce roku 1994.

Samotný deník je sestaven z krátkých záznamů, které autor psal na útržky papíru pod ochranou spoluvězňů a neustálou hrozbou odhalení, které by pravděpodobně vedlo k odsouzení k trestu smrti. Mezi dvacátým červnem 1992 a třicátým lednem 1993 tyto útržky schovával do podšívky bundy, čímž vzniklo autentické svědectví o utrpení a sadismu tentokrát z „druhého úhlu pohledu“. Většinou světových médií bylo totiž v té době a vlastně i dnes zdůrazňováno barbarství bosenských Srbů, zatímco zločiny bosenských muslimů byly většinou zamlčovány či omlouvány jako nutná obrana.

Deník samotný však tvoří pouze jednu třetinu knihy. Druhou částí je autorova výpověď *Jak jsem napsal deník*, která kromě popisu vzniku tohoto ojedinělého pramene a potenciálně i soudního důkazu o zločinech mnoha strážců a vyslychajících obsahuje i doplňující informace o mnoha aspektech táborového života. Milanović v této části popisuje zdravotní péči (respektive její absenci), stravu a spánek (na podlaze bez přikrývek, více než 150 mužů na 120 metrech čtverečních) i šibeniční humor zadržovaných, jímž si ulehčovali svoji otřesnou situaci.

Třetí částí knihy jsou potom *Příběhy táborových vězňů*, jakési doplnění od třinácti spoluvězňů, kteří formou dopisů autorovi popsali svoji cestu do tábora, jeho přežití a následnou cestu za svobodou. Jeden příběh je také napsán vdovou po k smrti ubitém vězni. Je o její touze po spravedlnosti, která se vleče od června 1992, odkdy bojuje se zamlčováním důkazů a překrucováním skutečnosti. Na posledních stranách jsou potom v rámci příloh uvedeny krátké medailony zabytých vězňů, seznam strážných, vyslychajících i uvězněných.

Dohromady tyto informace dávají obraz původně smíšeného mikroregionu v centrální Bosně v prvních měsících občanské války. Před jejím vypuknutím žilo na území opštiny Visoko okolo čtyřiceti šesti tisíc obyvatel, z nichž tři čtvrtiny tvořili muslimové. Většina srbského a zčásti i chorvatského obyvatelstva byla soustředěna v okolních obcích, z nichž žádná neměla více než několik set obyvatel.

Až do června 1992 byla situace v této části Bosny víceméně klidná, i když napětí mezi jednotlivými etniky pomalu houstlo. Asi dvouměsíční zpoždění konfliktu bylo způsobeno tím, že rozložení sil zde bylo velmi nerovnoměrné. Bosenští Srbové zde tvořili jen zhruba patnáct procent obyvatelstva, což je již předem stavělo do role obránců vlastních vesnic. Naopak bosenští muslimové na počátku konfliktu ještě nedisponovali dostatečnými prostředky (tj. výzbrojí a organizací) k provedení útočné akce.

Autor deníku i dodatečné komentáře dalších vězňů se zmiňují také o přetrvávající souseďské důvěře opírající se o půlstoletí spíše bezproblémových vzájemných vztahů.

Po vyzbrojení muslimských oddílů z Visoka a jejich posílení o bojovníky z blízké Zenice a také ze Sandžaku však došlo k útoku na okolní srbské vesnice. Proti mnohdy desetinásobné přesile se špatně organizovaní a vyzbrojení Srbové dokázali bránit pouze několik málo hodin a po prvních ztrátách se všechny vesnice vzdaly. Následovala separace mužů starších patnácti let, kteří byli odvezeni do budovy bývalých kasáren Jugoslávské lidové armády ve Visoku, nově využitých jako sběrný a pracovní tábor. Zbytek obyvatel byl koncentrován na jiném místě po dobu deseti dní, které muslimské jednotky využily k plenění opuštěných srbských usedlostí. Poté byl „nevojenskému“ obyvatelstvu umožněn návrat domů.

Vojenské služby schopní srbští muži, kterých bylo celkem okolo pěti set, byli v tábore podrobováni neustálému bití, šikaně, hladovění a vysilující práci. Těmto útrapám se dalo uniknout pouze dvěma způsoby. Tím šťastnějším, který čekal i na autora deníku, byla výměna za muslimské zajatce. Druhou možností jak uniknout peklu tábora (nepočítaje v to smrt), bylo předvolání k soudu kvůli smyšlené obžalobě ze služby v cizím vojsku (naprostá většina visockých Srbů byli civilisté). Po odsouzení došlo k převezení vězňů do vězení v Zenici, což všichni kvitovali s ohledem na skutečný vězeňský charakter zařízení (žádné bití, standardní vězeňská strava, vycházky, postele).

S ohledem na otřesné zážitky, kterými si musela naprostá většina visockých Srbů během války projít, se nelze divit, že současná etnická struktura opštiny Visoko vypadá naprosto odlišně než před válkou. Z celkového počtu zhruba čtyřiceti tisíc obyvatel tvoří totiž okolo 96 procent muslimové. Úbytek v absolutním počtu obyvatelstva však není způsoben válečnými ztrátami, ale odchodem většiny Srbů z důvodu ztráty oné předválečné mezietnické důvěry. Nejlépe tuto situaci vystihují slova samotného autora deníku: „A co je nejtěžší – všichni ti, kteří se o nás „starají“, jsou nám dobře známí kolegové z práce, sousedi, spoluhráči z fotbalových týmů, známí, spolužáci, bývalí přátelé, a vedoucí tábora je bývalý profesor matematiky. Jen si představ, že jsou to právě oni, kteří tě budou bít, kteří ti nedají ani vodu ani krajíc chleba, kteří tě budou pálit cigaretou na ruce, ukradnou ti všechno co máš a ještě na tebe budou střílet? (s. 33)“

Tento citát vystihuje nejlépe nejen situaci v okolí Visoka, ale je platný pro území celé válčící Bosny a Hercegoviny a pro všechna etnika bez rozdílu. Ovšem v tomto konkrétním případě je směřován na bosenské muslimy. Právě kvůli tomu je třeba tuto publikaci vzít v potaz, neodvrhnout ji jako jednostranné osočování, ale chápat ji jako doplnění nešťastné bosenské mozaiky, které naopak jednostrannost vyvažuje. Jedná se totiž o osobní a nepochybnitelné svědectví o utrpení příslušníků národa „agresorů“, které je z badatelského hlediska velice prospěšné a platné.

Radek Oravec

Petreska, Darinka. – Ačkoska, Violeta. *Osoznavaně na istorijata*. Skopje: Filozofski fakultet, 2007. 384 s.

Kniha profesorek Institutu historie na státní univerzitě Sv. Cyrila a Metoděje ve Skopji se zabývá historiografií jako vědou, jejím vývojem a metodologií. Byla vytvořena jako příručka pro makedonské studenty historie, kteří se jejím prostřednictvím mají seznámit se stěžejními proudy ve světové historiografii a s vývojem historické metodologie. Kniha ale navíc obsahuje samostatnou kapitolu *Rozvoj makedonské historie*, mapující historiografii makedonskou. Právě proto je dobré i v našem prostředí vědět o její existenci.

Autorky zpracovaly užitečný přehled vývoje makedonské historiografie od jejich počátků až po její institucionalizovanou podobu po druhé světové válce. Tato kapitola přehledně osvětluje situaci po druhé světové válce, budování institucí potřebných pro rozvoj makedonské historiografie, jako jsou Institut pro národní historii, Katedra historie na skopské univerzitě, Makedonská akademie věd atd. Pro české badatele je přínosný přehled činnosti řady makedonských historiků. Jejich portréty a charakteristika jejich profesionálního zájmu jsou obsaženy ve čtyřech podkapitolách, které se zabývají různými obdobími: do roku 1944, od roku 1944 do 1969, sedmdesátými léty do rozpadu Jugoslávie a dobu po roce 1991.

Jednotlivá období jsou autorkami komentována a jsou zdůrazněna jejich stěžejní témata. Ačkoska a Petreska popisují důraz makedonské historiografie na partyzánský boj v poválečném období, dále středověká (z bulharského pohledu kontroverzní) témata v šedesátých letech a neméně zajímavé je i pojednání o vývoji po roce 1991, kdy v makedonské historiografii dochází k změnám, revizím a obratu do antické minulosti.

Kniha *Osoznavanje na istorijata* je v makedonském prostředí určitě zajímavým počinem. Autorky zpracovaly vývoj historiografie a historické metodologie, čímž rozšířily literaturu vlastním studentům a přitom se věnovaly tématům a metodologiím, které zatím sama makedonská historie nepoužívá; právě mladí historikové pod vedením těchto profesorek tyto metody objevují. Ačkoska i Petreska podle moderních metodologií zpracovávají i své poslední práce a předávají studentům zejména poselství francouzské školy Annales, vysvětlují jim podstatu mikrohistorie, historie všedního dne, eko-historie, orální historie a podobně.

Díky této publikaci je možné vytvořit si ucelený obrázek o vývoji a tématech makedonské historiografie, ke které autorky sice nepřístupují příliš kriticky, ale na druhé straně poskytují zahraničnímu uživateli jakýsi „slovník makedonské historiografie“.

Tereza Fantlová

Raleigh, Donald J., ed. *Russia's Sputnik Generation: Soviet Baby Boomers talk about their lives*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2006. 285 s.

Raleighova kniha je autentickým exkurzem do života celé jedné sovětské generace a zároveň pokusem o její sociologicko-historický výzkum. Publikace je zároveň součástí širšího projektu výzkumu této generace. Kniha zahrnuje standardní obsah a poděkování, poměrně rozsáhlou předmluvu a dále osm kapitol, z nichž každou tvoří jeden samostatný rozhovor, bibliografie a index.

Raleigh v této práci publikuje téměř nedotčené rozhovory, pořízené na přelomu tisíciletí s ruskými občany, kteří se narodili těsně po druhé světové válce a do školy začali chodit v roce, kdy byla do vesmíru vypuštěna první ruská kosmická družice Sputnik – odtud i sám název knihy „generace ruského Sputniku“. Rozhovory se týkaly všech sfér profesního i osobního života, dětství i dospělosti, i širších politických událostí.

Z časového hlediska se pohybujeme v rozmezí mezi rokem 1949, což je rok narození lidí z generace Sputniku, a lety 2001–2004, kdy byly rozhovory pořízeny. Teritoriálně stojí ve středu zájmu provinční město Saratov, které Raleigh charakterizuje zejména jeho uzavřeností vůči veškerým vnějším vlivům. Cílovou populací, na kterou se autor zaměřil, je skupina lidí stejné generace, kteří zároveň navštěvovali stejnou základní školu a často i stejné zájmové kroužky. Specifikum této školy spočívalo na tehdejší dobu v poměrně ojedinělé skutečnosti, a to v intenzivní výuce angličtiny. Zkoumaná generace zaznamenala návrat k normalitě po druhé světové válce, žila v době největšího rozkvětu sovětského socialismu, byla svědkem jeho postupného úpadku a nakonec i zániku. Především to však byla generace, která nepoznala válku ani vnitřní teror podobný tomu z třicátých let a vyrostla ve světě míru, relativní prosperity a optimismu.

V předmluvě jsou předloženy i určité zobecňující závěry a postřehy, které syntetizují všechny pořízené rozhovory. Cílem autora je porozumět prostřednictvím osobních příběhů širším dějinným okolnostem a proměně celého systému. Přidanou hodnotou výzkumu je skutečnost, že se jedná o ruské občany, kteří by jinak pravděpodobně po sobě žádný psaný dokument nezanechali – nejsou to spisovatelé, historici, intelektuálové, ale jen obyčejní lidé. Publikované rozhovory jsou z poloviny pořízeny s muži, z poloviny s ženami, dotazovaným byly pokládány víceméně stejné otázky. V rámci výzkumu si Raleigh vytváří určitý okruh otázek týkajících se generace Sputniku, které formuluje následovně: Kdo ovlivňoval a utvářel jejich pohled na svět, když vyrůstali? Co jejich příběhy vypovídají o „sovětském snu“ této generace a o reflexi jeho pozdějšího pádu? Co je možné se dozvědět o každodenním životě uzavřeného provinčního města? Jakým způsobem přijali dotazovaní změnu režimu? Jakým způsobem jejich zkušenost změnila sovětskou a ruskou společnost po roce 1953? Každý z rozhovorů obsahuje stručný úvod, ve

kterém se líčí okolnosti setkání s dotyčnou osobou, ale žádné syntetické závěry neobsahuje a je na čtenáři, aby si udělal vlastní dojem.

Rozhovory jsou tak na jedné straně skutečně působivým svědectvím lidí, kteří se narodili v „pozitivní“ poválečné době a kteří ve velké většině nehodnotí starý systém úplně negativně, na druhé straně je však nutné položit si otázku, nakolik jsou výpovědi relativně malé skupiny lidí z jednoho místa a z podobného prostředí, skutečně reprezentativní a nakolik jsou spojitelné se širšími souvislostmi, o což se autor snaží. Nicméně i s touto připomínkou jde o zajímavý příspěvek k orální historii sovětské společnosti a státu.

Eva Pelíšková

Budnickij, O. V., ed. *Russko-jevrejskaja kul'tura*. Moskva: ROSSPEN, 2006. 519s.

Sborník s názvem Russko-jevrejskaja kul'tura je závěrečným produktem konference na téma rusko-židovské kultury, která proběhla v roce 2005 v Moskvě. Ve sborníku jsou obsaženy příspěvky ruských, litevských, běloruských, maďarských, novozélandských, amerických, britských a francouzských autorů. Mezi nejvýznamnější jména, objevivší se v seznamu autorů, bezesporu patří Gennadij Estrajch, Olga Demidovová nebo Galina Eliasbergová, tj. přední odborníci v oblasti židovských studií. Editorem sborníku byl profesor Oleg Budnickij, známý svým výzkumem v oblasti rusko-židovské literatury.

Sborník představuje články na různá témata z okruhu rusko-židovské literatury. Ve dvou článcích je tématem práce Semena Dubnova, ruského židovského historika a spisovatele, ostatní články se zabývají kupříkladu prací Andreje Sobola, Samuila Gordona, zabývají se však i takovými tématy, jako je exil v dílech Antona Pavloviče Čechova, obraz holocaustu v židovské literatuře nebo tzv. oděská větev židovské literatury.

Právě už zmíněný Gennadij Estrajch napsal pro sborník velmi zajímavý článek o autoru Samuilu Gordonovi a jeho dokumentárních esejích. V něm popisuje způsob, jakým se od 20. let 20. století v Gordonových esejích zrcadlila situace sovětského židovstva. Gordon ukazuje především život židovských osídlenců v Birobidžanu na Dálném Východě a na Krymu, a to nejvíce ve svých esejích ze 30. let. Dalším potenciálně zajímavým článkem je stať Michajla Krutikova „When the Communist Were Little: Hapsburg Memoirs in the Soviet Union“. V ní Krutikov nanejvýš zajímavě porovnává memoáry dvou posthabsburských komunistických emigrantů do SSSR. Meir Wiener a Béla Balázs se od sebe lišili jak svým životním stylem – zatímco Wiener byl aktivní v židovském obrozenectví, Balász byl asimilovaným maďarským židem – tak svým literárním jazykem (maďarština a němčina versus jidiš). Po řadě více či méně zajímavých článků, orientovaných především na

literární vědu, zaujme i jiné čtenáře stať Konstantina Burmistrova o kontaktech Vladimira Solovjova s rabíny Shmuelem Alexandrovem a Abrahamem Kukem. Burmistrov zde na základě jejich vzájemné korespondence zmiňuje zajímavé vzájemné ovlivnění křesťanského filozofa a židovských rabínů a pozastavuje se nad jejich až podivuhodnou vzájemnou tolerancí. Za zmínku stojí i článek litevské historičky Larisy Lempertene, nabízející srovnání autobiografií Salomona Maimona a Semjona Dubnova, nebo příspěvek zabývající se uměleckou reflexí pogromů od Johna Klieria z University College of London.

Ruštinou nevládnoucí čtenář jistě ocení alespoň anglické abstrakty článků na konci knihy, dobrým dojmem působí i jmenný rejstřík a seznam zkratk. Jednotliví autoři dostatečně citují příslušnou literaturu, nicméně celkově je publikace určena spíše pro skutečné odborníky na židovská studia.

Publikace jako taková je bezpochyby přínosem ke studiu židovské literatury v ruském prostředí, v českém prostředí však bude přínosem pravděpodobně pouze pro nevelký okruh expertů v oboru židovské literatury. Přesto je však kniha pro vědní rozvoj přínosem.

Jan Procházka

Ševčenko, K.V. ***Rusiny i mežvojennaja Čechoslovakija: K istorii etnokul'turnoj inženerii.*** Moskva: Modest Kolerov, 2006. 272 s.

Knih K.V. Ševčenka je podrobným popisem národního, politického, ekonomického a kulturního vývoje rusínského etnika na území východní Haliče, východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Hlavní důraz je kladen na meziválečné období, kdy většina Rusínů žila na území Československé republiky. Práce je složena ze dvou poměrně rozsáhlých předmluv, dále šesti kapitol chronologicky mapujících historický vývoj rusínské skupiny a závěru.

Z teritoriálního hlediska jsou zkoumány všechny oblasti, na kterých Rusíni žili – Halič, východní Slovensko, Podkarpatská Rus a Bukovina. Důraz je kladen zejména na oblasti východního Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde je politický, kulturní a ekonomický vývoj popisován podrobněji. Z hlediska časového zařazení je hlavním pilířem studie meziválečné období, nicméně krátký historický exkurz mapuje kořeny rusínského etnika až do středověku řada pasáží se věnuje i poválečné a současné situaci.

Prostřednictvím první předmluvy Ševčenko vstupuje do problematiky jakoby od konce, popisem situace po rozpadu Sovětského svazu a problematiky krize národních identit obnovených či nezávislost získávajících států. Zvláště se pak zastavuje u případu Ukrajiny, jejíž chatrná národní soudržnost je zářným příkladem nestability a nejednotnosti státně suverénního národa. Druhá předmluva je pak

spíše teoretickým zamyšlením nad významem etnické příslušnosti a jejími možnými výklady. Na tento teoretický exkurz navazuje Ševčenko popisem situace rusínské komunity po pádu komunismu a pokusů oživit rozvoj rusínského hnutí. Součástí tohoto rozsáhlého úvodu je i zevrubná charakteristika rusínské menšiny a její stručný vývoj v devatenáctém a dvacátém století.

První část samotného obsahu mapuje základní mezníky historického vývoje Rusínů od středověku do roku 1918. Zvláštní pozornost je věnována druhé polovině devatenáctého století, tedy období, kdy Rusíni poprvé vznesli požadavky na samosprávu a kdy se staly patrnými rozdíly ve vývoji jednotlivých území, které Rusíni obývali v rámci jiných státních celků.

Druhá část popisuje okolnosti začlenění Podkarpatské Rusi do vznikající Československé republiky. Autor se zabývá i ostatní variantami, o kterých se tehdy uvažovalo jako například nezávislý stát Podkarpatské Rusi, širší spojení karpatských, haličských a bukovinských Rusínů nebo možnost autonomie v rámci Maďarska.

Ve třetí části nalezneme podrobný rozbor etnicko-náboženského složení Podkarpatské Rusi a jejích sociálních, ekonomických a politických charakteristik. Autor zdůrazňuje nedlouhé trvání počátečního optimismu z existence v novém státě a předkládá obraz kritiky československé politiky ze strany rusínské inteligence, která se objevuje již na počátku dvacátých let.

Čtvrtá část se zabývá politicko-kulturním sporem mezi ukrajinoфильským a rusofilským směrem rusínských národních aktivit, které se snažily získat vliv nad celou oblastí a určit základní orientaci budování národního vědomí a v jeho rámci rekonstruuje pomalu se rodící autentický rusínský proud, za jehož základní znak vidí kritiku československé asimilační politiky.

Pátá část nastiňuje vývoj třicátých let a postupný přechod československé politiky od podpory ukrajinizace směrem k podpoře místní rusínské inteligence. Konečně šestá část, která je završením meziválečného vývoje, mapuje převratné události od Mnichovské dohody, přes dočasnou Karpatskou autonomii, obsazení regionu Maďarskem až k přičlenění území k Ukrajinské SSSR. Následuje závěr, který shrnuje výše učiněná zjištění.

Kniha je čtivým příběhem zajímavých osudů etnika, které během velmi krátkého období bylo součástí několika státních celků. Argumentace je bohatě podložena citacemi ze soudobého tisku, právních dokumentů, výroků soudobých politiků a spisovatelů i současných historiků. Práci je však nutné vytknout místy značnou jednostrannost výkladu, který ne vždy adekvátně hodnotí motivy postupu československých, maďarských či jiných úřadů, což často vede k tomu, že z rusínské komunity se stává hlavní smysl a objekt jejich činnosti. Z formální stránky je pak nutné vytknout absenci souhrnného seznamu použitých pramenů a literatury na konci publikace.

Eva Pelíšková

Gohr, Antonia. – Seeleib-Kaiser, Martin. Hrsg. **Sozial- und Wirtschaftspolitik unter Rot-Grün**. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2003, 361 s.

Předkládaná kniha je dílem politologů z univerzity v Brémách, kteří ji představují jako empirický souhrn hospodářské a sociální politiky rudo-zelené koalice, která v Německu vládla po dobu pěti let na přelomu tisíciletí. Ačkoli se jedná o oblast veřejností živě diskutovanou, odbornou politologickou literaturou nebyla doposud dostatečně zpracována. Autoři se přitom zaměřují na otázku kontinuity a proměny programatiky a provedených opatření obou koaličních partnerů, a to vše ve srovnání s předchozí křesťansko-demokratickou vládou Helmuta Kohla.

Autoři si kladou především otázku, do jaké míry využila rudo-zelená koalice šanci provést politickou změnu v oblasti sociální a hospodářské politiky resp. prosadit po svém znovuzvolení v roce 2002 odpovídající politické kroky. Sledují, jakou politiku koalice sledovala v jednotlivých politických oblastech a zda lze v jejím programu najít určité hlavní body, které s sebou přinesly politickou změnu ve vybraných oblastech. Vycházejí z předpokladu, že SPD i Zelení během šestnácti let Kohlovy vlády často kritizovali její sociální a hospodářskou politiku a obsahově byly oblasti hospodářství, práce a sociální spravedlnosti hlavními tématy volebních programů obou těchto stran. Sociální a hospodářská politika stojí před mnoha výzvami. Zda a do jaké míry se tyto výzvy v reálné politice odrazí, závisí podle autorů především na jejich zohlednění aktéry politické scény.

Kniha je rozdělena do tří částí. Zatímco v první části jsou teoreticky rozebrány dimenze kontinuity a proměny, jakož i rámcové podmínky, ve kterých vláda rudo-zelené koalice jednala, druhá část sestavená z případových studií poskytuje přehled programových debat v obou stranách: sociální demokracii i straně zelených. Autoři jednotlivých kapitol zde detailně analyzují různé oblasti politiky. Třetí část se poté obrací na nové aktéry a vzory rozhodování mimo klasické politické instituce, jako je např. mimoparlamentní spolek Bündniss für Arbeit, Ausbildung und Wettbewerbsfähigkeit.

První část sborníku představuje teoretický základ sborníku, přičemž první tři příspěvky této části nahrazují úvod celé knihy. Oba editoři spolu s Georgem Votrubou seznamují čtenáře s jednotlivými teoretickými školami, které se zabývaly vztahem státu (resp. jeho aktérů) a sociální a hospodářské politiky. Martin Seeleib-Kaiser uvádí příklady a teorie a snaží se čtenáře přesvědčit spíše o tom, že výměna vlád v roce 1998 v podstatě nepřinesla žádnou významnou politickou změnu, spíše lze hovořit o kontinuitě, ačkoli se v programu stran objevují i typicky sociální, či „zelená“ témata. Příspěvků G. Votruby s názvem „Making a difference“ bych vytkla nepříliš logické členění. Svou práci se pokusil rozdělit do očíslovaných celků, přičemž ne vždy je zcela jasné, proč od sebe odděluje spolu jasné související témata.

Příspěvek Antonie Gohr je poměrně podrobnou prací, která se věnuje volebním programům a programovým dokumentům obou stran, přičemž si klade za cíl

ukázat, zda skutečně došlo k proměně jejich programaticky. Zaměřuje se přitom na sociální politiku, která pro SPD představuje hlavní téma. Dochází k závěru, že lze prokázat jak změnu, tak i kontinuitu. Obě strany se snaží o novou orientaci, aniž by se vzdaly svých tradičních (hlavně sociálně-demokratických) témat. Právě na poli sociální politiky je patrná snaha SPD provádět jakousi politiku mezi tradicí a modernou. V této programové nerozhodnosti potom vidí Antonia Gohr jednu z příčin problémů, které měla Schröderova vláda v oblasti sociální politiky. Hlavní rozdíly oproti předchozím Kohlovým vládám lze vidět ve zvýšené pozornosti, věnované otázkám zrovnoprávnění a ženské politiky, tématu přistěhovalectví nebo politiky vzdělávání.

Druhá část sborníku je věnována analýze jednotlivých oblastí politiky, kterým rudo-zelená koalice věnovala zvláštní pozornost a kde je také možné vysledovat určité změny. Jednotlivé případové studie řeší např. finanční politiku zaměřenou na problematiku veřejných rozpočtů a daní – podle autora můžeme v této oblasti (při porovnání s politikou Kohlových vlád) sledovat jak změny, tak i značnou míru kontinuity. Další kapitola se věnuje průmyslu a volné hospodářské soutěži, nejen na německé, ale i na evropské úrovni, kde se projevuje spíše kontinuita, vzhledem k vysoké provázanosti německého hospodářství na vnitřní trh Evropské unie a kontrolované subvenční politice.

Další případová studie se zabývá otázkami pracovní-právní politiky, věnuje se však převážně opatřením provedeným do roku 2002. Snad nejdiskutovanějším tématu v rámci proměny sociální a hospodářské politiky za vlády rudo-zelené koalice, tedy Hartzovým zákonům o moderních službách na pracovním trhu jsou zde věnovány pouze dvě strany. Rozebrány jsou tu navíc pouze první dva z celkem čtyř zákonů, protože sborník se zabývá pouze obdobím prvního volebního období koalice. Na jedné straně je pochopitelné, že se autoři nechtěli rozsáhle věnovat tématu, které je v porovnání s ostatními v současné době již poměrně dobře zpracováno i odbornou literaturou. Na druhé straně se domnívám, že ve sborníku věnovaném hospodářské a sociální politice rudozelené koalice by tématu, které představuje jednu z nejdůležitějších změn v této oblasti, mělo být věnováno mnohem více prostoru. Následující studie analyzuje podobné téma, politiku pracovního trhu, kde se autor věnuje proměně politiky státu blahobytu v politiku aktivizujících požadavků na zaměstnanost. Tématem jsou jednotlivé iniciativy, které se problematikou zvýšení zaměstnanosti zabývaly (např. projektová skupina „Zukunft der Arbeit“, Schröder-Blair-Papier, Bündniss für Arbeit, nebo tzv. „Job-Aktiv-Gesetz“). Jestliže čtenář očekával, že se autor v této kapitole bude rozsáhleji věnovat Hartzovým reformám, nedočkalse ani tady – věnuje se jim totiž opět pouze okrajově.

Další studie, rozsahově kratší jsou věnovány reformě penzijní politiky, jejím instrumentům, aktérům a perspektivám, rodinné politice, která zůstala v podstatě beze změny, neustále reformované politice zdravotnictví, kde podle autora „po

reformě“ znamená zároveň „před reformou“, čímž dokumentuje neustále nedosta-
tečně prováděné reformy zdravotního systému– a také politice vzdělávání, která se
zmítá mezi proměnou a kontinuitou.

Ačkoliv jednotlivé příspěvky vznikly na základě rozsáhlé použité literatury
a pramenů, mnohým lze vytknout, že se vůbec (nebo jen velmi málo) zmiňují
o použité metodologii a teoretických východiscích.

Sborník Sozial- und Wirtschaftspolitik unter Rot-Grün představuje souhrn-
ný pohled na sociální a hospodářskou politiku, tedy na jednu z nejvýznamněj-
ších oblastí, které výrazně charakterizovaly období vlády koalice SPD a strany
Zelených. Editoři sborníku došli k závěru, že v porovnání s předchozími křes-
ťansko-demokratickými vládami Helmuta Kohla nalezneme v politice rudo-zelené
koalice jen málo výrazných změn. Přesto se autoři jednotlivých studií pokusili
představit ty nejdůležitější změny, které proběhly v letech 1998–2002. I přesto,
že se nejedná o změny výrazné, je třeba se s nimi seznámit, neboť na ně bude
muset navázat každá další vláda ve Spolkové republice Německo.

Romana Mynaříková

Marganija, O., ed. **SSSR posle raspada**. Sankt-Peterburg: Ékonomikus, 2007.
241 s.

Otar Marganija, kandidát věd v oboru ekonomie, poté také viceprezident
Vněštorgbanky, na této knize spolupracoval se dvěma politology, a to s V. Gel-
manem, profesorem Evropské univerzity v Petrohradě, a D. Lankem, docentem
na fakultě mezinárodních vztahů Petrohradské státní univerzity, dále s ekono-
mem A. Zaostrovcevem, docentem na petrohradské Univerzitě ekonomie
a financí, historikem B. Kolonickým, vědeckým pracovníkem Ruské akademie
věd, a filologem N. Dobronravinem, profesorem na Petrohradské státní univer-
zitě. Autoři hned v úvodu práce vznášejí stížnost, že literatura k postsovětské-
mu prostoru je příliš zpolitizovaná, psaná často přímými účastníky dění, jimž
chybí nutný odstup, takže mnohdy jde o díla obhajující příslušné režimy či
pokusy o jejich změnu.

Kniha se pokouší o co možná nejméně subjektivní výklad modernizace post-
sovětských republik kromě Ruska. Každé zemi je věnována jedna kapitola, pobalt-
ské republiky jsou vzaty společně. Autoři si uvědomují, že (snad kromě pobaltských
zemí) se proces modernizace ještě ani zdaleka nechýlí ke konci. Proto se pokouše-
jí zachytit směr, kterým se jednotlivé země vyvíjejí. Historickým kořenům tohoto
vývoje se záměrně vyhýbají, zároveň přiznávají, že vzhledem k velmi různému
vývoji sledovaných zemí nebylo možné udržet zcela jednotný rámec jednotlivých

kapitol. Někde je tedy dán důraz spíše na ekonomické, jinde na politické a jinde zase na společenské či kulturní dění. Ani rozsahově nemohou být všechny kapitoly srovnatelné. Nejvíce prostoru je tak věnováno Ukrajině a pobaltským zemím, nejméně pak Střední Asii a Ázerbájdžánu.

Výklad je podáván bez zjevných sympatií k některé ze stran konfliktů či k některému z myšlenkových proudů bojujícímu o hegemonii. Výsledkem je tak poměrně suchá analýza, která čtenáře o ničem nepřesvědčuje, naopak, snaží se mu poskytnout materiál pro tvorbu vlastního názoru. Cílovými čtenáři tak nejsou pouze odborníci, ale také lidé, kteří si jen chtějí udělat obrázek o tom, co se v prostoru bývalého Sovětského svazu dělo po jeho rozpadu. Vzhledem k bohatému poznámkovému aparátu jde také o dobrý rozcestník při hledání další literatury. Kniha volně navazuje na dílo D. Travina a O. Marganiji z roku 2004 o transformaci evropských zemí socialistického bloku (Jevropejskaja modernizacija, Sankt Petěrburg, 2004).

Matěj Sviták

Transchel, Kate. ***Under the influence: working-class drinking, temperance, and cultural revolution in Russia, 1895–1932***. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2006. 209 s.

Málokteré téma ruských dějin je tak vděčné jako vodka. Nejde jen o ojedinělé provázání několika set let vývoje ruské společnosti s jejím národním nápojem a o stopu, kterou tento vztah zanechal třeba v klasické literatuře, ale také o pozici, kterou vodka získala v ruském hospodářství. Konzumace alkoholu měla pro ústřední vládu odjakživa obrovský fiskální význam. Výnosy z prodeje lihovin běžně tvořily až třetinu všech státních příjmů a výjimečně se blížily dokonce jejich polovině. Odvrácenou stranou snadného přístupu k vodce však byla i zdravotní decimace obyvatelstva, která v době revolučního vření přelomu devatenáctého a dvacátého století sloužila jako ideální terč útoků inteligence na pořádek udržovaný carskou vládou. Kniha *Under the influence* zkoumá způsoby, jakými se chřadnoucí starý a zejména pak nastoupivší bolševický režim snažily vypořádat s alkoholismem a zároveň nepřijít o zisky, které alkohol přinášel.

Kate Transchelová, přednášející o ruských kulturních dějinách na Kalifornské univerzitě, svou práci zasadila do prostředí bouřlivě se vyvíjející dělnické třídy v období let 1895 až 1932. Obě data jsou víceméně orientační, protože na svou dobu rozsáhlé migrace z vesnic do měst a formování útvaru, jenž komunisté nazývali proletariátem, probíhaly již od dob velkých reforem Alexandra II. a rozhodně doznávaly po celé období sovětské industrializace. Až na přelomu století byl nicméně proud nově příchozích s to výrazněji zasáhnout do sociální skladby měst

a přispět k vytváření jakési třetí kultury na pomezí venkova a města. Jedním z prostředků této změny byly i značně odlišné picí návyky.

Autorka nejprve mapuje přístup carského státu k obchodu s alkoholem. Všimá si různých způsobů daně vodky po roce 1860 a efektů, které tyto přístupy měly pro stát i pro konzumenty. Stejnou měrou jí zajímá i rostoucí politizace alkoholismu, která sice kopírovala celoevropský trend, ale v Rusku postupem času dosáhla bezprecedentních rozměrů. Prudké zvraty v postoji k pití a alkoholismu zaznamenávala i nejednotná lékařská obec, z čehož následně pramenily občas až bizarní návrhy jak tento společenský neduh léčit. Jedním z nich byla například takzvaná teorie popíjení. Podle ní se mělo stát prioritou vlády odstranit nikoliv vysokou konzumaci vodky jako takovou, nýbrž jen její nárazovitou formu a přivést tím lidi k průběžnému usrkvání, které zaručí méně opilců v ulicích při stejném přísunu peněz do eráru.

Ať už byly názory a recepty vyšších tříd na všudypřítomné opilství jakékoliv, vždy vycházely z naprosto samozřejmého pojmání dělníků jako tupé a snadno tvarovatelné masy, jejíž problémy se samotných elit ani v nejmenším netýkají. Kniha zřetelně ukazuje, že tento postoj liberální inteligence a šlechty pozdně carského Ruska se od mentální mapy společnosti, již disponovali bolševici, příliš nelišil. I po roce 1917 chápal režim nižší společenské vrstvy a dělnictvo obzvláště nesmírně simplicistně a ve stejném duchu se samozřejmě jal řešit i problematiku alkoholismu.

S přechodem od válečného komunismu k NEPu a s ohledem na akutní finanční tíseň bolševici nejprve postupně uvolnili beztak tragicky nefunkční prohibici zavedenou v zemi na počátku první světové války. V rámci totální přestavby společnosti a pod vlajkou kulturní revoluce pak přistoupili i k ambicióznímu pokusu o zevrubnou transformaci ruského dělníka, jenž se svým profilem dosti markantně vymykal z šablon marxismu-leninismu. Obří protialkoholní kampaň se však dokonale minula účinkem a stala se symbolem utopických představ o vyvedení zaostálých mas z temnot imperiálního kapitalismu. Když nefungoval ani nátlak, nezbylo mu než prohlásit alkoholismus za vyřešený problém – a postavit nové lihovary.

Under the influence tedy na příkladu protialkoholního tažení pojednává o marné snaze komunistické moci nastolit v předválečném Sovětském svazu kulturní hegemonii. Práce ukazuje, jak omezené byly prostředky bolševické moci pro vysněnou společenskou přestavbu a jak tuhý kořínek měla na druhé straně kultura, kterou s sebou do měst přinášeli ruští rolníci. Autorka v předkládané knize zúročuje badatelskou činnost v archivech čtyř profilově odlišných postsovětských měst (Moskvy, Charkova, Saratova a Tomsku) i svojí dlouhodobou specializaci a dobře patrnou orientaci na poli daného tématu. Výsledkem je přesvědčivá a originální monografie o jednom z důležitých aspektů sociální transformace v meziválečném Rusku.

Jakub Andrle

Vostryšev, M. *Častnaja žizň moskvičej iz veka v vek*. Moskva: Algoritm, 2007. 446 s.

Vostryševova práce pojednává o každodenním životě obyvatel Moskvy v 16. až 20. století. Autorův osobní vztah k městu vystihuje snad nejlépe první kapitola, nazvaná „Srdce Ruska“. Vostryšev, který se v Moskvě narodil, ji považuje za přirozené centrum Ruska, a to dokonce i v obdobích, kdy se hlavní město přestěhovalo do Petrohradu. Moskvu vidí jako centrum v neustálém pohybu a pokroku, ale také jako jediné místo, kde bylo možné vychovávat děti podle ruských tradic, v ruském duchu a naučit je milovat vlast a rodný jazyk. Kniha je rozdělena na množství kratších kapitol, které popisují řadu různých aspektů života v Moskvě ve sledované době, od počásí přes politicko-správní moc, bydlení a ochranu veřejného pořádku až po oslavy, divadelní život apod. Autor tak sice ukazuje život obyvatel Moskvy z různých úhlů, na druhé straně se mu však kniha rozpadá do situačních skečů, z nichž žádný není rozpracován systematicky a do většího detailu. Zásadním nedostatkem je chybějící seznam použitých pramenů a literatury, text neobsahuje ani poznámkový aparát, což z knihy činí objekt zájmu spíše širší, zejména laické veřejnosti.

Kristina Osipova

O AUTORECH

Lucie Filipová (*1981) je vědecko-pedagogickou pracovnící na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se francouzsko-německými vztahy, sociálními dějinami a aktuálním vývojem Spolkové republiky Německo. K tématu publikovala sérii článků a recenzí mj. v Soudobých dějinách a Českém časopise historickém. E-mail: filipova@fsv.cuni.cz

Kryštof Kozák, Ph.D. (*1977), působí jako vědecko-pedagogický pracovník Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Zabývá se vztahy Spojených států a Mexika, přeshraničními problémy a otázkami amerického federalismu. Je spoluautor monografie *Úpadek amerického federalismu? Posilování federální vlády na počátku 21. století* (Praha: Karolinum, 2009). E-mail: kozak@fsv.cuni.cz

Jan Marian (*1978) působil jako analytik v nevládním sektoru ve společnosti Člověk v tísni, Občanské Bělorusko či Asociaci pro mezinárodní otázky. V současnosti je zaměstnán na ministerstvu zahraničních věcí České republiky jako vedoucí pracovní skupiny odboru států severní a východní Evropy. E-mail: honza.marian@gmail.com

Jan Šír (*1976) působí jako vědecko-pedagogický pracovník Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Specializuje se na otázky politického, bezpečnostního a energetického vývoje nástupnických států bývalého Sovětského svazu. Spoluautor monografie *Dismantling Totalitarianism? Turkmenistan under Berdimuhamedow* (Washington, D.C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2009). E-mail: sirj@fsv.cuni.cz

POKYNY PRO AUTORY

---

1. Charakteristika přijímaných příspěvků

Časopis *Studia Territorialis AUC* (dále jen *ST AUC*) vydává původní příspěvky, jež dosud nebyly nikde publikovány, nejsou nikde v tisku a ani se nenacházejí nikde v recenzním řízení.

Příspěvky se přijímají v anglickém, českém a německém jazyce.

V případě anglických příspěvků se preferuje americká angličtina, redakce nicméně akceptuje i příspěvky zpracované v britské angličtině při předpokladu, že budou jazykově čisté a konsistentní. Úprava stylu se řídí příslušným jazykovým manuálem (*The Chicago Manual of Style* resp. *The Oxford Style Manual*).

Příspěvky se zasílají do redakce průběžně na adresu redakční rady stuter@fsv.cuni.cz. Příspěvky musejí být zpracovány v standardním textovém editoru (.doc, .rtf). Korespondence autora s redakcí probíhá prostřednictvím e-mailu.

Studie uvažované k vydání podléhají externímu recenznímu řízení, které je striktně anonymní. Délka recenzního řízení od momentu zaslání příspěvku do redakce až po vrácení příspěvku autorovi k autorizaci, k přepracování či se zamítavým stanoviskem nepřesahuje tři měsíce. Redakce si vyhrazuje právo upravit příspěvek v souladu s vlastní redakční linií, jakož i odmítnout příspěvek k publikaci, pokud jej shledá nevyhovujícím, a to i bez udání důvodu.

Příspěvky vyžadující neúměrnou redakční péči z důvodu nerespektování edičních zásad, ledabyly upravené či s jazykovými nedostatky budou autorům vráceny.

2. Copyright

Copyright každého čísla přísluší nakladatelství Karolinum. Předpokladem pro publikování příspěvku v AUC ST, jakož i pro další užití díla je uzavření smlouvy o převodu autorských práv mezi autorem a nakladatelstvím Karolinum.

3. Ediční zásady

Studie má mít rozsah nejlépe 25 až 40 normovaných stran. Optimální rozsah recenzí je 5 až 10 normostran. Delší texty budou posuzovány s ohledem na vhodnost jejich zkrácení.

Všechny studie bez ohledu na jazyk publikace musejí být opatřeny anglickým abstraktem o délce 100 až 150 slov. Všechny studie musejí současně obsahovat čtyři až šest anglických klíčových slov.

Zaslaný rukopis musí obsahovat následující položky: titulní stranu, abstrakt, klíčová slova, hlavní text, příp. přílohy. V průvodním dopise autor musí uvést úplné jméno, institucionální afilaci, stručný odborný biografický profil v jazyce publikace, adresu pro zaslání autorských exemplářů a kontaktní údaje. U článků, které mají více autorů, musí být jeden z nich označen jako kontaktní osoba pro účely korespondence.

Jména z cizích abecedních soustav se přepisují do latinky. Pro přepis bibliografických položek v poznámkách se používá transliterační tabulka platná pro příslušný jazyk (Library of Congress, Oxford Dictionary, ČSN). V hlavním textu se pro přepis jmen z cizích soustav používá zavedená transkripce.

4. Systém odkazování

Autoři se drží klasického systému odkazování. Reference mají podobu poznámek pod čarou. Bibliografický záznam odkazovaných zdrojů se uvádí v poznámkách pod čarou, a nikoli jako samostatný seznam literatury.

5. Základní typy odkazování

Knihy

Jeden autor či editor

Richard Sakwa, *Postcommunism: Concepts in the Social Sciences* (Buckingham: Open University Press, 1999), 51–58.

Dva autoři či editoři

Roy Allison a Christoph Bluth, eds., *Security Dilemmas in Russia and Eurasia* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998).

Tři autoři či editoři

Martha Brill Olcott, Anders Åslund a Sherman W. Garnett, *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 105–8.

Více než tři autoři či editoři

Viktor N. Rudenko et al., eds., *Politicheskaia nauka i gosudarstvennaia vlast' v Rossiiskoi Federatsii i Novykh Nezavisimykh Gosudarstvakh* (Ekaterinburg: Ural'skoe otdelenie Rossiiskoi Akademii Nauk, 2004).

Kapitola či jiná část v knize

Branislav Makyta, „Energetický dialóg EÚ a RF“, in *Energie pro Evropu: energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), 50–72.

Úvod, předmluva či jiná obdobná část knihy

Anatol Lieven, předmluva ke knize *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective*, Emil Souleimanov (Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2007), 13–15.

Elektronicky publikovaná kniha

Catherine Guicherd, *The Enlarged EU's Eastern Border: Integrating Ukraine, Belarus and Moldova in the European Project*, SWP-Studien 2002/S 20 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2002), 31–32, http://swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=319.

Zkrácená opakovaná citace

Makyma, „Energetický dialóg“, 66.

Následující odkaz na tentýž zdroj

Ibid., 66–69.

Odborné časopisy

Článek v tištěném časopise

Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

Článek v elektronickém časopise

Farkhad Tolipov, „Uzbekistan and Russia: Alliance against a Mythic Threat?“ *Central Asia-Caucasus Analyst* 7, č. 1 (11. ledna 2006): 3–5, www.cacianalyst.org/files/20060111Analyst.pdf.

Článek získaný prostřednictvím elektronické databáze

Halford J. Mackinder, „Modern Geography, German and English“, *The Geographical Journal* 6, č. 4 (1895): 367–79, <http://www.jstor.org>.

Recenze na knihu

Cameron Ross, recenze knihy *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*, Grigorii V. Golosov, *Slavic Review* 63, č. 4 (zima 2004): 898–99.

Noviny či společenské časopisy

Svante Cornell, „The War That Russia Wants“, *The Guardian*, 8. srpna 2008.

Diplomová práce či disertace

Jeff Sahadeo, „Creating a Russian Colonial Community: City, Nation, Empire in Tashkent, 1865–1923“ (doktorská disertace, University of Illinois, 2000), 96–108, 116.

Příspěvek přednesený na symposiu, setkání či konferenci

Jonathan Wheatley, „Democratization in Georgia since 2003: Revolution or Repackaging?“ (příspěvek přednesený v rámci Third International

Workshop for Young Scholars, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japonsko, 5. července 2006).

Archivní materiály a sbírky

Telegram Š. Z. Eliavy a G. I. Brojda lidovému komisariátu zahraničních věcí, V. I. Leninovi, L. D. Trockému a L. B. Krasinovi, z Taškentu 27. prosince 1919, f. 04, op. 39, p. 43, d. 588, l. 13, Čičerinův sekretariát, Archiv zahraniční politiky Ruské federace, Moskva.

Interview

Publikovaná interview včetně rozhlasových a televizních pořadů

Paris Hilton, interview vedl Larry King, *Larry King Live*, CNN, 28. června 2007.

Nepublikované interview

Petr Šochman (EC Directorate General for Competition), v osobním rozhovoru s autorem, 24. září 2008.

Chráněný zdroj

Interview s důstojníkem pohraničních vojsk, 28. srpna 1998.

Website

„Growth of Welfare of Kazakhstan’s Citizens is the Primary Goal of State Policy. Address by the President of the Republic of Kazakhstan H.E. Mr. Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan“, Official Site of the President of the Republic of Kazakhstan, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=0793D9432423DDE5062573EC0048005B&lang=en&L1=L2&L2=L2-22.

Osobní zpráva

Hans-Uwe Stahlmann, e-mailová zpráva adresovaná autorovi, 29. prosince 2007.

Zpracováno a upraveno podle *The Chicago Manual of Style*, 15th edition (Chicago: Chicago University Press, 2003), 593–754.

S T U D I A

TERRITORIALIA

IX

2009

1

Redakční rada

Předseda: doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Interní členové/redakční kruh: Mgr. Jan Bečka, doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Michal Kubát, PhD., PhDr. Ondřej Matějka, PhDr. Tomáš Nigrin, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Externí členové: prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński), prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg), prof. Crister Garrett (Universität Leipzig), doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin), doc. PhDr. Ilja Lemeškin, PhD. (FF UK), prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University), prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg), prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), prof. Alan Butt Phillip (Bath University), prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College), prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris), doc. PhDr. Petr Svobodný, PhD. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy), PhDr. Oldřich Tůma, PhD. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Prorektor-editor: prof. PhDr. Mojmír Horyna

Obálku navrhla: Kamila Schüllerová

Grafická úprava: Kateřina Rezáčková

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
Praha 2009

Sazba a zlom DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

MK ČR E 18588

ISSN 1213-4449